

8.1. Sultan Abdülaziz'in Tahta Çıkışı ve Devletin Genel Durumu

Veliaht Abdülaziz, Abdülmecit'in beklenmedik ölümü üzerine 31 yaşında tahta çıktı. Padişahın on beş yıllık saltanatı, eğitim, ulaşım ve bayındırlık alanlarındaki gelişmelere rağmen, iç ayaklanmalar, siyasi çalkantılar ve malî buhranlarla iç içe geçti.

Abdülmecit'in Avrupaî alışkanlıklarının aksine muhafazakârlığı temsil eden Abdülaziz, veliahtlığında gösterişsiz bir hayat sürüyordu. Bu özellikleri Abdülaziz'e bir taraftan sevgi ve güven duyulmasına öte taraftan da kendisinin imparatorluğun kötü gidişine son verecek kişi olarak görülmesine sebep oldu.

Sultan Abdülaziz saltanatının ilk yıllarında devletin durumu hiç de iç açıcı değildi. Ekonomik sıkıntı had safhaya vardığı gibi 1856 Islahat Fermanı'nın ve Rusya'nın geleneksel Panslavizm politikasının etkisiyle Balkanlar'daki Hristiyan topluluklar ayaklanmıştı.

Resim-16: Sultan Abdülaziz
(ÖRENÇ, 2013, 129)

Avrupalılar Abdülaziz'in Tanzimat ve Islahat reformları sürecinden vazgeçeceği endişesi taşıyorlardı. Bu nedenle Sultan tahta çıktıktan birkaç gün sonra bu endişeleri gidermek maksadıyla bir ferman yayınladı. Sadrazama hitaben yazılan bu ferman Babıâli'de törenle okundu. Padişah, Tanzimat'a devam etmek istediğini ve bunu göstermek için eski hükümeti aynen iş başında bıraktığını bildiriyordu. Sultan ayrıca bilhassa devletin malî itibarının iadesi, ırk ve mezhep farkı gözetilmeksizin bütün tebaanın hukuk önünde eşit olacaklarını dile getiriyordu. Bu ferman, Avrupalı büyük devletlerin Tanzimat konusundaki endişelerini kısmen de olsa giderdi.

Abdülaziz ilk olarak ekonomiye el attı. Saraydaki altın ve gümüş kapların **Darphaneye** devri yapıldı. 1862'de para (kaime) ile ilgili tedbirler alındı. 1841 yılında piyasaya sürülen ve zamanla kıymeti düşen para tedavülünden çekilip **Darülfünun kaidesi** denilen usulle imha edildi. Ekonomik tedbirlere kendisi de uyan Abdülaziz, saray masraflarının azaltılmasına razı oldu. Sarayda yüksek maaş alan gereksiz memurları uzaklaştırdı. Son olarak kendisine tahsis edilmiş olan **Hassa Hazinesi**'nin gelirinin üçte birini devlet bütçesine vereceğini ilan etti. Rüşvet ve irtikâp işine karışanları cezalandırdı. Alınan bu tedbirlerle devletin malî durumu biraz olsun düzeldi.

Abdülaziz'in ilk yılları dış müdahalelere yol açan iç ayaklanmalarla uğraşmakla geçti. Tanzimat ve Islahat fermanları ile tanınan haklardan memnun olmayan Gayrimüslim tebaanın talepleri gün geçtikçe artmaktaydı. Rusya'nın teşvik ettiği Karadağ İsyanı savaşa dönüşecek durumdaydı. Hersek'te büyük bir karmaşa yaşıyordu. Yine Batılı devletlerin tahrikiyle Lübnan'da Dürziler ile Marunîler arasında kanlı mücadeleler başladı.

Abdülaziz bütün bu olaylarla sarsılmış olan devlet otoritesini kuvvetlendirmek için yoğun çaba harcadı. 1862’de başlayan Karadağ ayaklanması bastırıldı. Fakat benzer olayları önlemek için alınan tedbirlere Rusya ve Fransa karşı çıktığından 1864’te bunlardan vazgeçildi. Bu durum, kısa süre sonra Sırbistan, Romanya ve Girit’te de yeni olayların çıkmasına sebep oldu.

Tanzimat dönemi devlet idaresinde gücün merkezi Babıâli’ye kaymıştı. Sultan Abdülaziz de bu durumdan etkilendi ve saltanatının ilk on yılında önemli sorunlarla doğrudan ilgilenemedi. **Mehmet Emin Ali Paşa, Keçecizâde Fuat Paşa, Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa, Yusuf Kâmil Paşa ve Mütercim Rüştü Paşa** gibi dönemin önde gelen ve tecrübeli devlet adamları gibi iç ve dış siyaseti yürüttüler. Ancak 1871’de Sadrazam ve Hariciye Nazırı Ali Paşa’nın ölümü ve yerine Mahmut Nedim Paşa’nın geçmesiyle birlikte Padişah devlet idaresini doğrudan eline aldı ve bu arada baskı emareleri gösteren bir yönetim tarzı benimsedi. Yönetimdeki bu değişimde, Sadarete geçen Mahmut Nedim Paşa’nın Tanzimatçı bürokratları görevlerinden uzaklaştırması da etkili oldu.

Resim-17: Mahmut Nedim Paşa (Anonim)

1872’de Sadrazamlığa getirilen Meşrutiyet yanlısı **Midhat Paşa** Padişahla uyuşmadığından kısa süre sonra azledildi. Kontrolü tam olarak eline almaya çalışan Abdülaziz, bundan sonra sadrazamları ve nazırları sık sık değiştirme yoluna gitti. Bu durum yönetimde aksaklıkların yaşanmasına neden oldu.

8.2. Sultan Abdülaziz Devrinde İç Gelişmeler

8.2.1. Sultanın Mısır Seyahati (1863)

Sultan Abdülaziz’in İstanbul dışına ilk seyahati Mısır’a oldu. Padişahı bu seyahate çıkmak için Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın damadı olan Yusuf Kamil Paşa ile Seraskerliğe atanmış olan Keçecizade Fuat Paşa teşvik etti. Mısır, özellikle Mehmet Ali Paşa döneminden beri adeta müstakil bir hükümet halini almıştı. Ayrıca Süveyş Kanalı’nın açılması yönünde Avrupa’da tartışmalar ve müdahaleler artmıştı. Bu şartlarda zayıflayan otoriteyi ve devlete bağlılığı kuvvetlendirmek amacıyla 3 Nisan 1863’te Mısır seyahatine çıkıldı. Bu seyahate daha sonra Osmanlı tahtına çıkacak olan **Veliaht Murat, Şehzadeler Abdülhamit ve Reşat** efendiler de katıldı.

Kafileyi taşıyan **Feyz-i Cihat** vapuru İskenderiye Limanı’nda Mısır Valisi İsmail Paşa ve Mısırlılar tarafından büyük bir coşkuyla karşılandı. Bu seyahatten büyük beklentileri olan **Mısır Valisi İsmail Paşa** Padişahı çok iyi ağırladı. Bunda da başarılı oldu. Nitekim seyahatin etkisiyle İsmail Paşa’ya 2 Haziran 1866’da Sadrazamlara mahsus olan **Hidiv** unvanı verildi. Hidivliğin babadan oğula geçmesi esası da kabul edildi. Ancak sonradan valinin bazı

talepleri devleti rahatsız etmeye başladı. Mesela Padişah'tan izin almadan dışarıdan borç temini, savaş gemisi satın alma ve kendi adına yabancı devlet adamlarını davet etme gibi istekleri Sadrazam Mehmet Emin Ali Paşa'nın gayretleriyle ertelendi.

Mısır'da karşılanması ve gördüğü ilgi karşısında büyük memnuniyet duyan Abdülaziz dönüş yolunda uğradığı İzmir'de ve nihayet ulaştığı İstanbul'da büyük şenliklerle karşılandı. Bu ilgi ve coşkuyu karşılıksız bırakmayan Padişah, İstanbul halkından askerlik yükümlülüğünü kaldırdı.

8.2.2. Girit Adası İsyanları (1866-1869)

Abdülaziz döneminin önemli sorunlarının başında **Girit Adası** isyanları geliyordu. Girit meselesi Avrupa büyük devletlerinin de müdahalesiyle uluslararası bir mahiyet kazandı. Girit'teki isyanlar Yunanistan'ın kıskırtmaları ile yaygınlaşıyordu. 1830'da büyük devletlerin müdahalesi ile kurulduğunu gördüğümüz Yunanistan, yine Avrupalıların desteği ile 1832'de Rumeli yönünde haksız biçimde sınırlarını genişletmiş ve **megoli idea** (büyük ülkü) hedefine bir adım daha atmıştı. Yunan Devleti'nin 1853 Kırım Savaşı başlangıcındaki Rus yanlısı tutumu ve sınırda çıkardığı huzursuzluklar Avrupalılar tarafından hoş karşılanmamıştı. Bu dönemde Fuat Paşa'nın girişimleri ile etkisiz hale gelen Yunanistan, İngiltere'nin 1864'te **Yedi Ada Cumhuriyeti**'ni kendisine vermesiyle tekrar büyük Bizans hayalleri görmeye başladı.

Islahat Fermanı'nın oluşturduğu ortam Girit'te sorunları daha da artırdı. Buna Yunanistan'ın tahrik ve müdahaleleri eklenince ada Rumları 14 Mayıs 1866'da ayaklandılar. Ayaklanma, adanın kötü idare edilmekte olduğu hususundaki şikâyetlere dayandırılmıştı. Ancak esas hedefin **Enosis** yani Yunanistan'a bağlanmak olduğu çok geçmeden anlaşıldı. İsyancı Giritliler, Osmanlı valisinden vergilerin hafifletilmesini, limanlar açılmasını ve mekteplerin düzenlenmesini içeren bazı isteklerde bulundular. Vali, adadaki Müslüman halkı korumak için askeri tedbirler alınca isyan büyüdü. İsyancılar, kendi kendilerine geçici bir hükümet de kurarak 2 Eylül 1866'da Girit'in Yunanistan'a ilhak edildiğini ilan ettiler. Bu sırada Avrupa ve Yunan kamuoyu basın yoluyla tahrik edilmeye başlanmıştı. Ancak isyanı bastırmaya görevli Ömer Paşa'nın askeri tedbirleri işe yaramış ve adada asayiş sağlanmıştı. Buna rağmen Yunanistan tahriklerden vazgeçmedi. İsyancılara yardımcı olmak üzere adaya gönüllüler, erzak ve cephane göndermeye devam etti. Böylece yeniden alevlenen ve gittikçe genişleyen isyan, özellikle Fransa ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale etmesi için fırsat oldu. İki devlet, adanın Yunanistan'a terk edilmesini, bu olmazsa adaya özerklik verilmesini teklif ettiler.

Sultan Abdülaziz, Sadrazam Ali Paşa'yı 2 Ekim 1867'de yeni düzenlemeler yapmak üzere Girit'e gönderdi. Ali Paşa'nın girişimleri ile 4 Ocak 1868'de adadaki Hristiyan halkın yararına bir nizamname neşredildi. Buna göre Girit Vilayeti sancaklara ve kazalara taksim ediliyor, idareciler ise nüfus çoğunluğuna göre Hristiyan veya Müslümanlardan seçiliyordu. Ayrıca yönetimde görev almak üzere Müslüman ve Hristiyan üyelerden oluşan vilayet, sancak ve kaza idare meclisleri ile Umumi Meclis teşkil ediliyordu. Ayrıca vergilerin geçici

olarak affedilmesi, Hristiyanların bedeli askeri vermemesi de kabul edildi. Aynı zamanda genel af ilan edilerek, isyancıların temsilcilerinden gelen istekler yerine getirilmiş oldu.

Osmanlı'nın yapıcı yaklaşımına rağmen Yunanistan'ın isyancılara destek vermesi adada sorunları devam ettirmekteydi. Bu durum karşısında Babıali, Aralık 1868'de Yunanistan'a bir nota verdi. Durumun ciddiyetini anlayan Avrupalı devletler araya girerek Ocak 1869'da Paris'te bir konferansın toplanmasını sağladılar. Avrupalılar ayrıca Yunanistan'a şiddetli bir ihtarname göndermişlerdi. Yunanistan geri adım atarak Osmanlı Hükümeti'nin isteğini kabul etti. Böylece savaş önlendi ve Girit'te bir süreliğine da olsa asayiş sağlandı.

Bu son Girit isyanında görüldüğü gibi Islahat Fermanı sonrası Osmanlı Gayrimüslimlerinden kaynaklanan iç sorunlarında Avrupa ~~baskısıyla~~ baskısıyla gündeme gelen reform taleplerinin genelde **özerkliğe** giden yolun başlangıcı olduğu ve bunun da sonunda işin **bağımsızlığa** kadar gittiği bir yöntem, imparatorluğun dağılma macerasında sağlam bir formül olarak sıklıkla kullanılmaktaydı.

8.2.3. Sırbistan ve Karadağ İsyanları

Osmanlı idaresinde Sırlar 1804'ten itibaren özellikle Panslavizm politikalar yürüten Rusya'nın desteği ile özerklik ve doğal olarak bağımsızlık yolunda önemli kazanımlar elde etmişlerdi. Sırbistan, her Osmanlı-Rus savaşı sırasında durumunu biraz daha sağlamlaştırmış ve devletle olan hukukî irtibatını en alt seviyeye indirmişti. Son olarak 1856 Paris Anlaşması ile Sırbistan'a o ana kadar sağlanan ayrıcalıkları teyit edilerek Avrupalı garantisi altına alınmıştı.

1858 yılı sonuna gelindiğinde Sırp Meclisi, babadan oğula geçmek üzere Sırbistan Prensiği'ne **Miloş Obrenoviç**'i seçti. Miloş, 1860 Eylülünde yerini oğlu **Mihailo Obrenoviç**'e bırakmak istediğinde, Osmanlı Hükümeti bunu kabul etmedi ve gerginlik yaşandı. 16 Haziran 1862'de Belgrad'ta bir Sırp'ın Osmanlı askeri tarafından öldürülmesi ciddi olaylar tetikledi. Islahat Fermanı'nın getirdiği gerginlikler de eklenince şehirdeki Müslümanlarla Sırlar birbirlerine saldırmaya başladılar. Bu ortamda Paris Anlaşması'na dayanan büyük devletler olaya müdahale etti. Böylece Osmanlı'nın bir iç sorunu daha kısa sürede uluslararası mahiyet kazanmış oldu.

İngiltere ve Avusturya Osmanlı Devleti'nin yanında yer alırken Rusya, Fransa ve Prusya Sırları desteklediler. Neticede taraflar arasında İstanbul'da çok sayıda toplantı yapıldı ve 8 Eylül 1862'de bir protokol imzalandı. Buna göre Osmanlı Devleti Belgrad'ın dört kapısından ve ayrıca Sırbistan'daki pek çok kaleden askerlerini çekiyordu. Böylece **Belgrad**, **Böğürdelen (Şabaç)**, **Semendre** ve **Fethülslâm (Gladova)** kalelerinden Osmanlı askerleri çekildi (18 Nisan 1867). **Sokod** ve **Eskişehir (Ujitsa)** kaleleri de Sırbistan'a terk edildi. Son düzenleme ile Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'daki varlığı ve hâkimiyeti sembolik hale gelmiş oldu. Bundan sonra Sırlar tam bağımsızlık için yoğun bir silahlanmaya giriştiler. Sırp Meclisi 1869'da kabul ettiği bir anayasa ile **Obrenoviç** ailesini Sırbistan'ı yöneten hanedan olarak ilan ettiğinde, Babıali durumu kabullenmekten başka bir girişimde bulunamadı.

Sırbistan'da bu karışıklıklar olurken Rus propagandasının hedefleri arasında bulunan Karadağ da hareketlendi. **Prens Vladiko Danilo**'nun başında bulunduğu Karadağ Prenslığı'nde çatışmalar başladı. Çok dağlık ve kontrolü zor bir coğrafyada bulunan Karadağ halkı Sırp'lar gibi Slav ve koyu Ortodoks idiler. Karadağ Prensi Danilo'nun bağımsız tavırları sonucu 1852'de meydana gelen karışıklıklar, Karadağlıların yenilgisiyle sonuçlanmıştı. Rusya'nın himayesindeki Danilo, Kırım Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandığı gibi 1857'de de tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan etmişti. Yapılan askeri harekât, sonuçta Avrupa devletlerinin müdahalesini getirmiş ve Aralık 1858'de özerkliği öngören eski statüko kabul edilmişti.

Rusların yönlendirmesiyle hareket eden Karadağ Prensi, bundan sonra da bağımsızlık faaliyetlerini sürdürdü. Bu gelişmelerden Hersek'teki Slav kökenli Hristiyanlar da etkilendiğinden, Karadağlılarla birlikte hareket ediyorlardı. Danilo'nun Ağustos 1860'ta öldürülmesiyle yerine geçen yeğeni Nikola da aynı siyaseti takip etti. Karadağlı çeteler bu dönemde Hersek'teki Müslümanlara da saldırdılar. Karışıklıkların artarak devam etmesi üzerine **Ömer Lütfi Paşa** bütün Karadağ'ı işgal etti. Avrupalı devletler hemen müdahale ederek araya girdiler. 31 Ağustos 1862'de imzalanan anlaşmaya göre Hersekli isyancılara destek vermemesi karşılığında Karadağ'ın önceki sınırları ve özerkliği bir kere daha teyit edildi. Karadağ'ın bu statüsü 1875'teki Balkan ayaklanmalarına kadar devam etti.

8.2.4. Romanya Birliği'nin Kuruluşu

Balkanlarda adeta huzur bırakmayan Rusya, Kırım Savaşı'nda işgal ettiği Eflak bölgesini Paris Barış Antlaşması'yla boşaltmak zorunda kalmıştı. Böylece Eflak, Avrupalı devletlerin teminatıyla yeniden Osmanlı egemenliğine girmiş oluyordu. Aynı antlaşmayla Tuna Nehri'nin uluslararası bir statü kazanması, Eflak'ın tam anlamıyla Avrupa'ya açılmasını sağladı. Aynı durum Boğdan için de geçerliydi. Özellikle Fransa ile yoğun temas milli uyanışa sebep oldu ve Boğdan ile birleşme yolları aranmaya başladı. Neticede Fransa'nın da desteğiyle Eflak ve Boğdan 1858'de birleşme kararı aldı. Nitekim Eflak ve Boğdan Prenslıkları, Şubat 1859'da **Prens Aleksandr Jan Kuza**'yı başkan seçti. 28 Haziran 1864'te Avrupa büyük devletleri ve Rusya ile imzalanan **İstanbul Protokolü** ile Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki Eflak ve Boğdan Beyliği'nin tek bir prens, milli meclis ve senato tarafından yönetilmesi kabul edildi.

Bağımsız Romanya devleti yolunda atılan en önemli adımlardan bir diğeri ise bağımsız kilisenin kurulması oldu. Önce Yunan manastırlarının mallarına el konuldu; ardından Fener Patrikhanesi'nden ayrı olarak Romanya kilisesinin kurulduğu ilan edildi. Bu gelişmeler karşısında Osmanlı, dışardan destek gören Romanya prensine baskı yapmaya başladı. 1866'da baskılara dayanamayan Kuza, prensliği bırakmak zorunda kaldı. Kuza'nın yerine **Alman Hohenzollern** hanedanı üyesi **I. Karol** atandı. Karol, İstanbul'a gelerek Sultan Abdülaziz'i de resmen ziyaret etmiş ve Dolmabahçe Sarayı'nda Padişah ile görüşmüştü. Burada kendisine resmen **Memleketeyn Voyvodalığı** verildi. Böylece, Eflak ve Boğdan'dan oluşan Romanya Prenslığı, bağımsızlığın bir öncesi statü olan monarşi ile idare edilen özerk bir prenslik hâline getirilmiş oldu.

Ali Paşa'nın ölümünden sonra Mısır'ın imtiyazlı statüsünü ve kendi iktidarını biraz daha kuvvetlendirecek ayrıcalıkları almayı başardı. 1873 yılında çıkarılan fermanla Mısır'ın statüsünde önemli değişiklikler yapıldı. Buna göre Hidivlik eski Hidivin en büyük oğluna veya yeğenine geçecek, merkezi yönetime ödenen verginin arttırılması karşılığında Kızıldeniz'deki stratejik **Sevakin** ve **Musavva** limanlarının idareciliği de Hidivin yetkisine bırakılacaktı. Hidiv, yabancı ülke ve bankalarla ekonomik anlaşmalar ve borç anlaşmaları da yapılabilecek, Babıâli'den onay beklemeden Mısır ordusu ve donanması büyütülebilecekti. Buna mukabil, Mısır'da sürekli bir Osmanlı müfettişi bulunacaktı.

Böylelikle konumunu iyice güçlendiren İsmail Paşa, bu tarihten sonra Mısır için büyük bir atılım dönemi başlattı. Bayındırlık, sanayi, ziraat ve ticaret alanlarında önemli gelişmeler kaydedildi. Ayrıca İngilizlerin de desteğiyle güneyde Sudan ve Habeşistan'a doğru yayılma politikası izlendi. Ancak bütün bu faaliyetlerin masrafları büyük boyutlara ulaşmış ve beraberinde yüklü dış borçları getirmişti. Mısır Hidivi, çare olarak alınan tedbirler de fayda etmeyince Süveyş Kanal Şirketi'ndeki bütün hisseleri İngilizlere sattı. Böylelikle İngilizler bölgedeki en büyük rakipleri olan Fransızlara karşı büyük bir avantaj elde ettiler.

Bu süreçte, Mısır'ın malî durumu daha da bozulmuş ve artık faizler dahi ödenemez duruma gelmişti. Sonuçta bir çözüm yolu olarak Avrupalıların denetiminde oluşturulan bir borç komisyonu, Mısır'ın gelirlerine el koyup borç faizlerini ödemeye başladı. Maliyeye İngiliz ve Fransız uzmanların yerleştirilmesiyle de Mısır'ın malî ve idari kontrolü tamamen yabancılara eline geçmiş oldu.

8.2.6. Arap Vilayetlerinde Asâyiş Sorunları ve 1871 Ahsa Seferi

Osmanlı Devleti 19. yüzyıl boyunca Arap vilayetlerinde otoriteyi atadığı valilerin faaliyetleriyle sağlamaya çalıştı. Bunlar içerisinde Sultan Abdülaziz'in Bağdat Valisi olarak atadığı Midhat Paşa'nın ayrı bir önemi vardır (1869-1872). Midhat Paşa, 1864-1866 yıllarında yaptığı Tuna Valiliği esnasında idari, askeri ve bayındırlık faaliyetleriyle başarılı bir yönetim ortaya koymuştu. Midhat Paşa'nın Arabistan'da kurulan **6. Ordu Kumandanlığı** ile birlikte yaptığı Bağdat Valiliği Arap vilayetleri açısından adeta dönüm noktası olmuştur. Nitekim Osmanlı'da 1864 tarihinde yürürlük kazanan yeni Vilayetler Nizamnamesi'nin **Bağdat**, **Basra** ve **Musul**'da uygulanması, ihtisap vergisinin kaldırılıp öşür vergisinin konulması, kur'a usulüyle bölgeden asker alınması, devlete vergi vermeyen bedevî aşiretlerin askeri harekâtlarla itaat altına alınması, boş devlet arazilerinin halka dağıtılması, **Dicle Nehri** ve **Basra Körfezi**'nde gemi işletmek üzere vapur şirketlerinin kurulması, **Basra Tersanesi**'nin ıslah edilmesi, **Zevra** adlı vilayet resmi gazetesinin çıkarılması, Bağdat'ta hastane, ıslahhane ve tramvayın kurulması gibi önemli yenilikle Midhat Paşa zamanında gerçekleşti.

Arabistan'da merkezi otoriteyi güçlendirmek isteyen Osmanlı Hükümeti, Midhat Paşa'nın Bağdat Valiliği sırasında **Riyad Kaymakamlığı**'na Suud ailesinden **Abdullah b. Faysal**'ı getirmişti. Ancak, bir süre sonra Suud ailesi içinde özellikle bölgedeki geleneksel idarecilik anlayışı olan **emirlik** mücadelesi başladı. Bölgede asayiş sorunları arttı. Abdullah, kardeşi Suud b. Faysal kendisine karşı harekete geçince Bağdat Vilayetine müracaat ederek yardım istedi. Midhat Paşa'nın talebi üzerine Osmanlı hükümeti, Ahsa sahillerinde devlet

otoritesini sağlamak için harekete geçti. Bu maksatla yapılan 1871 Ahse Seferi sonucunda, bölgede devlet gücü ve otoritesi kesin bir şekilde sağlandı. Ayrıca, idari olarak **Ahse** (Lahsa), **Katif**, **Katar** ve **Necid** birleştirilmek suretiyle **Necid Mutasarrıflığı** kuruldu ve Basra'ya bağlandı. Kısa bir süre önce **Kuveyt** de Bağdat'a bağlandı. Böylece bölgeyi uzun süredir kontrol altında tutan Suud ailesinin nüfuzu büyük ölçüde kırılmış oldu. Bağdat Valisi Midhat Paşa, Basra Körfezi'ndeki İngiliz nüfuzuna karşın **Bahreyn** hâkimi ile kömür deposu anlaşması da yaptı. Bütün bu icraatlar ile devletin Irak vilayetleri, Arabistan Yarımadası ve Basra Körfezi'ndeki nüfuz ve hâkimiyeti arttı.

8.2.7. Yemen'in Durumu

Sultan Abdülaziz döneminde sadece Balkanlarda değil imparatorluğun diğer ucu olan Yemen'de de önemli asayiş sorunları yaşanıyor. Merkezden uzak bu **bu** bölgelerde asırlar boyu uygulanan yarı bağımsız idare tarzı Tanzimat'ın öngördüğü devlet denetimini sağlama teşebbüslerine en büyük engeldi.

Tanzimat sonrası dönemde Yemen'de devlet otoritesinin sağlanmasına çalışıldı. Ancak yerel güçlerin direnişi ile karşılaşıldı. Osmanlı'nın bölge ile daha yakından ilgilenmesinin bir sebebi de İngilizlerdi. 1839 yılında **Aden**'i ele geçiren İngilizler **Kızıldeniz**'de etkilerini daha da artırdılar. Osmanlı devleti askeri tedbirlerle 1840'dan itibaren **Asir** bölgesinde kontrolü sağladı. 1849'da ise **San'a** üzerinde denetim sağlandı.

Babıali, Yemen Valiliği'ne **Bonapart Mustafa Paşa**'yı tayin etti (1862). Ancak Mustafa Paşa, bedevî kuvvetlerin bir pususunda öldürüldü. Yemen'de en etkili mücadeleyi 1871'de vali olan **Gazi Ahmet Muhtar Paşa** verdi. Paşa, 1872'de idari merkez olan San'a'yı da alıp merkezi idarenin gücünü hissettirdi. Ahmet Paşa bölgeyi yeniden teşkilatlandırdı. Böylece Yemen'de sağlanan hâkimiyet, yaşanan sorunlara rağmen I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etti.

8.2.8. Hersek İsyanları (1875)

19. Yüzyıl boyunca Hersek'te çıkan olayların arkasında Rusya vardı. 19. Yüzyılın ikinci yarısında, Bosna-Hersek bölgesinde bir dizi köylü isyanları çıkmıştı. Bu isyanlar, çoğu kere Rusya-Avusturya devletlerinin kışkırtmalarıyla büyümekteydi. Özellikle Hersek'te yaşayan Hristiyan köylülerin büyük toprak sahiplerine karşı ayaklanmaları sorun olmaktaydı. Panslavizm doğrultusunda hareket eden Rus elçisi Ignatyev'in casusları, Ortodoks Slavları hem Osmanlı idaresine hem de Avusturya-Macaristan'a karşı ayaklandırmaktaydı. Bu dönemde, Avusturya-Macaristan'daki Macar unsurlar da Slavları desteklemekteydi.

Hersek'te uzun süredir devam eden gerilim 1874 yılında lokal bir isyana dönüştü. Görünüşteki sebep kurak geçen hasat mevsiminden sonra mültezimlerin ziraat ve hayvan vergilerini tahsil etmek istemeleriydi. Ayaklanma birkaç küçük Hristiyan köyünde başladı. Köylüler, vergi tahsildarlarına saldırınca askeri tedbirler alındı. Olaylarda Müslüman ve Hristiyanlardan ölenler olmasına rağmen Avrupa kamuoyunda Hristiyanların katledilmekte olduğuna dair haberler hızla yayıldı. İsyancılar, Karadağ ve Avusturya'dan silah ve cephane

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi rengi: Yeşil, Üstü çizili

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi rengi: Yeşil, Üstü çizili

sağlayarak bazı bölgeleri ele geçirdiler. Temmuz 1875'den itibaren de Müslüman köylerine saldırılar başladı. Karşılıklı çatışmaya dönüşen olaylar gittikçe genişledi ve Bosna-Hersek'in her tarafına yayıldı. İsyancılar, yabancı konsoloslara müracaat ederek vergilerin düşürülmesini, angaryanın kaldırılmasını ve toprak ağalarının dizginlenmesini istiyorlardı. Bu sırada **Sadrazam Ethem Paşa**'nın girişimleri Rusya'nın kışkırtmaları nedeniyle sonuçsuz kaldı.

Hersek isyanı patlak verdiği sıralarda Sadrazamlığa Mahmut Nedim Paşa atanmıştı. O da Ağustos 1875'te Hüseyin Avni Paşa'yı Harbiye Nazırı, Midhat Paşa'yı da Adliye Nazırı olarak tayin etti. Bu sırada yabancı devletlere olan yüklü borçların faiz ödemelerinin durdurulduğu ilan edilmişti. Bir taraftan bu gelişme, diğer taraftan da Hersek isyanında Hristiyanların kıyımına uğratıldığına dair abartılı haberler, Avrupa kamuoyunu kısa sürede Osmanlı aleyhine çevirdi. Bu gergin ortamda Avusturya Başbakanı **Kont Andrassy**'nin teşviki ile Rusya ve Almanya'nın katılımıyla Berlin'de bir toplantı düzenledi. Sultan Abdülaziz, olayları önlemek için isyancıların affını da kapsayan 2 Ekim 1875 tarihli bir **Adalet Fermanı** yayınladı. Ancak bu adım işe yaramadı. Üstelik Rusya bu fermanın boş vaatlerden ibaret olduğunu belirterek, aleyhte propagandasını ve isyancılara desteğini sürdürdü. Bu arada Berlin'de toplananların aldığı kararları içeren bir nota 30 Aralık 1875 tarihinde Babıali'ye verildi. **Andrassy Notası** adı verilen bu notaya göre Osmanlı Devleti Bosna-Hersek'te iltizam sistemini kaldıracak, vergileri hafifletecek, dini özgürlükleri genişletecek ve ayrıca köylülerin büyük toprak ağalarından satın almasına destek olacaktı. Müslüman ve Hristiyanlardan oluşacak idare meclisleri, sözü edilen reformların yapılmasını sağlayacak, yabancı konsoloslarda bunların yerine getirilmesini denetleyeceklerdi.

Osmanlı'nın iç işlerine müdahale sayılabilecek bu teklifler aynı zamanda uluslararası dengeleri de sarsabilirdi. Gerçekten de bütün bu reformları Osmanlı'nın tek başına uygulaması mümkün değildi ve ayrıca Rusya ve Avusturya-Macaristan da isyancılara destek vermeye devam ediyordu. İngiltere programa karşı olmamakla birlikte, meselede Rusya'nın ön plana çıkmasından rahatsız oldu. Fransa ve İtalya bu notaya olumlu yaklaştı.

Balkan ayaklanmalarıyla ortaya çıkan gelişmeler, Avrupa kamuoyunu her geçen gün Osmanlı aleyhine sevk etmekteydi. Öte yandan, Selanik'te çıkan bazı olayların Avrupa'daki kötü etkisi, tepkivi daha da artırdı. Rus Başbakanı Prens Gorçakov, Berlin'e giderek Osmanlı'ya karşı şiddetli tedbirler alınması gerektiği hususunda **Bismark**'ı ikna etmişti. Avusturya Başbakanı Kont Andrassy'nin de katıldığı görüşmelerde Hersek isyanı konusunda Avrupa'ya karşı üstlendiği taahhütleri yerine getirmesi için Babıali'ye baskı yapılması kararlaştırıldı.

Berlin'de toplanan dışişleri bakanları, Andrassy'nin yukarıdaki tekliflerini daha da genişleten bir reform programı hazırladılar. 5 maddelik **Berlin Memorandumu**, 13 Mayıs 1876'da Babıali'ye tebliğ edildi. Memorandum, Bosna-Hersek'te yapılan Osmanlı askeri harekâtının durdurulması ve iki ay süreyle ateşkes yapılması, Osmanlı kuvvetlerinin tek bir noktada toplanmasını, Babıali ile isyancılar arasında doğrudan görüşmeler yapılmasını, ayaklanmada zarar görenlerin tazminini, asilerin affedilmesini ve Osmanlı Devleti'nin kabul ettiği hususların konsoloslardan denetlenmesini öngörüyordu. Memorandum

BİÇİMLENDİRİLMİŞ: Yazı tipi rengi: Yeşil

Ültimatom niteliğindeydi ve istenen tedbirlerin alınmaması ve olayların önlenememesi durumunda üç devletin askeri kuvvet kullanabilecekleri vurgulanıyordu.

Osmanlı egemenliğini hiçe sayan bu kararları Rusya ve Avusturya'dan başka Fransa ve İtalya da kabul etmişti. O güne kadar olaylar karşısında sessizliğini koruyan İngiltere, Rusya'nın ön plana çıkması üzerine harekete geçti. İngiltere, mevcut statükoyu değiştiren ve İngiliz menfaatlerine aykırı olan bu kararları 15 Mayıs 1876'da reddetti. Fransa ve İtalya'nın da onaylarını geri çekmesiyle Berlin Memorandumu'nun artık hiçbir yaptırım gücü kalmamıştı. Sonuçsuz kalan memorandumun bir neticesi ise Osmanlı kamuoyunda İngiliz yanlısı bir hava estirmesi, Rus aleyhtarlığını ise körükleme siydi.

8.2.9. Bulgar Ayaklanması (1876)

Rusya'nın Balkanlarda Panslavizm propagandalarının etkili olduğu yerlerden biri Tuna Vilayeti idi. Günümüzde **Bulgaristan** devletinin sınırlarında yer alan Tuna Vilayeti'ndeki Ortodoks Hristiyanlar, Panslavist komiteler tarafından tahrik edilmekteydi ve mahalli düzen bozulmuştu. Bu yüzden bölgeye başarılı bir idareci olan Midhat Paşa vali olarak atandı (1864).

Midhat Paşa, Tuna Vilayeti adıyla yeni bir yapılanma oluşturdy. Vilayette çok önemli reformlar yaparak kalkınmayı ve düzeni sağladı. Ancak bir süre sonra Rum Ortodoks kilisesinden bağımsız olarak 1870'te müstakil Bulgar Kilisesi'nin kurulmasına bölgede bağımsızlık fikrini güçlendirdi. Nihayet Rusya'nın **Filibe** ve **Ruşuk** konsoloslarının kışkırtmaları ve gizlice askeri hazırlıklara girişmiş olan Sırlar'ın da desteğiyle Bulgarlar ayaklandılar. Ancak yapılan etkili müdahaleyle ayaklanma kısa sürede bastırıldığı gibi elebaşılar da yakalandı. Bunun zerine Rus Elçisi Ignatyev hemen devreye girerek yakalananların serbest bırakılmasını ve ayrıca Edirne Valisi'yle bazı kaymakamların da görevden alınmasını istedi. Mahmut Nedim Paşa, Osmanlı hükümranlık haklarıyla örtüşmeyen bu istekleri kabul etti. Böyle bir davranış topyekn Bulgar ihtillinin de önünü açmış oldu.

Bölgede ortam gergin iken Mahmut Nedim Paşa'nın aldığı yanlış kararlar durumu daha da kötüye götürdü. Nedim Paşa, Hersek isyanı sonucu bölgedeki Osmanlı birliklerinin önemli bir kısmını geri çekilmesini emretmişti. Halbuki Sırp destekli ayaklanma hazırlıkları had safhadaydı ve artık büyük Bulgar ihtilli için hiçbir ciddi engel kalmamıştı. Nitekim **Naydin** isimli daha önce Rusya için casusluk yapmış olan yerli bir Bulgar, ayaklanma hazırlıkları için Rusya'nın Filibe konsolosluğuna atanmıştı. Naydin, Bulgar komitecilerle birlikte Büyük Bulgaristan'ı doğuracak ayaklanma hazırlıklarını yoğun bir şekilde sürdürüyordu. Nihayet 2 Mayıs 1876'da komitecilerin öncülüğündeki **Otlukky**, **Avretalan** ve **Pazarcık**'ta Bulgar ayaklanması patlak verdi.

Rus ve Sırların yönlendirdiği isyancılar, büyük bir vahşetle yakıp yıkıyor ve ayaklanmaya katılmayan Bulgarları dahi katlediyorlardı. Bu sırada özellikle Müslüman köyler kuşatma altına alınarak yerle bir edilmiş, ulaşım ve haberleşme araçları tahrip edilmişti. Ancak ayaklanma bütün Bulgaristan'a yayılmadı sadece Rodop ve Balkan dağları arasındaki

dağ köyleriyle sınırlı kaldı. Bir yandan **Edirne Valisi Akif Paşa**'nın aldığı tedbirler, diğer yandan da İstanbul'dan **Serasker Adil Paşa** kumandasında gönderilen takviye birlikler isyancıları kaçırmaya zorladı. **Sofya** ve **İslice** taraflarına da sığınan ayaklanma milis kuvvetlerinin de katılımıyla Haziran 1876'da tamamen bastırıldı. Buna rağmen isyancılar tarafından yüzlerce köy yakılmış ve binlerce insan katledilmişti. Ayaklanma bastırılırken isyancıların öldürülmesi, Rus propagandasının tesiriyle Avrupa kamuoyunda Hristiyan katliamı olarak yansıtıldı.

8.2.10. Selanik Olayları (1876)

Sultan Abdülaziz'in son saltanat yılı olan 1876 Mayıs ayı başlarında Selanik'te de asayiş bozacak hadiseler meydana gelmeye başladı. Olaylar bir anda Müslüman-Hristiyan çatışmasına dönüşünce Avrupa müdahalesi geldi. Hadisenin fitili **Avrethisarı Nahiyesi**'nden bir Bulgar kızın İslamiyeti seçip bir Müslüman gençle evlenmek üzere Selanik'e gelmesiyle ateşlendi. Kız, tren istasyonuna varır varmaz **Amerika Konsolosu** ola, gerçekte ise Rus asıllı **Perikli Lazari** tarafından yüz elli kadar adamı vasıtasıyla zorla kaçırıldı. Bunun üzerine Müslümanlar hükümet konağı civarında bulunan camide toplanarak kaçırılan kızın geri getirilmesini istediler. Çıkan kargaşa esnasında araya giren Fransız konsolosu **Labout** ve Alman konsolosu **Cernie** katledildi. Bu durum uluslararası müdahaleye zemin hazırladı.

Konsolos ölümüne şiddetli tepki gösteren Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya ve İtalya, Selanik Limanı'na savaş gemilerini gönderdiler. Konsolosları öldürenlerin yanında, gerekli tedbirleri almayan **Vali Mehmet Refet Paşa** ile bazı asker ve subayların şiddetli bir şekilde cezalandırılmasını istediler. Gelişmeler üzerine İngiltere de Çanakkale açıklarına bir filo göndermek suretiyle diğer devletlerin müdahalesine karşı Osmanlı'yı savunacağı görüntüsü verdi.

Bu olaylar üzerine Babıali Selanik'e savaş gemisi ve asker gönderdi. Ayrıca, hadiseyi soruşturmak üzere Adliye Nezareti Müsteşarı **Vahan Efendi**'yi şehre yolladı. Yapılan tahkikat sonucunda vali görevden uzaklaştırıldığı gibi olaylara karışanlara da idam ve muhtelif cezalar verildi. Buna rağmen Rusya, olayı Müslümanların Hristiyanlara karşı bir ayaklanması olarak göstermişti. Ruslar İstanbul'da da asayişinin bozulduğu şayiasını yaymaya başladılar. Nitekim İstanbul'daki yerli ve yabancı Hristiyan tüccarlar ailelerini şehir dışına ve adalara göndermeye başladı. Bu durum, zaten diken üstünde olan Selanik halkı arasında heyecanı daha da arttırdı.

8.3. Sultan Abdülaziz Devrinde Dış Gelişmeler

8.3.1. Sultanın Avrupa Seyahati (1867)

En büyük hayallerinden biri güçlü bir ordu ve donanma meydana getirerek Rusya'yı alt etmek olan Sultan Abdülaziz, Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip etmekteydi. Sultan, Süveyş Kanalı'nın açılışı sürecinde yaşanan tartışmaların gölgesinde Avrupa seyahatine çıktı. Böylece Osmanlı tarihinde yabancı ülkelere seyahate çıkan ilk ve tek Padişah ve Hristiyan dünyasına dost sıfatıyla ziyaret eden ilk **Halife Sultan Abdülaziz** oldu.

1867 yılına gelindiğinde Fransa İmparatoru III. Napolyon, **Milletlerarası Paris Sanayi Sergisi**'nin açılışı münasebetiyle Sultan Abdülaziz'i Fransa'ya; İngiliz Kraliçesi **Viktorya** da Londra'ya davet etmişti. Bir takım diplomatik kazanımlar ümit eden Sultan, her iki daveti de kabul ederek 21 Haziran 1867 tarihinde yola çıktı. Sultan Abdülaziz bu seyahatte yanına Veliâht Murat ve Abdülhamit efendileri de almıştı. **Sultaniye** vapuruyla başlanan bu ziyaret esnasında **Napoli, Toulon, Paris, Londra, Brüksel, Viyana** ve **Budapeşte** şehirlerini ziyaret eden Padişah, **Rusçuk-Varna** üzerinden 7 Ağustos 1867'de İstanbul'a döndü.

Abdülaziz'in Avrupa seyahati bazı açılardan önemlidir. Öncelikle bu ziyaret Avrupa kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştır. Sultan, gittiği yerlerde hem aristokrat sınıftan hem de halktan büyük ilgi gördü. Ayrıca diplomatik açıdan da kazanımlar oldu. Bu ziyaretle Osmanlı'nın Avrupalı devletlerle olan münasebetlerini belli oranda düzelttiği gibi Eflak-Boğdan, Sırbistan ve Girit'teki isyanların sona erdirilip bir süreliğine Balkanlar'da genel barışın sağlanmasında etkisi görüldü.

8.3.2. Amerika İle İlişkilerin Gelişmesi

Sultan Abdülaziz, dünya dengelerinde yerini almaya çalışan Amerika ile iyi ilişkiler geliştirdi. Bilhassa silah sanayi alanında iki ülke arasında çok önemli antlaşmalar yapıldı. Osmanlı Devleti, **Amerikan İç Savaşı**'nda (1861-1865) İngiltere ve Fransa'nın aksine birlik taraftarı olan **Federal Hükümeti** destekledi ve Kuzeyin kazanması İstanbul'da memnuniyetle karşılandı. Aynı şekilde Amerika da memnuniyetini göstermek için İstanbul'a ziyaret maksatlı bir savaş gemisi gönderdi.

1867'de Babıâli, Napoli Başkonsolosu **Edouard Blacque (Bulak) Bey**'i Washington Elçiliği'ne atadı. Böylece ilişkiler daha da gelişti ve askeri alana yansıdı. O ana kadar Osmanlı Devleti askeri yeniliklerde Avrupa'nın iki büyük gücü İngiltere ve Fransa'dan destek alıyordu. Fakat Amerika'da hafif silah teknolojisinde gerçekleştirilen ve tüm dünyada ilgiyle karşılanan yeniliklere de kayıtsız kalınmadı. Aralık 1868'de incelemelerde bulunmak üzere Avrupa'ya gönderilen askerî komisyonda yer alan Tophane-i Âmire'de görevli **Albay Rüstem Bey** bir süre sonra Amerika'ya gönderildi. Osmanlı Amerika'daki gelişmeleri yakından izlemeye başladı.

Sultan Abdülaziz Amerika'dan gemi satın almak için de teşebbüste bulundu. Padişah kendisine sunulan kataloglar üzerinde tercih dahi yapmıştı. Amerikan Donanma Bakanlığı, 1864'te seçilen gemilerin planları ve modellerini göndermiş, ancak herhangi bir satın alma gerçekleşmemişti.

Abdülaziz devrinde Amerika'dan kara ordusu için **Martini-Henry** ve **Winchester** cinsi silah alımı antlaşmaları yapıldı. Ayrıca bu tüfeklerin mühimmatını yerli olarak üretmek için makine ve alet-edevat alımı gerçekleşti. Özel silah şirketleriyle sözleşmeler yapıldıktan sonra Amerika'ya gönderilen ve askerî uzmanlardan oluşan heyet, on beş yıl boyunca bu ülkede kaldı. Silah alımları Amerikan ekonomisine büyük katkı yaptı. Bu ilişkiler sayesinde ilk olarak Girit meselesinde Amerika'nın tarafsızlığı sağlandı.

Resim-18: Seri atış kabiliyetli Amerikan Winchester tüfeği

(*GENCER-ÖRENÇ-ÜNVER, 2009, s. 145*)

8.3.3. İtalyan Milli Birliğinin Kuruluşu (1870)

İtalya 1815 Viyana Kongresi'nde **Piyemonte (Sardinya) Krallığı, Toskana, Modena, Parma** ~~Dükahları~~**dükahlıkları**, **Lukas (Luques) Prenslığı, Kilise devleti (Vatikan)** ve **Napoli Krallığı**'ndan oluşan parçalı bir yapı arz ediyordu. İtalyan devletlerinde milli birlik hareketi de 1848 ihtilalleri ile başlamıştır. İtalyan milli kahramanı **Giuseppe Garibaldi**'nin öncülük ettiği süreç, 1886 yılına kadar devam etmiştir.

Bicimlendirilmiş: Yazı tipi rengi: Yeşil

Avusturya Başbakanı **Metternich** 1848 ihtilalleri ardından ülkeyi terk etmişti. Bunu fırsat bilen İtalyanlar **Piyemonte Krallığı**'nın liderliğinde birlik için harekete geçtiler. Mart 1848'de Avusturya'nın elinde bulunan **Lombardiya**'ya asker gönderdiler ise de başarılı olamadılar. Bu süreçte İtalyanlar milli birlik için başka bir devletin desteğine ihtiyaç olduğunu anladılar ve Fransa'ya yaklaştılar. Nitekim 1859'a Fransa ile birlikte Avusturya'yı mağlup ettiler. Bunun sonucu 11 Kasım 1859'da Avusturya ile Piyemonte arasında Zürih'te barış antlaşması yapıldı. Avusturya, Lombardiya'yı Piyemonte'ye verdi. Venedik dâhil olmak üzere diğer İtalyan devletleri arasında bir konfederasyon teşkil edilmesi ve konfederasyonun fahri başkanının **Papa**, fiili başkanının **Piyemonte** olması kabul edildi.

Bu süreçte Piyemonte Başkanı **Kont Camile Benso de Cavour** (1810-1861) ön plana çıktı. Bir süre sonra **Kuzey İtalya**'daki küçük devletler de Piyemonte'ye katılma kararı aldılar. Böylece bütün Kuzey ve Orta İtalya Piyemonte'ye bağlandı. 1866'da Venedik'in ve 1870'de Roma'nın İtalyan birliğine katılması sonucu milli birlik tamamlanmış oldu. Sanayisi gelişen İtalya zamanla sömürgecilik politikaları izlemeye başlayınca gözünü **Osmanlı** topraklarına dikti.

8.3.4. Alman Milli Birliğinin Kuruluşu (1871)

Abdülaziz devri uluslararası gelişmeleri arasında Alman birliğinin kuruluşu ayrı bir önem taşır. Zira Avrupa güçler dengesine, İtalya ardından Almanya'nın da katılması kısa ve uzun vadede Osmanlı coğrafyasında sömürge paylaşımından doğan yeni ve tehlikeli gelişmelere zemin hazırlamış oldu.

Prusya önderliğinde kurulan **Alman Milli Birliği**'nin temelleri de 1848 ihtilalleri döneminde atıldı. Prusya, başlangıçta Avusturya'dan gelebilecek tehlikeler sebebiyle liderliği

üstlenmek istemedi. Fakat bir süre sonra önce kuzey devletler, müteakiben de güney devletler Prusya etrafında birleşti. **Şlezvik** ve **Holştayn** beylikleri sebebiyle **Prusya** ile **Danimarka** arasında çıkan savaşı Prusya kazandı. Danimarka işgal edildi ise de diğer devletlerin tepkisi üzerine askerini geri çekti. Ancak Prusya ve Avusturya orduları, konfederasyon meclisi kararları gereğince Danimarka'yı tekrar işgal ettiler. 1815 Viyana Antlaşması gereğince bu beylikler Prusya ve Avusturya'ya bırakıldı. Bu iki bölge sebebiyle daha sonra Prusya ile Avusturya arasında savaş başladı. 1866 **Sadova Savaşı**'nda bu sefer Avusturya mağlup oldu. Bu mağlubiyetten sonra Avusturya, konfederasyondaki üstünlüğünü kaybetti ve yerini Prusya'ya bıraktı. Bu suretle Avusturya, Alman İmparatorluğu'ndan uzaklaştırıldı.

19. Yüzyıl Avrupa politik dengelerinin en önemli figürlerinden olan **Otto von Bismark** önderliğindeki Almanya'nın giderek güçlenmesi, Fransa'yı endişelendirmekteydi. Bu sırada İspanya'da huzursuzluklar başladı ve halk Prusya hanedanına üye bir prensi kral seçmek istedi. Prusya bu isteği kabul etti. Fransa ise buna sert tepki gösterdi. Gelişmeler Fransa ile Prusya'yı karşı karşıya getirdi. Nihayet Fransa Kralı **III. Napolyon**, 17 Temmuz 1870'te Prusya'ya savaş ilan etti. Ancak 80 bin kişilik ordusuyla 1 Eylül 1871'de **Sedan**'da Prusya kuvvetlerine yenilerek esir düştü. Bu olay üzerine Paris'te isyan başladı. 4 Eylül'de Fransa'da **Cumhuriyet** ilan edildi ve **Üçüncü Cumhuriyet** dönemi başladı. Paris, 28 Ocak 1871'de Prusya ordularına teslim oldu. 10 Mayıs 1871'de Fransa ile Prusya arasında **Frankfurt Antlaşması** imzalandı. Bu antlaşmaya göre Fransa, **Alsace** ve **Lorraine**'i Almanya'ya bıraktı. Sedan Savaşı'nın en önemli sonucu ise Alman devlet başkanlarının ve millet meclisinin kararı ile Alman İmparatorluğu'nun ilan edilmesi, Prusya Kralı'nın Alman İmparatorluğu'na getirilmesi ve **Alman millî birliğinin kurulmasıdır**.

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: Kalın Değil

Alman ve İtalyan birliklerinin kurulması Osmanlı Devleti'ni yakından ilgilendiriyordu. Babiâli, bilhassa reform programının uygulanışında en büyük destekçisi olan Fransa'yı kaybetti. Rusya da 1856 Paris Antlaşması'nın kendisini bağlayan hükümlerini tanımadığını ilan etti. Alman birliğinin kuruluşu Avrupa'yı altüst ettiğinden, Rusya'nın Panslavist faaliyetleri sistemli bir şekilde gelişme imkânı buldu. Nitekim Balkanlarda peş peşe isyanlar başladı.

8.3.5. Karadeniz'in Tarafsızlığının Kaldırılması (1871)

Yukarıda ele aldığımız üzere 1856 Paris Barış Antlaşmasıyla, Karadeniz'in tarafsızlaştırılması, donanma ve silahlardan arındırılması, bununla birlikte sadece ticaret gemilerine açık tutulması sağlanmıştı. Bu durum savaşın kazanan tarafında olduğu halde Rusya ile birlikte Osmanlı'nın da egemenlik haklarını sınırlamaktaydı. Rusya, Karadeniz'in statüsünü değiştirmek için fırsat kollamaktaydı ve bu imkânı Avrupa'da Alman ve İtalyan birliklerinin kuruluşu karmaşası esnasında buldu.

Rusya, Fransa'nın Almanya'ya karşı aldığı büyük yenilgiden sonra harekete geçerek 31 Ekim 1870'te Paris Antlaşması'nın Karadeniz ile ilgili hükümlerinin geçersiz olduğunu ilan etti. Rusya'nın desteğini sağlamak ve Fransa'yı yalnız bırakmak isteyen Prusya Başbakanı Bismark'ın girişimiyle 17 Ocak 1871 tarihinde Londra'da uluslararası bir konferans toplandı. Burada Paris Antlaşması'nın Karadeniz'e ilişkin maddelerinin

kaldırılması benimsendi. Böylece 1841 tarihli Boğazlar Sözleşmesi hükümlerine dönülerek, Boğazların barış zamanında savaş gemilerine kapalılığı ilkesi kabul edildiği gibi, Karadeniz için getirilmiş olan diğer kısıtlamalar da kaldırıldı.

Yeni duruma göre Rusya, Karadeniz’de donanma bulundurabilecek **buradaki** kalelerini de tahkim edebilecekti. Böylece Rusya, Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması’ndan sonra çok önemli bir diplomatik zafer elde etmiştir. Yeni duruma göre Osmanlı Devleti barış zamanında Boğazları dost ülke savaş gemilerine açabilecekti.

8.3.6. Osmanlı Dış Politikasında Rusya Etkisi

Paris Antlaşması tadilatı nedeniyle Karadeniz’in statüsü bir kere daha uluslararası rekabetin konusu olmuşken Osmanlı dış politikasında da önemli bir kırılma yaşanmaktaydı. 1871’de Mustafa Reşit Paşa ekolünün güçlü isimlerinden Sadrazam Mehmet Emin Ali Paşa’nın ölümü, ülke idaresinde Sultan Abdülaziz’in önündeki en büyük engeli kaldırmış oldu. Yeni dönemin etkili politikacı Mahmut Nedim Paşa dış politikada Rusya’ya yaklaşmayı savunuyordu. Mahmut Nedim Paşa İstanbul’da 1864-1877 tarihleri arasında elçilik yapan Kont Ignatyev **ile** çok yakın ilişki içerisinde oldu. Ignatyev’in Mahmut Nedim Paşa üzerindeki nüfuzu o adar barizdi ki Paşa’ya lâkap olarak **Nedimof** takılmıştı.

Dış politikadaki yeni eğilim Avrupa’nın diğer büyük ülkeleri ile olan ilişkileri derinden etkiledi. Zira Tanzimat döneminin iki önemli ismi olan Ali ve Fuat Paşalar, İngiliz ve Fransız yanlısı politikalar izlemişler, bu devletlerin İstanbul elçileri tarafından destek görmüşlerdi.

Mahmut Nedim Paşa, Sadrazam atanınca ilk iş olarak Tanzimatçı bürokratları görevlerinden uzaklaştırdı. Dış politikada Rus taraftarı olan Mahmut Nedim Paşa’nın bürokraside meydana getirdiği sarsıntı düzeni alt üst etti. Aslında bu durumda Avrupa devletlerinin de payı vardı. 1856’dan beri Rusya karşısında kurulan dengeyi takip etmiyorlardı. Rusya 1871’de Karadeniz’de donanma bulundurma ve buradaki kalelerini tahkim etme hakkını elde edip konumunu güçlendirdiği halde buna tepki verilmemişti.

8.4. Sultan Abdülaziz ve Devlet İdaresi

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi rengi: Yeşil

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi rengi: Yeşil, Üstü çizili

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi rengi: Yeşil

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi rengi: Yeşil, Üstü çizili

Sultan Abdülaziz'in böylesine yoğun iç ve dış meselelerle geçen saltanatını iki döneme ayırmak mümkündür. Sultan tahta çıkmasından 1871'de Sadrazam Ali Paşa'nın ölümüne kadar olan birinci dönemde yönetimi Tanzimat kadrosu ile yani Babiâli ile paylaşmak zorunda kalmıştır. Bu süreç Tanzimat ve Islahat reformlarının devamı, yeni bazı kurulması ve başarılı sayılabilecek bir dış politika uygulamalarıyla geçti. Ali Paşa'nın vefatından Padişahın tahttan indirildiği 1876'ya kadar devam eden ikinci dönemde devlet politikalarında daha çok Mahmut Nedim ve Midhat paşaların söz sahibi olduğu görülür. Bu dönemde bilhassa iç sorunlar ve baskılar ağırlaşmıştır.

Resim-19: Midhat Paşa
(ÖRENÇ, 2013, 144)

Abdülaziz saltanatının ilk döneminde devletin bekasını Rusya'ya karşı kuvvetli bir askerî güce sahip olmakta görüyordu. Bu nedenle Saltanatı süresince silahlanmaya kendi tahsisatından ve devlet bütçesinden milyonlarca lira harcadı. Avrupa'dan pek çok yeni model silah satın alındı veya üretimine destek olundu. Amerikan şirketleriyle anlaşmalar yapıldı. Satın alınan büyük çaplı toplarla Boğazlar ve sınır boylarındaki kaleler tahkim edildi. **Tophane** yenilendi ve **Feshane** genişletildi. Prusya'dan uzman subaylar getirtilerek 1866'da **Mekteb-i Harbiye** yeni baştan düzenlendi. Askerî kanunlar günün şartlarına göre ele alındı (1869). **Askerî Rüşdiyeler** açıldı. **Taşkışla**, **Gümüşsüyü Kışlası**, **Taksim Kışlası** gibi yeni askeri binalar inşa edildi. Bugün Beyazıt'ta **İstanbul Üniversitesi** merkez kampüsü olarak kullanılan binalar **Seraskerlik** olarak inşa edildi.

Sultan Abdülaziz donanmaya da büyük önem verdi. Denizcilikle alakalı işlerin daha sağlıklı yürümesi için **Bahriye Nezareti**'ni kurdu (1867). İngiltere ve Fransa ayarında bir savaş filosuna sahip olabilmek için bütçeden tahsisat ayırdı. Tersaneler ıslah edildi. Yerli tersanelerde yapılması mümkün olmayan zırhlı gemiler satın alındı. Deniz subayı yetiştirmek üzere **Mekteb-i Bahriye**'de İngiliz **Hubart Paşa** görevlendirildi. Böylece Padişahın merak ve hevesiyle meydana gelen Türk deniz kuvveti sayıca dünyada üçüncü sırada gösterilmeye başlandı. **Tuna** ve **Dicle** nehirlerinden gemi işletilmesi teşebbüsüne de Abdülazizi dönemde başlandı. Yine bu dönemde **İstanbul**, **Köstence** ve **Varna** limanlarıyla **İzmir** rıhtımının inşası yabancı şirketlere ihale edildi. **İdare-i Aziziye** adı ile bir **Seyr-i Sefain İdaresi** kurulduğu gibi, Boğaziçi'nde gemi işletmek üzere **Şirket-i Hayriye**'ye imtiyaz verildi. Böylece deniz ulaşımı ve ticaretinde çok önemli atılımlar yapıldı. 1863'te Galata ve Eminönü'nü birleştiren yeni Galata Köprüsü hizmete açıldı. Bu köprü Sultan Abdülaziz'in emriyle III. Napolyon'un İstanbul ziyaretinden hemen önce **Ethem Pertev Paşa** tarafından inşa edildi. Bir yabancı şirkete ihale edilen ve Karaköy-Beyoğlu'na bağlayan **Galata Tüneli**, 1874'te işletmeye açıldı. İlk **atlı tramvay** hizmete sokuldu. Aynı yıl bir Macar uzmana İstanbul'da **İtfaiye** teşkilâtı kurması için yetki verildi.

Abdülaziz saltanatında ulaşım ve haberleşme alanında da önemli ilerlemeler kaydedildi. Toplam 452 kilometre olan demiryolu şebekesi 1344 kilometreye çıkarıldı.

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi rengi: Yeşil

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi rengi: Yeşil, Üstü çizili

İstanbul'u Paris'e bağlayacak olan 2000 kilometrelik demiryolu imtiyazı **Avusturyalı Baron Hirsch**'e verildi. Bu hattın saray bahçesinden geçmesi çeşitli itirazlara sebep olunca; "*Demiryolu geçsin de isterse sırtımdan geçsin*" diyerek konuya verdiği önemi gösterdi. Bu yolun Sofya'ya kadar olan kısmı 1874'te işletmeye açıldı. Diğer taraftan bütçenin elverdiği oranda devlet eliyle de demiryolu inşasına başlandı. Bunlardan ilki olan 99 kilometrelik **Haydarpaşa-İzmit** hattı 1873'te açıldı. **İzmir-Kasaba** demiryolu 1865'de tamamlandı.

Karayoluna da önem verildi. 1863'te Balkanlar'da **Niş, Bosna ve Vidin**'de; Anadolu'da **Amasya, Canik (Samsun) ve Kastamonu**'da yeni karayolları yolları yapıldı. Fakat yabancı sermayenin kara yoluna ilgi göstermemesi ve bütçe imkânlarının da kısıtlı oluşu, bu işin planlı ve süratli bir şekilde ilerlemesini engelledi. Bu dönemde üzerinde en çok durulan ve başarıya ulaştırılan bir diğer bayındırlık hizmeti telgraf şebekesinin bütün vilâyetlere yaygınlaştırılması çalışmalarıdır. Abdülmecit zamanında başlamış olan telgraf yatırımı, gittikçe gelişmiş ve 1864'te 76 merkezde faaliyete geçirilmiştir. Abdülaziz'in saltanatı sonunda ise kazalara varıncaya kadar hemen hemen bütün imparatorluk telgraf şebekesi ile birbirine bağlanmıştı.

Abdülaziz döneminde vilâyet idaresinin sistematikleşmesi bakımından önemli gelişmeler yaşandı. Bunu tetikleyen hadise ise **Lübnan** olaylarıydı. Bu hadiseden sonra tarihçi **Ahmet Cevdet Paşa, Fuat Paşa** ve liberal fikirli **Midhat Paşa** vilâyet idaresinin yeni statüsünü hazırlamaya koyuldular. Yeni statü genelleştirilmeden önce bazı vilâyetlerde denemeye konuldu. 7 Kasım 1864 tarihli **Vilâyet Nizamnamesi** ile livaların (sancak) temel birim olduğu vilâyet teşkilâtı oluşturuluyordu. Nizamnâme önce Midhat Paşa'nın valilik yaptığı **Tuna'da, Halep, Edirne, Trablusgarp ve Bosna**'da uygulanarak cesaret verici sonuçlar alındı. 1864 denemesi çok geçmeden genel bir uygulamaya imkân doğurdu. Öncelikle 1864'te genel bir nüfus sayımı yapıldı. Ardından 1867'de vilâyetler yeniden düzenlendi. Yeni düzenleme sonrası Osmanlı Avrupası'nda 10 vilâyet ve 44 sancakta, Osmanlı Asya'sında ise 16 vilâyet ve 74 sancakta, Afrika'da 1 vilâyet ve 5 sancakta uygulamaya girdi. Vilâyet valisi, livada mutasarrıf, kazada kaymakam en yetkili mülkî âmir olarak belirlendi. Bu yöneticilerin tümü doğrudan doğruya Padişah ve hükümetçe atanan memurlar olup, köylerde ise muhtarların seçimle gelmesi öngörülmüştü. Yeni dönemde her vilâyet, liva ve kazada yöneticiye bağlı bir **Meclis-i idare** (İdare Meclisi)'nin, vilâyetinde ayrıca bir **Meclis-i Umumi** (Umumi Meclis)'nin oluşumu öngörülmüştü. Bu meclisler memurlar ile eşraftan temsilcilerden oluşan, aynı zamanda Gayrimüslim ahalinin de temsiline yer verilen karma nitelikli kuruluşlar olarak çalıştı. 1864 Vilâyet Nizamnamesi 1871'de yürürlüğe konulan **İdare-i Umumiye-i Vilâyet Nizamnamesi** ile değişikliğe uğradı. Yeni düzenleme kaza ile köy arasında, köyler ve çiftliklerin bir araya gelmesinden oluşan nahiye'nin kurulmasını sağlamaktaydı. Bir müdürün yönetimindeki nahiye kendi alanına giren köylerin ihtiyar meclislerince gönderilen üyelerden oluşan bir **İdare Meclisine** sahipti.

1864 Nizamnamesi'nin getirdiği bir yenilik de yargı alanındaki taşra kuruluşlarıdır. Her vilâyet, liva ve kaza için **Meclis-i Temyiz-i Hukuk** ve ceza mahkemeleri için **Meclis-i Cinayet** kurulmuştur. Bu mahkeme başkanları Şeyhülislâm tarafından atanmakta ve her

yönetim kademesinde hukuk mahkemesinin öteki üyeleri seçilmiş Müslim ve Gayrimüslim üyelere oluşmaktaydı.

Abdülaziz'in idaresi süresince eğitim alanında da önemli gelişmeler oldu. 1862'de devlet dairelerine kâtip yetiştirmek üzere rüştiyeyi, yani orta derecedeki okulları bitirenlerin gidebileceği **Mekteb-i Mahrec-i Aklam** kuruldu. 1864'te bir lisan okulu açıldı. 1867'den itibaren Hristiyan çocukların da Türkçe imtihanını vermek şartıyla rüşdiyelere alınması uygun bulundu. Fransa'nın 1867'de verdiği bir nota ve sürekli ısrarları sonucu 1868'de tamamen Fransız eğitim sistemine göre öğretim yapan **Mekteb-i Sultanî** (Galatasaray Lisesi) açıldı. Bu okulda Müslüman ve Gayrimüslim çocukları karışık okuyacaklar, eğitim Fransızca, yönetim de Fransızların elinde olacaktı.

Bu dönemin önemli eğitim hamlelerinden bir 1869'da yayınlanan **Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi** oldu. Nizamname ile eğitim hizmetlerinin bir devlet görevi olduğu kabul edildi. Dinî eğitim yapan müesseselerin dışında çeşitli tahsil kademeleri teşkilâtını kurmak ve yürütmek üzere Maarif Nazırının başkanlığında bir **Meclis-i Kebir-i Maarif** kuruldu. 1870'te bu nizamnamenin bütün vilâyetlerde uygulanması için yönetmelik hazırlandı. Aynı yıl telif ve tercüme nizamnamesi yayınlandı. 1870'te **Darülmuallimât** adıyla ilk kız öğretmen okulu açıldı. Yüksek eğitimde Darülfünun açılması için önemli çalışmalar yapıldı. Bu teşebbüsler sonuç verdi ve İstanbul Üniversitesinin temellerinde biri olan **Darülfünun-ı Osmani**, Çemberlitaş'ta yeni inşa ettirilen binada (bugünkü Basın Müzesi) 8 Şubat 1870'te resmen açıldı. Abdülaziz devrinde teknik ve meslekî eğitimde de ileri adımlar atıldı. Midhat Paşa **Niş Valisi** iken 1860'ta orada ilk defa bir sanat okulu kurmuştu. Kimsesiz ve yetim çocukların alındığı bu okula **ıslahhane** adı verildi. 1864'te **Sofya** ve **Rusçuk**'ta da ıslahhaneler açıldı. Şubat 1863'te Sultanahmet meydanında Maarif Nezareti'nin idaresinde olmak üzere ilk Osmanlı sergisi olan **Sergi-i Umumi-i Osmani** açıldı. Bu vesileyle aynı yıl bir de **Islah-ı Sanayi Komisyonu** faaliyete geçti. Yerli malların Avrupa mallarıyla rekabet edebilmesi için yeterli bilgiye sahip eleman yetiştirmek amacıyla Sultanahmet'te **Sanayi Mektebi** açıldı. Burada çeşitli meslekler öğretildi. 1870'de Heybeliada'daki **Mekteb-i Bahriye** içinde sivil bir **Kaptan Mektebi** eğitime başladı. 1866'da **Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane** adı ile ilk sivil tıp okulu açıldı. Bu kurum Askerî Tıbbiye binasında ayrı bir dershanede öğretime başladı. 1867'de de **Eczacılık Mektebi** açıldı.

Bu dönemde **Damat Ahmet Fethi Paşa**'nın gayretleriyle 1847'de kurulmuş olan ilk müze yeniden düzenlen ve 1869'da **Müze-i Hümayun** adıyla geliştirildi. Osmanlı ülkesinde eski eser araştırmaları Maarif Nezareti'nin iznine bağlandı. Yapılacak arkeolojik kazılardan çıkacak eserlerin üçte biri memlekete ait olacaktı.

Tanzimat sürecinin son Padişahı Abdülaziz yüksek idarî ve hukukî alanında da önemli adımlar atmıştır. Öncelikle **Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye** 1868'de ikiye ayrılmıştır. Böylece Tanzimat döneminin kanun tasarılarını hazırlamış olun bu kurul, bugün **Danıştay** olarak devam eden **Şura-yı Devlet** ile **Yargıtay**'ı ilk kuruluşu olan **Divân-ı Ahkâm-ı Adliye**'ye dönüşmüştür. Böylece bu meclis bünyesindeki idarî ve adlî işler birbirinden tamamen ayrılmış oldu. Bu arada Padişahın bazı yetkileri de kısıtlanmıştı. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Meşrutiyete doğru atılmış önemli bir adımdı. Vilâyet meclislerinden gelen

üyelerle âdeta bir temsilciler meclisi hüviyeti verilmek istenen Şura-yı Devlet'e eski Meclis-i Vâlâ azaları da katılacaktı. Şura-yı Devlet, yasama yetkisinin yanı sıra bütçenin hazırlanması ile de görevli idi. Divân-ı Ahkâm-ı Adliye ise bir yüksek mahkeme niteliği taşıyordu. Müslim ve Gayrimüslim üyelerden oluşuyor, teşkilât yönünden iki kısma ayrılıyordu. Bunlardan ilki **Şer'i Mahkemeler** dışında kurulan **Nizamiye Mahkemeleri**'nde oluşan ceza ve hukuk davaları kararlarını temyiz etmekle görevli **Mahkeme-i Temyiz**'di. Diğerisi ise **Mahkeme-i İstinaf**'tı.

Sultan Abdülaziz, Tanzimat'tan itibaren yürütülen Batı usulünde kanunlaştırma faaliyetlerini devam ettirdi. **Osmanlı Medeni Kanunu**'na hazırlık olmak üzere, Fransız elçisinin tavsiyesiyle kurulan bir komisyon, Fransız Medeni Kanunu'nun tercümesine başladı. Osmanlı Devleti'nde çağdaş bir medenî kanuna ihtiyaç duyulduğuna dair tartışmalar 1856 Paris Kongresi'nden hemen sonra başlamıştı. Fransız Medenî Kanunu'nun bazı küçük değişikliklerle benimsenmesine yönelik telkinlere rağmen Ahmet Cevdet Paşa ve taraftarları, medenî hukuk alanında Müslümanlar için Hristiyanların kanunlarının alınamayacağını belirterek buna şiddetle karşı çıktılar. Sonuçta Cevdet Paşa'nın da içinde bulunduğu ve bir aralık başkanlığını yaptığı **Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Cemiyeti** kuruldu. Cemiyet'in 1868-1876 yılları arasındaki çalışmaları sonucunda on altı kitap ve 1851 maddeden oluşan **Mecelle** hazırlandı.

Abdülaziz yabancılara mülk edinme hakkını tanımıştır. Islahat Fermanı'nda temas edilen bu mesele, Batılı devletlerin uzun süren baskıları sonunda, 10 Haziran 1868'de beş maddelik bir kanunla yasalaştırılmıştır. Buna göre yabancılar, **Hicaz** bölgesi hariç, Osmanlı ülkesinde mülk edinme hakkını elde ediyorlardı.

Bu dönemde bankacılık alanında tarihi önemde adımlar atıldı. Midhat Paşa'nın zirai kredileri teşkilâtlandırmak ve çiftiçiye desteklemek amacıyla 1863'te Niş'te başlattığı çalışmalar sonucu 1867'de **Memleket Sandıkları** oluşturuldu. Yine onun gayretleriyle 1868'de **Emniyet Sandığı**'nın faaliyete geçmesi sağlandı. Ayrıca, Fransız ve İngiliz ortaklı olarak **Bank-ı Osmanî-i Şahâne** (Osmanlı Bankası) adıyla banka kurulmasına izin verildi (1863). Bir ticaret bankası olarak kurulan bu bankaya daha sonra banknot çıkarma yetkisi de verildi (1930 yılına kadar Türkiye'de **Merkez Bankası**'nın görevini bu banka yaptı).

Abdülaziz İstanbul'u Avrupalı şehirlere benzetebilmek ve uluslararası ilişkilerde çağdaş protokol kaidelerini uygulayabilmek için saray ve köşkler yaptırdı. Bunların başında **Çırağan Sarayı** gelmektedir. Avrupa'daki emsallerinden üstün olan bu saray 4 milyon Osmanlı altınına mal olmuştu. **Beylerbeyi Sarayı** da yine bu devirde yapılmıştır. Ayrıca **Kağıthane Kasrı** tamir edildiği gibi, **Çekmece** ve **İzmit** av köşkleri inşa ettirilmiştir. Böylece sarayın kadroları büyük ölçüde genişletildi ve resmi törenler debdebeli bir şekilde yapılmaya başlandı.

Bu dönemde Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan tarafından Aksaray'da yaptırılan **Valide Cami** 1871'de tamamlanmıştır. Kasımpaşa'da bir yangın sonucu harap olan **Cami-i Kebir** yine Abdülaziz tarafından iki minareli olarak inşa edilmiştir.

Bütün bu icraatların ekonomik bir bedeli bulunuyordu ve Abdülaziz zamanında borçlar 200 milyon altına ulaştı. Bir yılda borç ve faiz olarak ödenen miktar 14 milyon altına çıktı. O sıralarda Osmanlı Devleti'nin takip ettiği malî politika, borcu borçla ödeme ve bütçe açığını yeni borçlarla kapatma şeklindeydi. Dışarıdan borç alma imkânı olmadığı durumlarda da **Galata sarraf** ve **bankerlerinden** yüksek faizlerle borçlanma yoluna gidiliyordu.

Uygulamalar

Uygulama:

Ali İhsan GENCER, Ali Fuat ÖRENÇ, Metin ÜNVER'in *Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi, I, Belgeler*, İstanbul 2008, adlı müşterek kitabını okuyunuz

Kazanım:

1. Sultan Abdülaziz dönemi silah sanayi ve teknolojisi alanındaki gelişmeler kavranacak.
2. Sultan Abdülaziz devrinde Türk-Ameri ilişkilerinin gelişimi değerlendirilecek.

Uygulama Soruları

1. Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatinin etkilerini değerlendiriniz.

1. Abdülaziz döneminde Balkanlar'da yaşanan isyanlar ve Avrupa müdahalelerini değerlendiriniz.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde, Sultan Abdülaziz'in tahta çıktıktan sonra karşılaştığı iç ve dış sorunlar hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olduk. Dünya tarihinde önemli gelişmelerden olan Süveyş Kanalı'nın açılışını, İtalyan ve Alman milli birliklerinin kuruluşunu, ilk defa olarak bir Osmanlı Padişahı'nın Avrupa başkentlerini ziyaretini değerlendirdik.

Sultan Abdülaziz döneminde imparatorluğun her bir köşesinde çıkan iç isyanları, bunlara Avrupa müdahalelerini, Karadeniz'in statüsünde yaşanan değişimi, İtalya ve Alman birliklerinin kuruluşunu değerlendirdik.

Bölüm Soruları

1) Sultan Abdülaziz dönemi ekonomik uygulamalarından olan Darülfünun Kaidesi hangi amaçla uygulandı?

- a)Yüksek öğretim için   b) Para basmak için   c) Tedavülden para çekmek için
d) Vergi toplamak için   e) Vergi affı için

Biçimlendirilmiş: Girinti: İlk satır: 0 cm

Biçimlendirilmiş: Girinti: Sol: 1,25 cm, İlk satır: 1,25 cm

2) Sultan Abdülaziz'in Mısır seyahati sonrası Mısır Valisi İsmail Paşa hangi önemli unvanı almayı hak kazandı?

- a) Hidiv   b) Kethüda   c) Mirliva_ d) Mirimirân   e) Müşir

3) İngiltere, Dalmaçya'da kurulan Yedi Ada Cumhuriyeti'ni 1864'te hangi ülkeye devretti?

- a) İtalya   b) Almanya __c) Fransa   d) Osmanlı __e) Yunanistan

4) Akdeniz ile Kızıldeniz'i birbirine bağlayan Süveyş Kanalı hangi tarihte açıldı?

- a) 1839   b) 1869   c) 1856 __d) 1821   e) 1815

5) 1876 Selanik Olayları hangi sebeple çıktı?

____a) Ağır vergiler   ____ b) Askerî baskı   ____ c) Mülteci sorunu

Biçimlendirilmiş: Girinti: İlk satır: 0 cm

- d) Kaçakçılık ____ e) Müslüman-Hristiyan çatışması

Biçimlendirilmiş: Girinti: Sol: 1,25 cm

6) Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatinde aşağıdaki hangi Avrupa şehrine uğramadı?

____a) Londra   b) Paris   c) Viyana   d) Atina   e) Brüksel

7) Abdülaziz devrinde hangi ülkeden Winchester marka tüfek alımı yapılmıştır?

- a) İngiltere   b) Amerika   c) Rusya   d) Prusya   e) Fransa

8) Fransa'nın 1871'de Sedan Savaşı'nda Pruya'ya yenilmesi sonucu hangi ülkenin milli birliği kuruldu?

- a) İtalyan   b) Amerikan   c) Alman   d) Bulgaristan   e) Belçika

9) Sultan Abdülaziz döneminde denizcilik ile alakalı işler için 1867 yılında kurulan nezaret hangisidir?

- a) Bahriye   b) Derya Kalemi   c) Liman Reisliği

Biçimlendirilmiş: Girinti: İlk satır: 0 cm

10) Sultan Abdülaziz döneminde İstanbul Üniversitesi'nin temellerinden biri olarak Çemberlitaş'ta 1869'da inşa edilen binada faaliyete başlayan kurum hangisidir?

a) Encümen-i Daniş _____ b) Darülfünun Kaidesi _____ c) Darülfünun-ı
Osmani _____ d) Darülbcdai-i Osmani e) Darüşşafaka

Cevaplar

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
c	a	e	b	e	d	b	c	a	c

**9. SULTAN ABDÜLAZİZ'İN DARBE İLE TAHTTAN
İNDİRİŞİ, ÖLÜMÜ VE V. MURAT'IN SALTANATI**

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 9.1. Abdülaziz'in Tahttan İndiriliş
- 9.2. Sultan Abdülaziz'in Ölümü: İntihar mı Cinayet mi?
- 9.3. Sultan V. Murat'ın 93 Günlük Saltanatı
- 9.4. Sultan Abdülaziz'in Ölümüne Dair Yıldız Mahkemesi

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Sultan Abdülaziz'in ölümüne dair suikast tartışmalar nelerdir ?
2. Sultan Abdülaziz'in ölümünü yargılamak için kurulan Yıldız Mahkemesi nasıl sonuçlanmışır?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Abdülaziz'in Tahttan İndirilişi	Sultan Abdülaziz'in askerî bir darbe ile tahttan indiriliş sürecini ortaya koymak. Darbeler tarihinin önemli bir dönemini öğrenmek.	Ders notu ve kaynakçada verilen kitap ve makaleler.
Sultan Abdülaziz'in Ölümü: İntihar mı Cinayet mi?	Abdülaziz'in ölümü ve sonrasında günümüze kadar süre gelen tartışmaları değerlendirmek.	Ders notu ile kaynakçadaki kitap ve makaleler.
Sultan V. Murat'ın 93 Günlük Saltanatı	Sultan Abdülaziz'e <u>yapılan</u> darbe sonrası tahta geçen V. Murat dönemi olaylarını ortaya koymak.	Ders notu ile kaynakçadaki ansiklopedi maddesi.
Sultan Abdülaziz'in Ölümüne Dair Yıldız Mahkemesi	Sultan Abdülaziz'in ölümü sonrası kurulan Yıldız Mahkemesi yargılamaları ve sonuçlarını açıklayabilmek.	Ders notu ile kaynakçada gösterilen kitap ve makaleler.

Anahtar Kavramlar

Askerî darbe, Abdülaziz'in ölümü, Hüseyin Avni Paşa, V. Murat, Yıldız Mahkemesi

Giriş

Osmanlı Devleti, 1876 yılında büyük ayaklanmalar ve diplomatik baskılarla mücadele ederken, içte de taht değişikliğiyle sonuçlanacak bir dizi siyasî ve toplumsal olaylarla yüz yüze kalmıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Abdülaziz'in saltanatının son yıllarındaki ekonomik politikalar, nihayet devleti iflasın eşiğine getirmişti. Bir taraftan da Mehmet Emin Ali Paşa'nın ölümü sonrası Sultan'ın devlet idaresinde sertleşen politikaları, Mahmut Nedim Paşa gibi tepki çeken tercihleri, güçlü bir muhalefetin doğmasına sebep oldu. Bunun üzerine Sultan, muhalefete karşı ilk sansür nizamnamesi sayılan **Kararnâme-i Ali**'yi neşretti. Bu kanunla başta devrin bazı aydınları Avrupa'ya kaçtı. **Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa**'nın desteklediği bu aydınlar **Yeni Osmanlılar** adı ile şöhret buldular (1865). Böylece tarihte **Osmanlılık** olarak adlandırılan fikir akımı güçlenerek ciddi bir zemin kazanmış oldu.

1875'te devletin Avrupalı bankalara olan borcunu ödeyemeyeceğini ve dolayısıyla iflasını açıklaması ise dengeleri altüst etti. Avrupa'da büyük tepki doğdu. Bu esnada Balkanlarda isyanlar devam ediyordu. Abdülaziz muhalifleri bu ortamı değerlendirdiler ve askeri bir darbe ile onu tahttan indirdiler.

Abdülaziz'in tarih sahnesinden çekilmesi, Osmanlı'da yeni bir dönemin kapısını aralamıştır. Devlette bir müddet daha devam eden çalkantılı günler ardından 1876'da **Birinci Meşrutiyet** ilan edilmiş, ilk anayasa olan **Kanun-ı Esasî** yürürlüğe girmiş ve parlamenter sistem kurulmuştur.

Biçimlendirilmiş: Üstü çizili

9.1. Abdülaziz'in Tahttan İndirilişi

Abdülaziz'e muhalefetin merkezi haline gelen Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin amacı, memlekette anayasaya dayalı bir idare oluşumunu sağlamaktır. Daha sonra **Genç/Jön Türkler** (Yeni Osmanlılar) adını alan bu cemiyet Midhat Paşa'yı lider olarak kabul etti. Cemiyetin diğer önde gelen fikir adamları **Ali Suavi**, **İbrahim Şinasi**, **Namık Kemal** ve **Ziya Paşa** idi. Aydınlar, ilerlemenin özgür kurumlara dayandığını, kurumların ise kamuoyu desteği ile ayakta kalabileceğine inanıyorlardı. Bu nedenle halkın eğitilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Parlamenter ve anayasal bir rejim olan meşrutiyetle ülkenin kalkınabileceğini düşünüyorlardı. **Propaganda-Propaganda** aracı olarak Batıda olduğu gibi basını tercih ettiler ve gazete çıkarmaya başladılar. Etkisi sınırlı olsa da **Muhbir**, **Tasvir-i Efkâr** ve **Tercüman-ı Ahvâl** gibi gazeteler yoluyla fikirlerini yaymayı sürdürdüler. Babıali bu durumdan kaygılandı ve basını denetim altına almaya çalıştı. Avrupa'nın bilim ve edebiyatından etkilenen Yeni Osmanlılar, Batı uygarlığının oluşmasını sağlayan temel düşünce ve değerler konusunda ortak görüşe sahip değillerdi. Bu gizli cemiyetten haberdar olan Sadrazam Mehmet Emin Ali Paşa Yeni Osmanlıları takibe başlayınca, cemiyet üyelerinin çoğu yurtdışına kaçtı.

Cemiyetin fiilen çalışmaya başlaması, **Mustafa Fazıl Paşa**'nın Paris'ten Sultan Abdülaziz'e gönderdiği Fransızca bir yazı ile oldu. Yazıda Padişah'tan **Meşrutiyet** rejiminin ilanı rica ediliyordu. Bu yazı **Namık Kemal**, **Ebuzziya Tevfik** ve **Sadullah** beylerin tarafından Türkçeye çevrildi ve **Tasvir-i Efkâr** gazetesi mensupları tarafından halka dağıtıldı. Bu gelişmeler üzerine Sadrazam Ali Paşa, Ziya Paşa'yı Kıbrıs Mutasarrıflığı'na, Namık Kemal'i de Erzurum Vali Muavinliği'ne tayin ederek İstanbul'dan uzaklaştırdı. Ayrıca Muhbir gazetesi yazarı **Ali Suavi Efendi**'yi de Mısır meselesini kurcaladığı gerekçesiyle Kastamonu'ya sürdü.

Sultan Abdülaziz yönetimine karşı mücadele etmek için cemiyet mensuplarını Paris'e çağıran Mustafa Fazıl Paşa, aslında Mısır Hıdivliği meselesinden dolayı Padişaha kırgındı. Bu hissin etkisi altındaki Fazıl Mustafa Paşa'nın çağrısına uyup Fransa'ya gitmek üzere İstanbul'dan gizlice bir gemiye binen cemiyet üyeleri arasında Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi, Kayalızâde Reşat, Menâpirzade Nuri, Agâh Efendi, Sağır Ahmet Bey ve Mehmet Bey bulunuyordu. Mustafa Fazıl Paşa bunlara Paris'te maaş bağladı. Ali Suavi'ye **Muhbir** gazetesini, Ziya Paşa ve Namık Kemal'e de **Hürriyet** gazetesini çıkarma görevini verdi. Bu gazeteler vasıtasıyla görüşlerini yaygınlaştırıyor ve yeni üyeler kazanıyorlardı. Ancak Sultan Abdülaziz'in Fransa seyahatinde Mustafa Fazıl Paşa Padişah'tan af dilemiş ve Ali ve Fuat paşalarla ile de barışarak İstanbul'a dönmüştü. Adliye ve Maliye nazırlıklarına getirilen Mustafa Paşa, Paris'e çağırdığı insanları ise kendi kaderleriyle baş başa bırakmıştı.

Yukarıda ele aldığımız üzere Sultan Abdülaziz'in son yılları Balkan krizinin ağır baskıları altında geçmişti. Hersek ve Bulgaristan ayaklanmalarında binlerce Müslüman'ın katledilmesi, Avrupalı devletlerin Osmanlı içişlerine sürekli müdahaleleri, yine Avrupa'yla olan diplomasinin isyancılar lehinde seyretmesi, Selanik Olayı ve ağırlaşan ekonomik krizin etkisi gibi gelişmeler siyasi ve toplumsal tepkilerin artmasına neden oldu. Ağustos 1875'te ikinci defa Sadrazamlığa getirilen Mahmut Nedim Paşa'nın Rus taraftarlığı bu tepkiyi biraz daha arttırıyordu.

1875 yılına gelindiğinde Osmanlı bütçesi 5 milyon altın lira açık verdi ve artık iç ve dış borçlanma imkânı kalmadı. Sadrazam Mahmut Nedim Paşa, Rus Elçisi General Ignatyev'in tavsiyesine uyarak, bütün Avrupa'nın hışmını Osmanlı üzerine çeken bir tedbire başvurdu. Ekim 1875 tarihinde çıkarılan **Ramazan Kararnamesi**'yle devletin borç taksiti ve faiz olarak ödediği yıllık 14 milyon liranın yarısının beş yıl için kesileceği, buna karşılık % 5 faizli devlet kâğıdı (esham) verileceği ilan edildi. Bu eshama gümrük, tuz, tütün gelirleriyle Mısır vergisi karşılık gösterilmişti. Hükümet, bahsi geçen 7 milyonun 5 milyonu ile bütçe açığını kapatacak, 2 milyonu ile de Rumeli'deki askerî harekâtın masrafları karşılanacaktı. Devletin malî iflası demek olan bu karar içte ve dışta büyük yankı uyandırdı. Avrupa'da ellerinde Osmanlı tahvili bulunanlar Türk elçilikleri önünde gösterilere başladılar. Avrupa gazetelerinde Osmanlı aleyhine ağır yazılar çıktı. Bu durum devletin itibarını düşürdüğü gibi, İngiliz ve Fransız halkını da Osmanlılara düşman yaptı. Aslında Rus elçisinin amacı da buydu.

Bütün bu olumsuz gelişmeler üzerine Abdülaziz'i hem devlet hem de kendileri için tehdit olarak gören Midhat ve Hüseyin Avni paşaları bir askerî darbe için harekete geçirdi. Devleti felakete sürüklediğine inandıkları Abdülaziz'in tahttan indirilmesini isteyen bu iki paşa daha önce Mahmut Nedim Paşa'nın etkisiyle birkaç defa azledilip sürgüne gönderilmişti. Özellikle Hüseyin Avni Paşa bu azil ve sürgünlerden dolayı Padişaha kin duymaktaydı.

Darbe planı, görevinden azledilmiş bulunan Midhat Paşa'nın Topkapı dışındaki konağında yapılmıştı. Planın ilk aşaması İstanbul medreselerindeki talebelerin el altından kıskırtılmasıyla devreye sokuldu. Nitekim 10 Mayıs 1876 günü **Fatih, Bayezit** ve **Süleymaniye** medreseleri talebeleri **dersleri boykot ederek** Fatih ve Bayezit meydanlarında gösterilere başladılar. **Softalar İsyanı** olarak adlandırılan bu olayda meydanlarda toplananlar, memleketin hukukunun ve bağımsızlığının çiğnendiğini, böyle bir dönemde ders yapmanın uygun olmayacağını, bu durumlara sebep olanların ortadan kaldırılmasının dinin emri olduğunu söylemekteydiler. Talebelere halktan da katılanlar oldu.

Kalabalık daha sonra Babıâli önüne gelerek Sadrazam ve Şeyhülislam istemediklerini söylediler. Mahmut Nedim Paşa talebenin gelmesinden önce Babıâli'den Şeyhülislam **Hasan Efendi** de Meşihat makamından ayrılmışlardı. Abdülaziz, talebeleri bir bölük askerle dağıtabilecekken Başmabeyinci **Hafız Mehmet Bey** ile Seryaver **Halil Paşa**'yı toplanan kalabalığın ayağına gönderip isteklerinin yerine getirileceğini bildirdi. Göstericiler, istekleri hemen gerçekleşmedikçe dağılmayacaklarında ısrar ettiler. Bunun üzerine memurlar saraya döndüler ve duyduklarını Padişaha anlattılar.

Talebeler Cuma günü daha da çoğalmışlardı. Saray bu duruma fazla direnmedi. Sultan, 12 Mayıs 1876 Cuma günü Sadrazamlığa **Mütercim Rüştü**

Resim-20: Hüseyin Avni Paşa
(ÖRENÇ, 2013,146)

Paşa'yı, Şeyhülislâmlığa kısa süre sonra kendi hal' fetvasını da verecek olan **Hasan Hayrullah Efendi'yi**, Seraskerliğe de **Hüseyin Avni Paşa'yı** getirdi. Midhat Paşa ise önce Meclis-i Vükela üyeliğine, sonra Şura-yı Devlet riyasetine atandı. Bu atamalar ile darbe planlayıcıları devletin kilit noktalarına yerleşince talebelerin gösterisi son buldu.

13 Mayıs 1876'ya gelindiğinde ise Rusya ve Avrupa devletleri Balkan krizi nedeniyle Berlin Memorandumunu Babiâli'ye vermişlerdi. Avrupalıların Osmanlı içişlerine müdahale etme kararı almaları, durumu iyice kritik bir vaziyete soktu. Bu esnada, Mahmut Nedim Paşa'nın tekrar Sadrazam yapılacağına dair söylentiler de yayılmış olduğundan, cunta Abdülaziz tahttan indirmek için harekete geçti.

Mütercim Rüştü, Midhat ve Hüseyin Avni paşalarla Hasan Hayrullah Efendi ekibi iş başına geldikten sonra planlarının ikinci safhasını ele aldılar. Tahta **Şehzade Murat Efendi'nin** çıkarılması uygun bulundu. Plan göre Hüseyin Avni Paşa Dolmabahçe Sarayı'nı askerle sarıp veliaht Murat Efendi'yi alarak Serasker Kapısı'na getirecekti. Orada Şehzade Murat'a biat edilip Abdülaziz'in tahttan indirilmesi sağlanacaktı.

Olayların yatıştığını zanneden Abdülaziz ise bütün bu olup bitenlerden habersizdi. Tahttan indirilmesi kararının uygulanması, Hüseyin Avni Paşa'nın **Paşalimanı**'ndaki yalısında toplanan kumandanlar arasında 26 Mayıs 1876 günü tekrar gözden geçirildi. Nihayet Serasker Hüseyin Avni, Adliye Nazırı Midhat, Sadrazam Mütercim Rüştü ve Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi'den oluşan **dörtlü cunta** (erkân-ı erbaa) harekete geçiş tarihi olarak 30 Mayıs'ı belirledi.

Darbe planına uygun olarak önce donanmaya ait gemiler Abdülaziz'in bulunduğu Dolmabahçe Sarayı'nı denizden abluka altına aldı. Sonra Süleyman Paşa da iki tabur askerle sarayı kuşattı. Bu esnada tahta çıkarılmak üzere saraydaki dairesine gidilen Veliaht Murat, vehimli bir karaktere sahip olduğundan öldürüleceği korkusuyla saraydaki dairesinden çıkmak istemedi. Süleyman Paşa onu zorlukla ikna etti ve Murat Efendi'yi karakola götürürken arkadan Hüseyin Avni Paşa yetişti. Arabadan inmeden veliahdı yanına alarak rıhtıma doğru hareket etti. Arabası süngülü askerler tarafından birkaç defa durdurulan Murat Efendi, şiddetli fırtına ve sağanak halinde yağan yağmur altında rıhtımda bekleyen bir kayığa bindirildi. Denizde üç vasıta değiştirildikten sonra güçlükle **Sirkeci İskeleyi**'ne gelindi. Hüseyin Avni Paşa bir kira arabasına bindirdiği veliahtı Beyazıt'taki Seraskerlik Kapısı'na getirdi. Burada beklemekte olan Sadrazam, Şeyhülislam ve diğer bazı devlet erkânı V. Murat'a biat ettiler.

Biat merasimi ardından Abdülaziz'in hal'ine dair fetva okundu. Fetva gerekçesinde Abdülaziz'in cinnet geçirdiği ve devlet işlerinden anlamadığı ileri sürülüyordu. Resmi tebliğde Abdülaziz'in hal'inin **ittifak-ı umumî** ile olduğu söylenmişse de aslında bu iş birkaç kişinin düzenlediği bir darbe ile gerçekleşmişti. Pek çok devlet adamı ile askerin Abdülaziz'in öldüğü haberleriyle aldatıldığı daha sonra anlaşıldı.

Abdülaziz Topkapı Sarayı'na nakledilince V. Murat, Dolmabahçe Sarayı'na götürüldü. Ardından top atışlarıyla cülus duyuruldu ve sarayda toplanan devlet erkânı için

ikinci biat töreni düzenlendi. Geleneğe göre yeni Padişahın Topkapı Sarayı'ndaki altın tahta oturması gerekirken V. Murat yaldızlı bir koltuğa oturtularak merasim tamamlandı.

Bu sırada Dolmabahçe Sarayı'nda devrik sultan Abdülaziz'in ve yakınlarının eşyaları yağmalandı. Para ve mücevheratın bir kısmını yeni Padişahın annesi alırken bir kısmını da V. Murat'ın 1 milyona varan borçları için sarrafı **Hristaki**'ye verildi. Büyük bir kısmına da devlet adamları el koydu.

Abdülaziz'in muhalifi olan Hüseyin Avni Paşa'nın başını çektiği bu darbede, meşrutiyet taraftarı olan Askeri Mektepler Nazırı **Süleyman Paşa**, Bahriye Nazırı **Kayserili Ahmet Paşa** ve Donanma kumandanı **Arif Paşa** da rol aldı. Ayrıca, İngiliz Elçisi **Sir Elliot**'un da darbede etkisi olduğu bilinmektedir.

9.2. Sultan Abdülaziz'in Ölümü: İntihar mı Cinayet mi?

Abdülaziz, Dolmabahçe Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na ailesiyle birlikte hüzünlü bir şekilde nakledildi. Topkapı'da kendisine III. Selim'in dairesinin tahsis edilmiş olduğunu görünce çok üzüldü ve *"beni de amcam Sultan Selim gibi burada bitirmek istiyorlar"* sözlerini sarf etti. Üstelik dairede oturacak yer bile yoktu. Kendisi ve çocukları o sırada yağın yağmurdan sırlıklam olmuş bir halde ortada kalması, Abdülaziz'i büsbütün incitmişti. Bir müddet sonra hazırlanan odaya geçince de yerine tahta çıkarılan Sultan Murat'a iki mektup yazdı ve **Feriye Sarayı**'na naklini istedi. İkinci mektuptan sonra V. Murat kendisine olumlu cevap verdi.

Feriye Sarayı'na geçen Abdülaziz'in güvendiği adamları çeşitli sebeplerle yanından uzaklaştırılmıştı. Burada zaman zaman hakaretlere uğrayan Abdülaziz, 4 Haziran Pazar sabahı abdest aldıktan sonra tekrar odasına döndü ve sakalını düzeltmek için bir makas temin etti. Daha sonra içeride bulunan validesini çıkartıp kapıyı kapattı. Bu durum, Valide Sultan ve nöbetçi kalfaları şüphelendirdiğinden **Başmabeynci Fahri Bey** çağırılıp durum kendisine anlatıldı. Bu sırada yan pencereden kapalı odayı gözetleyen bir cariye, Abdülaziz'in aynaya bakıp sakalını düzelttiğini haber vermiş, bunun üzerine Valide Sultan Fahri Bey'i alıp aynı yerden odayı gözetlemeye başlamıştı. Fakat bir şey göremeyince pencereden çekildi. Valide Sultan çekildikten kısa bir zaman sonra Abdülaziz'in odasından sesler duyuldu. Daire halkı telaşa kapılarak kapıyı kırdı. Odaya girildiğinde eski hükümdar, kolu sıvalı, başı açık olarak odanın yan minderi üzerinde sağ tarafına yatmış ve kana bulanmış olarak bulundu. Abdülaziz'in sıvalı kollarının damarlarından kan akmakta ve önünde küçük bir makasla, Sure-i Yusuf sahifesi açık Kur'an-ı Kerim bulunmaktaydı. Yapılan müdahalelere rağmen Abdülaziz kurtarılamadı ve validesinin kucağında ve maiyetinden birçok kadınların gözü önünde ruhunu teslim etti.

Feriye Sarayı'nın karşısında Paşalimanı'ndaki yalısında oturan Hüseyin Avni Paşa, saraydaki hareketliliği fark ederek hazırdaki kayığına bineip olay yerine gelen ilk kişilerden biri oldu. O esnada yalıda Paşa'nın yanında bulunan Paris Sefir Veliyüttin Paşa, Hüseyin Avni Paşa'nın pencereden sık sık saraya baktığını ve feryatlar üzerine rıhtımda hazır duran kayığına binerek karşı tarafa geçtiğini söylemiştir. Bu ifade, olayın cinayet olduğuna

inananların önemli delillerinden birini teşkil etmektedir. Hüseyin Avni Paşa, Abdülaziz'in cenazesini karakola naklettirdi. Çağrılmış bulunan 19 doktor cesedi muayene etti ve intihar olarak rapor hazırladılar. Böylece Abdülaziz'in ölümü bir intihar olarak kabul edilip resmen ilan olundu.

Abdülaziz öldüğünde 46 yaşındaydı ve babasının yanına, II. Mahmut'un Divanyolu'ndaki türbesine defnedildi. Aşağıda ayrıca ele alacağımız gibi Abdülaziz'in ölümünün intihar mı cinayet mi olduğu günümüzde de tartışılmaktadır. Sultan II. Abdülhamit'in saltanatında bu olay çok konuşulmuş ve 1881'de oluşturulan Yıldız Mahkemesi'nde başta Midhat ve Mahmut Celalettin Paşalar olmak üzere suçlu görülenler yargılanmıştır.

9.3. Sultan V. Murat'ın 93 Günlük Saltanatı

Abdülaziz'in yerine geçen V. Murat, veliahtlığı döneminde amcası Abdülaziz'in sıkı kontrolüne maruz kalmış, Sarayda adeta hapis hayatı yaşamıştı. Sultan Abdülaziz'e yapılan darbeye birlikte Padişah olunca bu kez de Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın sıkı kontrolü altında kaldı.

V. Murat idareyi ele alınca bunun baş mimarlarından Midhat Paşa meşrutiyeti ilan etmek için çalışmalara başladı. Süleyman Paşa da onu destekliyordu. Ancak Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa ile orduyu elinde tutan Hüseyin Avni Paşa aynı düşüncede değillerdi. Bu nedenle meşrutiyetin ilanı bir süre ertelendi.

Resim-21: Sultan V. Murat
(ÖRENÇ, 2013, 151)

Sultan V. Murat, tahta çıkmasında önemli rol oynayan kişilerden olan **Ziya Paşa**'yı kendisine Başkatip yaptı. Ayrıca Sadrazamdan Abdülaziz'in sürgüne gönderdiği Namık Kemal ve arkadaşlarının geri çağırmasını istedi ise de bu talebi yerine getirilmedi. Bu arada kendisini tahta çıkaran cunta arasında kısa zamanda fikir ayrılığı belirdi. Bu grup içinde hürriyeti samimiyetle savunan tek kişi Midhat Paşa idi. Diğerleri eski rejimin devamından yanaydılar. Nitekim V. Murat'ın cülusunun üçüncü günü yayımladığı hatt-ı hümayununda meşrutiyet konusu birkaç parlak sözle geçirilmişti. Diğer taraftan Serasker Hüseyin Avni Paşa tam bir diktatör gibi davranıyor ve her işe müdahale ediyordu. Saraya giriş çıkışları kontrol altına alan Serasker, Padişahla görüşecek kişilerin kendisinden izin alması gerektiğini bildirmekteydi. Çok geçmeden Ziya Paşa Başkatiplikten azledilerek yerine **Sadullah Paşa** getirildi.

Devlette bu karmaşa ve çekişmeler sürerken Abdülaziz'in ölüm haberi alındı. V. Murat amcasının esrarengiz ölümüyle sarsıldı. 15 Haziran'da meydana gelen **Çerkez Hasan Olayı** onun ruh dengesini daha da bozdu. Abdülaziz'in tahttan indirilişi, bu hadisede rolü olan ve Padişahı öldürmekle suçlanan serasker Hüseyin Avni Paşa'ya karşı Abdülaziz'in yakınları arasında düşmanlık ve kin duyulmasına sebep olmuştu. Bunlardan biri de Çerkez Hasan'dı. Kendisinin Bağdat'a tayininden de rahatsız olan Hasan Bey, Midhat Paşa'nın konağını basarak 15 Haziran 1876'da Hüseyin Avni ve Reşit Paşaları öldürdü. Midhat ve Mehmet Rüştü Paşalara dokunmadı. Çerkez Hasan bu baskın sonrası yakalandı ve bu esnada kendisine hakaret eden Sadaret yaverlerinden Bahriye Kola-Ağası **Şükrü Bey**'i de çizmesinde sakladığı tabancayla öldürdü. Çerkez Hasan, yapılan muhakemeden sonra idam edildi.

Bicimlendirilmiş: Yazı tipi: Kalın Değil

Sultan V. Murat'ın birbiri ardına gelen olaylar yüzünden sinirleri iyice bozulmuş, anormal davranışlar göstermeye başlamıştı. Şuurunda bir bozukluk olduğu Ayasofya Cami'nde yapılan ilk cuma selamlığında görüldü. Bu durum karşısında gözlerden uzak tutulmak için Yıldız Sarayı'na nakledildi. Fakat burada cinnet geçirerek kendisini havuza atması üzerine tekrar Dolmabahçe Sarayı'na getirildi. İkinci cuma selamlığındaki davranışları akli dengesinin tamamen bozulduğunu ortaya koydu. Saraya kapatılan Padişah kimseyle görüştürülmedi ve artık cuma selamlığına da çıkarılmadı. Hatta geleneksel olarak Eyüp Sultan'da yapılması gereken kılıç kuşanma merasimi iptal edildi. Yabancı elçiler de itimatnamelerini yeni Padişaha sunamadılar.

V. Murat'ın hastalığını gizlemeye çalışan Babıâli, Padişah hakkında çeşitli sağlık haberlerini yayıyor, mazeretler üretiyordu. Fakat Padişahın hastalığı bilindiği gibi Sadrazamın da saltanat naibi gibi davranarak ülkeyi Padişahsız yönetmesi şiddetle eleştiriliyordu. Ulema, Padişahı aklen rahatsız olan bir ülkede cuma namazının kılınamayacağını ileri sürmekteydi. Bu durum karşısında hükümet Padişahı tekrar cuma selamlığına çıkarmaya başladı. Araba ile en yakın camiye götürülen Padişahın karşısına usule aykırı olarak iki mabeyinci oturuyor, kendisi de bir köşeye çekiliyordu. Bir selamlık dönüşünde elbiselerini çıkarmadan yatağa giren padişah sabahleyin camları kırarak kendini öldürmek istedi. Bunun üzerine bir doktorlar heyeti tarafından muayene edildi. Heyetin verdiği raporda Padişahın iyileşme ihtimalinin çok az olduğu belirtiliyordu. Babıali, İngiliz elçisinin tavsiyesine uyarak Padişahı Viyanalı doktor **Leidesdorf**'a da muayene ettirdi. O da olumsuz rapor verince V. Murat'ın hal'i gündeme geldi.

Bu esnada Midhat Paşa **Veliaht Abdülhamit Efendi**'yle görüşerek tahta çıkma hususunda anlaştı. Nihayet Vükela Meclisi 30 Ağustos 1876'da toplanarak V. Murat'ın hal'ine ve Abdülhamit'in tahta çıkışına karar verdi. Ertesi sabah Kubbealtı'nda bir araya gelen devlet adamlarının huzurunda hal' fetvası okundu. Fetvada Sultan Murat'ın daimî cinnet halinde olduğu ve görevini yapamadığı izah ediliyordu. Böylece 93 gün süren V. Murat'ın saltanat dönemi kapanmış oldu (31 Ağustos 1876).

V. Murat'ın **Çırağan Sarayı**'nda oturmasına izin verildi ve tedavisi için her türlü yola başvuruldu. Ancak bir sonuç alınamadı. Bu arada başta mason çevreleri olmak üzere taraftarları onun sağlığının iyi olduğu ve haksız yere hal' edildiği propagandasını yayıyorlardı. Bunun üzerine yeni Padişah II. Abdülhamit, eski Padişahı yerli ve yabancı

doktorlardan oluşan bir heyete muayene ettirerek hastalığının sürdüğüne ve tedavisinin imkânsız olduğuna dair rapor aldı. Ancak üç ay sonra eski Padişah kaçırılmak istendi. İkisi Türk, ikisi yabancı dört kişilik bir komite, V. Murat'ı Avrupa'ya kaçırmak ve hükümdarlığını kabul ettirmek için kadın kılığında Çırağan Sarayı'na girmeye çalışırken yakalandı (Kasım 1876). Bundan sonra **Cleanti Scalieri-Aziz Bey Mason Komitesi** onu kaçırp tahta çıkarma planı yaptı. Komite Murat'ı kaçırmak için bir camide biat edip yeniden Padişah ilan etmeyi tasarlamıştı. Komite üyeleri içlerinden birinin ihbarı üzerine harekete geçmeden yakalandı (15 Nisan 1877). V. Murat'ı üçüncü kaçırmaya girişimini ise **Ali Suavi** tarafından yapıldı. **Çırağan Vak'ası** olarak tarihe geçen bu hadise Ali Suavi'nin öldürülmesiyle sonuçlandı (20 Mayıs 1878). Bu kaçırmaya girişimleri II. Abdülhamit'i rahatsız etti ve V. Murat bundan sonra daha sıkı koruma altına alındı. V. Murat, 28 yıl boyunca tam bir mahpus hayatı yaşadı ve 29 Ağustos 1904'te şeker hastalığından vefat etti. Cenazesi **Yenicami Türbesi**'nde annesinin yanına defnedildi.

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: Kalın Değil

9.4. Sultan Abdülaziz'in Ölümüne Dair Yıldız Mahkemesi

Abdülaziz'in intiharı veya öldürülmesi hadisesi, günümüze kadar aktüelliğini koruyan bir tartışmadır. Bu tartışma olaydan hemen sonra başlamış ve pek çok şey söylenmiş ve yazılmıştır. Abdülaziz'in intihar ettiği iddiasında bulunanların en önemli delilleri, Padişahın tahttan indirilmesini hazmedemeyen bir yapıya sahip olması, hakir bir hayat yerine ölümü tercih etmesi ve sık sık intihardan söz ederek ilk ikamete mecbur tutulduğu Topkapı Sarayı'nda zehir istemiş olmasıdır. Cinayet tezine ihtimal verenler ise delil olarak Abdülaziz'in serasker Hüseyin Avni Paşa tarafından öldürülmek istenmesini ve Seraskerin bu niyetini Midhat Paşa ile Sultan Murat'a açtığını ancak reddedildiğini, bu arada Abdülaziz'in hizmetine dolgun maaşlarla yerleştirilen hizmetkârların da Hüseyin Avni Paşa'nın adamları olduğunu göstermektedirler.

Özellikle Sultan II. Abdülhamit tahta çıkınca intihar meselesi tekrar gündeme gelmişti. Bu husustaki söylentiler artınca Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi Reisi **Mahmut Celalettin** ve **Mabeyinci Ragıp** beylerle sorgu hâkimi **Fındıklılı Mehmet Efendi** Abdülaziz'in öldürüldüğü iddiaları hususunda Sultan II. Abdülhamit'e bir yazı takdim ettiler. Mahmut Celalettin Paşa'nın gelini olan saraylı **Pervin Felek Hanım**'ın Abdülaziz'in öldürüldüğüne dair açıklamalarına dayanan bu yazı üzerine Padişah araştırma başlattı.

Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilişi ve sonrası koruması görevinde bulunanlarla hizmetine tayin edilen şahıslar tespit edilerek teker teker sorgulandı. Neticede Abdülaziz'in ölümünün intihar değil cinayet olduğu kanaatine varılınca II. Abdülhamit dava açtı. Padişah, öldürme emrini verdiği iddiasıyla V. Murat hakkında şer'an ve kanunen ne yapılması gerektiğini Şeyhülislâm **Uryanizâde Ahmet Esat**, Dâhiliye Nazırı **Mahmut Nedim** ve **Tunuslu Hayrettin** paşalarla **Mahmut Celalettin Paşa**'dan oluşan bir heyetin kararına havale etti. Heyet, 16 Nisan 1881 tarihinde Sultan Murat'ın derhal tutuklanmasına ve olağanüstü bir mahkeme kurularak yargılanmasına karar verdi.

Sultan Abdülhamit bundan sonra ne yapılması gerektiğine Başvekil Sait Paşa, Şeyhülislâm, Dâhiliye Nazırı ve Hariciye Nazırının karar vermesini istedi. Onlar da meseleyi

inceledikten sonra Abdülaziz'in suikasta kurban gittiğine ve cinayetin faillerinin ortaya çıkmış olduğuna işaret ederek derhal yargılanmalarına, mahkeme yerinin de Padişahın iradesiyle belirlenmesine karar verdiler. Nihayet, **Malta Karakolu** yanına bir büyük çadır kurularak halka açık yargılamanın orada yapılması uygun bulundu. Durum Padişaha bildirildi.

Bu sırada Aydın Valisi bulunan **Midhat Paşa** gelişmelerden haberdar olmuş ve **Fransa Konsolosluğu**'na sığınmıştı. Bu dönemde Adliye Nazırı olan tarihçi **Ahmet Cevdet Paşa**'nın kendisine serbest olarak sorgulanacağını bildirmesi üzerine Midhat Paşa hükümete teslim edildi (19 Mayıs 1881). Cevdet Paşa bir heyetle birlikte İzmir'e giderek Midhat Paşa'yı vapurla İstanbul'a getirdi. **Manisa**'da oturmakta olan **Mütercim Rüştü Paşa** ise hasta olduğu için sorgulaması İzmir'de yapılarak tekrar Manisa'ya dönmesine izin verildi.

Yıldız Mahkemesi olarak tarihe geçen ve 27 Haziran 1881'de çalışmalarına başlayan mahkemenin başkanlığına İstinaf Mahkemesi Başkanı **Ali Sururi Efendi** getirildi. Muhakeme üç gün içinde altı celse devam etti ve sanıkların temyiz etme hakları saklı kalmak üzere sona erdi. Mahkemenin kararına göre **Pehlivan Mustafa**, **Hacı Mehmet** ve **Cezayirli Mustafa** ile **Mabeyinci Fahri Bey** bilfiil taammüden öldürme olayına katıldıklarından dolayı; **Midhat**, **Mahmut**, **Nuri** paşalarla **Binbaşı Necip** ve **Binbaşı Namık Paşazade Ali** beyler de suç ortağı sayıldıklarından idama ve diğerleri çeşitli cezalara çarptırıldılar. Sultan Abdülhamit, cezaların aynen uygulanmasını isteyenler ekseriyette olmalarına rağmen, cezaları müebbet küreğe çevirdi. Mahkumlar cezalarını **Arabistan**'da Mekke bölgesinde **Taif**'te çekeceklerdi. Midhat Paşa Taif'te zindanda vefat etti.

Uygulamalar

Uygulama:

Ramazan BALCI'nın, *Sultan Abdülaziz - Beyaz Atının Ölümü*, Nesil Yay., İstanbul 2007, isimli kitabı okuyunuz.

Kazanım:

1. Sultan Abdülaziz'e yapılan darbenin arkasındaki güçler kavranacak.
- 2.Sultan Abdülaziz'in ölümü üzerindeki tartışmaların arka planını keşfedilecek.

Uygulama Soruları

1. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilişinde yabancı etkisi var mıdır ?
2. V. Murat'ın kaçırılma teşebbüslerinin arkasında hangi beklentiler bulunmaktadır?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde, Sultan Abdülaziz'in Osmanlı tarihinde bir ilk olarak kurumsal destekli askeri darbe ile tahttan indirilmesi, darbe sonrası yaşananlar, darbecilerin V. Murat'ı tahta çıkarmaları, bu esnada Abdülaziz'in tartışmalı ölümü ele alınmıştır. Bu bölümün önemli başlıklarından biri Sultan Abdülaziz'in ölümüne dair günümüze kadar devam eden tartışmalara ışık tutulmasıdır. Ölüm sonrası kurulan Yıldız Mahkemesi ve kararları da bölümde zikredilmiştir.

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi rengi: Yeşil

Bölüm Soruları

1) Sultan Abdülaziz'e muhalefetin öncüsü olan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin en önemli amacı hangisidir?

- a) Müslim-Gayrimüslim eşitliğini sağlama
- b) Anayasaya dayalı meşrutî idare kurmak
- c) Darbe yapmak
- d) Avrupa kültürünü yaymak
- e) Ermeni meselesinin çözümünü sağlamak

2) Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne destek veren Mustafa Fazıl Paşa, muhalefeti hangi Avrupa başkentinde topladı?

- a) Paris
- b) Viyana
- c) Atina
- d) Bükreş
- e) Berlin

3) Sultan Abdülaziz'in tahttan indiriliş sürecinden 10 Mayıs 1876 günü Fatih ve Beyazıt meydanlarında el altından kıskırılan hangi zümre gösteri yapmıştı?

- a) Yeniçeriler
- b) Rumlar
- c) Ermeniler
- d) Bahriyeliler
- e) Medrese talebeleri

4) Sultan Abdülaziz'e yapılan darbenin öncülerinden olup Seraskerlik makamında bulunan asker hangisidir?

- a) Midhat Paşa
- b) Hasan Hayrullah Efendi
- c) Hüseyin Avni Paşa
- d) Mahmut Nedim Paşa
- e) Mütercim Rüştü Paşa

5) Sultan Abdülaziz'e darbe yapıldıktan sonra Dolmabahçe Sarayı'nda yağmalanan Sultan Abdülaziz'in para ve mücevherleri hangi borcu kapatmak için kullanıldı?

- a) Devletin dış borcu
- b) Saray giderleri
- c) Abdülaziz'in şahsi borları
- d) Valide Sultan'ın borcu
- e) V. Murat'ın sarrafa olan borcu

6) Sultan Abdülaziz hangi sarayda vefat etti?

- a) Dolmabahçe
- b) Beykoz
- c) Beylerbeyi
- d) Feriye
- e) Topkapı

7) Hüseyin Avni Paşa 15 Haziran 1876'daki hangi olay sonrası öldü?

- a) Kuleli Vak'ası   b) Çerkes Hasan Olayı   c) Softalar İsyanı
d) Çerkes Ethem Olayı   e) Çırağan Vak'ası

8) V. Murat'ın kaçırılmasını planlayan ve Çırağan Vak'asında hayatını kaybeden şahıs kimdir?

- a) Ali Suavi   b) Ziya Paşa   c) Namık Kemal
d) Çerkes Hasan   e) Derviş Vahdeti

9) Sultan Abdülaziz'in vefatı üzerine kurulan Yıldız Mahkemesi hangi mekânda görüldü?

- a) Adliye binası   b) Topkapı Sarayı   c) Çadır
d) Şer'i Mahkeme binası   e) Babıâli

10) Yıldız Mahkemesi sonucu suçlu bulunup idam cezasına çarptırılanların Sultan II. Abdülhamit'in affetmesiyle cezalarını nerede çekmeleri kararlaştırıldı?

- a) Cidde   b) Fizan   c) Beyrut ____ d) Şam   e) Taif

Cevaplar

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
b	a	e	c	e	d	b	a	c	e

**10. SULTAN II. ABDÜLHAMİT'İN İLK SALTANAT
YILLARI: BİRİNCİ MEŞRUTİYETİN İLANI VE KANUN-I ESASİ
(1876-1877)**

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 10.1. II. Abdülhamit'in Tahta Çıkışı ve Ülkenin Durumu
- 10.2. Devam Eden Balkan Krizi ve 1876 İstanbul/Tersane Konferansı
- 10.3. Osmanlı'da İlk Anayasa: 1876'da Kanun-ı Esasi'nin Hazırlanışı ve İçeriği
- 10.4. İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanının Açılışı ve Faaliyetleri

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Kanun-ı Esasi'nin Türk tarihindeki önemi nedir?
2. İlk Osmanlı Mebusan Meclisi'nin oluşumu nasıl sağlanmıştır?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
II. Abdülhamit'in Tahta Çıkışı ve Ülkenin Durumu	II. Abdülhamit'in tahta çıkışı esnasında devletin genel durumunu değerlendirmek.	Ders notu ile kaynakçadaki kitap ve makaleler.
Devam Eden Balkan Krizi ve 1876 İstanbul/Tersane Konferansı	Balkanlarda başta Rusya olmak üzere Avrupa devletlerinin müdahalesi ile devam eden sorunların çözümü için İstanbul'da toplanan Tersane/İstanbul Konferansı'nın toplanması, bu esnada meydana gelen diplomatik gelişmeler yanı sıra konferansta alınan kararları değerlendirebilmek.	Ders notu ile kaynakçada gösterilen makaleler.
Osmanlı'da İlk Anayasa: 1876'da Kanun-ı Esasi'nin Hazırlanışı ve İçeriği	Osmanlı'nın ilk anayasası olan Kanun-ı Esasi'nin nasıl hazırlandığını ve içerdiği maddeleri, anayasanın Türk tarihi bakımından önemini değerlendirip, tartışabilmek.	Ders notu ile kaynakçadaki kitap ve makaleler.
İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanının Açılışı ve Faaliyetleri	İlk Osmanlı Mebusan Meclisi'nin oluşumu, yapısı ve çalışma yöntemlerini kavrayabilmek.	Ders notu ve kaynakçada gösterilen makaleler.

Anahtar Kavramlar

II. Abdülhamit, İstanbul Konferansı, Kanun-ı Esasi, Meclis-i Mebusan, Meclis-i Âyan.

Giriş

Osmanlı Devleti, 1839 Tanzimat fermanı sonrası pek çok sosyal ve ekonomik değişim yaşadı. Bu süreçte birçok yeni kurum hayata geçirildi ve mahalli idareler güçlendirilmeye çalışıldı. Avrupa'yı tanıyan ve etkilenen yeni aydın profili yeni fikirler üretmeye başladı. 1876'ya gelindiğinde daha ziyade bürokrasiden yetişen entelektüeller yeni bir yönetim biçimine geçme arzusunu yüksek sesle ifade etmeye başladılar. Tanzimat aydını devleti içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtarıp gelişmeyi sağlayacak modelin, Avrupa'da, mesela İngiltere'de olduğu gibi hanedanlığın muhafazası şartıyla anayasal sisteme geçmekle mümkün olacağı düşünülüyordu. Bu uğurda bir darbe ve iki defa Saltanat değişikliği dahi yapıldı.

Osmanlı aydınının meşrutiyet ilanı arzusu nihayet II. Abdülhamit'in tahta geçmesiyle gerçekleşti. **Kanun-ı Esasi**'nin kabulüne ve böylece **Birinci Meşrutiyet** döneminin başlamasında iç ve dış gelişmeler etkili oldu. İlk Anayasanın ilanından sonra ilk meclis de faaliyete geçti. Ancak ülke gerçekleri ve Rusya ile olan savaşın ağır bir mağlubiyetle sonuçlanması, bütün dengeleri altüst etti. Sultan II. Abdülhamit yavaş yavaş idareyi kendi kontrolü altına almaya başladı.

10.1. II. Abdülhamit'in Tahta Çıkışı ve Ülkenin Durumu

V. Murat'ın sağlık sorunları artık gizlenemeyecek boyutlara ulaşınca Meclis-i Vükela durumu değerlendirmek için 30 Ağustos 1876 tarihinde Topkapı Sarayı Kubbealtı'nda toplandı. Burada tek çarenin yeni bir Sultanın tahta geçmesi olduğu kararı alındı. Bu arada Midhat Paşa Veliaht Abdülhamit Efendi'yle görüşmüş ve durumu aktarmıştı.

Gelişmelerden haberdar olan Şehzade Abdülhamit'e karar tebliğ edildi ve ertesi gün bütün üst düzey görevlilere Topkapı Sarayı'nda toplanmaları için davetiye gönderildi. 31 Ağustos 1876 tarihinde saraya gelen II. Abdülhamit, Kubbealtı'nda resmi biatleri kabul etmeye başladı. Yeni Sultan, Topkapı Sarayı'ndan sonra sahile inerek hazırlanan saltanat kayığı ile Dolmabahçe Sarayı'na götürüldü. Donanma gemileri top atışları ile Padişahı selamlıyordu. 34 yaşına basmak üzere olan II. Abdülhamit Osmanlı saltanatının da otuz dördüncü padişahı oldu.

Yeni sultanın babası Abdülmecit, annesi **Tirimüjgan Kadın Efendi**'dir. 21 Eylül 1842 tarihinde doğmuş, 11 yaşında annesini kaybetmişti. Özel hocalar tarafından eğitilen Abdülhamit, **Gerdankıran Ömer Efendi**'den Türkçe, **Ali Mahvî Efendi**'den Farsça, **Ferit** ve **Şerif** efendilerden Arapça ve diğer ilimleri, **Vakanüvis Ahmet Lutfi Efendi**'den Osmanlı Tarihi, **Edhem** ve **Kemal** paşalarla **Gardet** adındaki bir Fransız'dan Fransızca, **Guatelli** ve **Lombardi** isimli iki İtalyan'dan musiki öğrendi.

Abdülhamit, taht için uzak bir adaydı ve bu nedenle saray çevreleri kendisine pek ilgi göstermedi. Sultan Abdülaziz, onun serbest bir ortamda yetişmesine imkân verdi. Şehzade Murat gibi onu da Mısır ve Avrupa seyahatlerine götürdü. Şehzadeliği süresince **Maslak Çiftliği**'nde toprak işleriyle meşgul oldu. Burada koyun besledi, üstübeç madenleri işletti, borsayı takip ederek para kazandı. Tahta çıktığı zaman servetinin 100 bin altını aştığı söylenir.

II. Abdülhamit'in tahta çıkışı şerefine üç gün üç gece törenler yapıldı. Sultanın Kılıç Alayı büyük nümayişlere sahne oldu. Binlerce insan rıhtımlara dizildi, bazıları yüksek yerlere çıkarak saltanat kayığının sahilden Eyüp Sultan'a gidişini seyretti. Burada kılıç kuşandıktan sonra ata binen Abdülhamit, Sultan Selim, Sultan Abdülmecit ve Fatih Sultan Mehmet'in türbelerini ve Hırka-i Saadet Camisi'ni ziyaret ettikten sonra yine büyük kalabalıklar arasından geçerek Dolmabahçe sarayına vardı. Sultanın tahta çıkışının dördüncü günü bir kız çocuğu dünyaya geldi, beşinci günü ise kendi doğum gününe rastladı. Böylece ilk hafta şenlikler ile geçti. Ama bu arada boş durmayan yeni Sultan devlet adamlarını çağırarak, işlerin nasıl işlediğine dair bilgiler edindi.

Resim-22: Sultan II. Abdülhamit

Anayasaya dayalı meşrutî bir idare kurmak isteyen ve bu yüzden Abdülaziz ile V. Murat'ı tahttan indiren Midhat Paşa ve arkadaşlarıyla anlaşmış bulunan II. Abdülhamit tahta çıktığında Doğu Sorunu'nun en buhranlı dönemleri başlamak üzereydi. Avrupa müdahaleleri artık doğrudan devleti parçalamaya yönelik tehlikeli bir şekle dönüşmüştü. Abdülaziz devrinde başlamış olan Bosna-Hersek ve Bulgar ayaklanmalarına V. Murat devrinde Sırbistan ve Karadağ savaşları da eklenmişti. Ekonomik imkânsızlıklar yüzünden isyanlar bastırılmıyordu. Bu isyanları kışkırtan ve destekleyen Rusya, Kırım Harbi'nden itibaren dünya gündeminde olan Doğu Sorunu'nu halletmek için fırsat kollamaktaydı. Abdülaziz'in son yıllarında Mahmut Nedim Paşa'nın dış borçların ödenmesiyle ilgili kararı, Avrupa'da büyük tepkilere yol açmış ve bu yüzden yeni bir yardım alınması imkânsızlaşmıştı. Avrupa kamuoyu Osmanlı Devleti aleyhine dönmüş durumdaydı.

Sultan Abdülhamit, gelenek olduğu üzere Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa'ya hitaben bir ferman ilan ederek devlet idaresine dair görüşlerini ortaya koydu. Bu fermanın hazırlanışı esnasında takındığı tavır bundan sonra nasıl hareket edeceğini göstermesi bakımından önemlidir. Sadrazamların hazırlayıp padişahların bir gelenek olarak ilan ettikleri söz konusu ferman ve bu sefer Midhat Paşa tarafından kaleme alınmıştı. Genel olarak Padişahın geleceğe dair niyet ve arzularını gösteren bu beyannamede vatandaşlar arasında ayırım gözetmeden eşit davranılacağı, bir zamandan beri bozulan devlet sisteminin yeniden bir nizam altına alınacağı vurgulanıyor, saray hayatının yeniden düzenlenerek israftan kaçınılması, Avrupa ile ilişkiler ve meşrutî bir yönetime geçilmesi gibi konuları içeriyordu. Ferman adeta bir taahhütname üslubunda kaleme alınmıştı. Abdülhamit bu fermanın içeriğini büyük ölçüde muhafaza etmekle birlikte, yayımlamadan önce içinden bazı hususları çıkardığı gibi bazılarındaki ifade üslubunu da değiştirerek hiçbir taahhüt altına girmeyeceğini göstermiş oldu.

II. Abdülhamit Osmanlı tarihinde o zamana kadar görülmemiş bir takım hareketlerle kısa sürede ordunun ve halkın gönlünü kazandı. Mesela Seraskerlik Kapısı'nda subaylarla yemek yedi. Bütün hükümet üyeleriyle Mabeyn personelinin Yıldız Sarayı'nda yemeğe davet etti. Burada yaptığı konuşmada millî birliğe duyulan ihtiyacı dile getirdi. Tersaneye giderek Bahriyelileri ziyaret etti. Şeyhülislam'ı ziyaret ederek ulema ile birlikte iftar yemeğine katıldı. Haydarpaşa Hastahanesi'nde Balkanlar'daki çarpışmalardan gelen yaralı askerleri ziyaret ederek onlara hediyeler dağıttı. Sadrazam ve diğer nazırlarla birlikte camileri dolaşıp halkın içine katıldı.

Tahta çıktığında onu bir kısmı iç bir kısmı da dış olmak üzere önemli sorunlar bekliyordu. Öncelikle kendisinin tahta geçmesini arzu eden Yeni Osmanlıların talepleri masadaydı. Balkanlardaki her gelişmeyi bahane eden ve buraları işgal etmek isteyen Rusya'nın ve Avusturya'nın politikaları devleti zor durumda bırakıyordu. İngiltere ve Fransa'nın 1856 Paris Anlaşması'ndan itibaren reform talepleri ve baskıları hiç eksik olmamaktaydı.

Başkentte saltanat kutlamalar bittiğinde Sırlar ve Karadağlılarla devam eden savaşlarda Türk ordusu önemli başarılar elde etmiş durumdaydı. Sırlar uluslararası müdahale ve mütareke talep ettiler. Rusya'nın derhal savaşa son verilmesi konusundaki ultimatomu üzerine Sırbistan ile üç aylık ateşkes imzalandı. İngiltere özellikle Sırbistan ve

Bulgaristan'daki hadiseler nedeniyle Doğu Sorunu'nun ve özellikle **Balkan krizinin** İstanbul'da toplanacak bir konferansta ele alınmasını istedi. Bir taraftan da anayasa hazırlığı için Müslüman ve Gayrimüslimlerden bir komisyon kuruldu. Bu esnada yapılan savaşlarda Sırp lar üstü üste mağlup oldular ve Belgrad ile önemli stratejik mevki ler tekrar Osmanlı'nın eline geçti.

Bu kritik anda Babıali'de siyasi çekişmeler devam ediyordu. Midhat Paşa ile anlaşmazlığa düşen Rüşti Paşa istifa etti. 19 Aralık 1876'da Sadrazamlığa Midhat Paşa getirildi. Dört gün sonra da İngiltere'nin teklifini kabul eden devletler İstanbul'da bir konferans topladılar. Tarihte **İstanbul/Tersane Konferansı** denilen toplantı açılınca 101 pare top atışıyla Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan **Kanun-ı Esasi** ilan edildi. 23 Aralık 1876 **tarihinde** ilan edilen anayasa sonrası şenlikler ve nümayışler yapıldı.

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi rengi: Yeşil

Anayasanın İstanbul/Tersane Konferansı'nın toplandığı gün ilan edilmesinin sebebi konferansta Batılı devletlerin aşırı isteklerde bulunmalarının önlenmesi taktiği idi. Fakat bu durum Avrupalılarda beklenen etkiyi yapmadı. Daha önce Rus Elçiliği'nde hazırlanan teklifler, kabul edilmek şartıyla Babıali'ye sunuldu. Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını tehlikeye sokacak kadar ağır hükümler taşıyan bu teklifler Padişahın emriyle 18 Ocak 1877 günü toplanan **Umumi Meclis**'te görüşüldü. Teklifler oy birliğiyle reddedildi. Sadece Sırbistan ve Karadağ ile sulh yapılmış oldu. Bunun üzerine Batılı elçiler yerlerine birer maslahatgüzar bırakarak İstanbul'dan ayrıldılar. Midhat Paşa İngiltere'ye anayasanın uygulanmasının garanti altına alınması şartıyla Avrupa ile anlaşabilecekleri bildirdi. Bunun üzerine İngiltere **Londra**'da bir konferans için tekrar faaliyete başladı. Bu arada Midhat Paşa **Kanun-ı Esasi**'nin Padişaha verdiği yetkilerin ilk kurbanı oldu. Paşa, hakkında çıkarılan Abdülaziz'in ölümünde dahlî, Osmanlı hanedanlığını kaldırarak kendi ailesini tahta çıkarmak veya **cumhuriyet kurmak istemesi** gibi söylentiler yüzünden görevinden azledildi. Midhat Paşa 5 Şubat 1877'de yurt dışına sürüldü. Yerine eski dönemin meşhur Kaptanıderyalarından Hüsrev Paşa'nın yetiştirmesi Edhem Paşa getirildi.

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi rengi: Yeşil

II. Abdülhamit Kanun-ı Esasi'nin mimarı Midhat Paşa'yı yurt dışına sürdüğü halde meşrutî idareden vazgeçmedi. Anayasa gereğince seçimler üç ay içinde tamamlandı. Eyaletlerden seçilen mebuslar İstanbul'a geldi. 19 Mart 1877'de Meclis Dolmabahçe Sarayı'nda bizzat Padişah tarafından açıldı. Fakat bu iyimser hava fazla uzun sürmedi. Abdülhamit için en sıkıntılı günler **93 Harbi** olarak bilinen **Osmanlı-Rus Savaşı**'nın çıkmasıyla başladı. Bu savaş çok ağır bir yenilgiyle sonuçlandı.

10.2. Devam Eden Balkan Krizi ve 1876 İstanbul/Tersane Konferansı

Osmanlı'nın ilk anayasası olan Kanun-ı Esasi'nin ilanını tetikleyen bir dizi gelişmeler oldu. Anayasayı bir an önce ilana zorlayan gelişme Balkanlardaki kritik durumdu. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Rusya Balkanlar'da daha rahat hareket edebilmek için Sırbistan'ı Osmanlıya karşı kışkırtmaktaydı. Abdülhamit tahta geçmeden önce Sırbistan ve Karadağ ile savaşmak durumu mevcuttu. Sırp lar Osmanlı Ordusu karşısında mağlup oldu ve Prens Milan barış yapmak zorunda kaldı. Milan, Avrupa devletlerine başvurarak aracılık yapmalarını istedi.

II. Abdülhamit tahta çıkmadan bir hafta önce Paris Anlaşması'nda imzası olan devletler 24 Ağustos 1876'da Babiâli'ye bir nota verdiler. Özellikle İngiltere, **Balkan sorunlarında** Rusya'nın bu derece öne çıkmasından rahatsızdı. Savaşın daha fazla sürmesini de menfaatlerine aykırı buluyordu. Notanın sunulduğu tarihte Belgrad yolu Osmanlı kuvvetlerine açılmıştı. Buna rağmen Osmanlı'ya sunulan barış teklifleri oldukça ağırdı. Babiâli, 4 Eylül'de bu notaya verdiği cevabında, Sırbistan'ın yeniden askeri hazırlıklara girişmemesinin devletler tarafından garanti edilmesini ve savaş tazminatı ödemesini istedi. Ayrıca Prens Milan'ın İstanbul'a gelerek Padişaha bağlılığını arz etmesini şart koştu. Sırbistan'ın kontrolündeki Belgrad, Böğürdelen, Semendre ve Fethulislam kaleleri de yeniden Osmanlı askerlerine terk edilecekti. Karadağ konusunda ise savaştan önceki durum benimsenecekti. Devletlerin bu şartları kabulü halinde Osmanlı Devleti de 24 saat içinde savaşı durduracaktı. İstanbul'daki elçiler bu tekliflerin görüşülmesi için on günlük bir ateşkesin yapılmasını istediler. Avrupalı devletler Babiâli'nin şartlarını oldukça ağır bularak yeni bir teklif sundular. Buna göre, Sırbistan Prensi Osmanlı Sultanına saygılarını arz edecekti, fakat bunun için İstanbul'a gelmeyecekti. Sırbistan savaş tazminatı ödeyecek, **Belgrad-Aleksinaç** demiryolu hattını üç yıl içinde inşa edecekti. Sırbistan, kendisine verilen eski imtiyazlarda olduğu gibi sadece iç güvenliğe yetecek silahlı bir kuvvet bulunduracaktı.

Savaşı durduracak bu şartlar, Sırbistan'ın yanında yer alan Rusya tarafından makul karşılandı. Bunun sebebi Sırbistan ve Karadağ'ın savaş öncesindeki hukuklarını korumalarıydı. Ancak bu sefer devreye İngiltere girdi. İngiltere bu gelişmeleri fırsat bilerek son anda Bosna-Hersek ve hatta Bulgaristan'a bir takım imtiyazları içeren genel bir Balkan çözümü önerdi. Böylece sorun tekrar çözümsüzlüğe itildi. Bu arada 15 Eylül'de Sırbistan'daki savaş taraftarlarının Prens Milan'ı kral ilan ederek savaşa devam kararı vermeleri bütün girişimleri altüst etti. Osmanlı-Sırp savaşı yeniden başladı.

Rusya'nın tahrik ve yardımlarına rağmen beklenenin aksine Sırp ordusu kısa zamanda hezimete uğradı. Son gelişmeler uluslararası sistemi yeniden harekete geçirdi. Sırbistan'ın arkasında duran Rusya, Osmanlı'ya karşı Avusturya ile işbirliği yapmayı önerdi. Bu sırada red cevabı aldı. Fakat Avusturya ve Rus imparatorları arasında Temmuz 1876'da yapılan **Reichstad** buluşması durumu kritik hale getiriyordu. Bu anlaşmaya göre, muhtemel bir Osmanlı-Rus savaşında Avusturya tarafsız kalacak, karşılığında da Osmanlı idaresindeki Bosna Hersek'i alacaktı. İngiltere ise hâlâ Balkanlardaki diğer sorunları özellikle Bulgaristan'ı öne çıkararak yeni bir ateşkes dönemi istemekteydi. Bu esnada İstanbul'da da savaşın devamından yana olan gruplar ortaya çıktı. Hatta barış yanlısı II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi için gösteriler yapmayı bile düşünenler oldu.

Sırpların savaş meydanlarındaki hezimeti Rusya'yı daha da endişelendirdi. Rus Çarı 31 Ekim 1876'da Babiâli'ye bir nota verdi. Buna göre iki taraf arasında altı haftadan iki aya kadar kayıtsız-şartsız bir ateşkesin yapılması isteniyordu. Bunu Osmanlı'ya tebliğ eden Rusya elçisi, yapılmaması halinde bütün personeli ile birlikte İstanbul'u terk etme tehdidinde bulundu. Ayrıca Rus Çarı Avrupa'yı da hedef alarak bu sorunu çözmek için tek başına hareket etme mecburiyeti tehdidinde bulundu. Rusya'nın bu tehdidi bir noktada savaş ilanı anlamına geliyordu. Böyle bir savaşın çıkması çıkarlarına uymadığı için o güne kadar nerde ise

gelişmeleri uzaktan seyreden İngiltere harekete geçti. Zira Avrupa devletlerinin birlikte oluşturdukları Doğu Sorunu'nu Rusya'nın tek başına çözmeye kalkışması, özellikle İngiltere'nin geleneksel politikalarını sarsabilirdi.

Devletleri harekete geçiren nota konusunda Osmanlı hükümetinin sessiz kalması mümkün değildi. Nitekim hükümet, Rusya'nın İstanbul elçisi General Ignatyev'e cevabi bir nota verdi. Bunda Sırbistan ve Karadağ ile iki aylık bir ateşkesin yapılmasını benimsediğini bildirdi. Haber kısa zamanda iki tarafın karargâhlarına ulaştı ve askerler kışlarına dönmeye başladı. Sırbistan ordusunun başında olan ve mağlubiyetten sorumlu tutulan Rus General Çarnayev'in Rusya'ya girmesi yasaklandı. Bütün bu gelişmeler ardından 4 Kasım 1876'da İngiltere, Paris Anlaşması'nda imzası olan devletleri Osmanlı toprak bütünlüğüne zarar vermemek koşulu ile Osmanlı Devleti'ni Balkan topraklarında ıslahat yapmaya zorlamak üzere İstanbul'da bir konferans yapmaya davet etti. Paris anlaşmasının sekizinci maddesinde, anlaşmada imzası olan devletler ile Osmanlı Devleti arasında bir anlaşmazlık olması halinde askeri güç kullanılmadan önce bu anlaşmazlığın aracılar yolu ile çözülmesi öngörülyordu. Bu yüzden devletler bu daveti hemen kabul ettiler.

İngiltere konferansta alınacak konuları belirlerken, meseleyi sadece Sırbistan-Karadağ ile sınırlı tutmayıp, bütün Balkanları özellikle Bosna-Hersek'i de içine alması Babıali'de tereddüte sebep oldu. Fakat bu toplantıyı devletler kendi aralarında da yapabilirlerdi. Bu yüzden Osmanlı Hükümeti toplantıya katılıp kendi siyasetini aktarabileceği düşüncesiyle 18 Kasım 1876'da olumlu cevap verdi.

İngiltere toplantı öncesi Osmanlı Devleti ile görüşmeler yaparak toplantıda istediği kararları aldirtmaya niyetlenirken, aynı şekilde Rusya da altı kolordusuna seferberlik emri vererek baskı oluşturmaya çalıştı. Rusya toplantıdan önce Osmanlı'nın ıslahat konusunda kesin teminat vermesini istiyor, İngiltere ise bunu gerekli görmüyordu. İngiltere adına toplantıya katılacak olan Lord Salisbury doğu politikaları uzmanı idi. Ancak hükümetinin aksine Osmanlı'ya bakışı oldukça olumsuzdu. Konferans öncesi Rusya başka bir kriz çıkardı. Osmanlı'nın toplantıya katılmasına itiraz etti. İngiltere delegesi İstanbul'daki elçilikler ile ayrı ayrı görüştü ve bu krizi orta bir yol bularak önledi. Buna göre elçi ve delegeler önce kendi aralarında toplanarak, Osmanlı Devleti'ne yapacakları teklifleri hazırlayacaklar ardından konferans başlayacaktı.

Bu çerçevede elçiler 14-22 Aralık tarihleri arasında Rus sefaretinde hazırlık çalışmaları yaptılar. Bu sırada Osmanlı'da Sadaret değişikliği oldu ve Midhat Paşa 19 Aralık'ta Sadrazam tayin edildi. Fakat daha önce birkaç kere istifaya teşebbüs eden Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa'nın istifasının bu tarihte kabul edilmesi anlamlı idi. Padişah Sadarete bir değişiklik yaparak konferansı etkilemek istedi. Midhat Paşa yenilikçi fikirleri ile Avrupa kamuoyunda ve Tuna valiliği sırasında yaptığı ıslahatlarıyla da Balkanlarda tanınmaktaydı. Onun Sadarete getirilmesi Balkanlarda ıslahatın yapılacağı mesajını taşıyordu.

Bu şartlar altında 23 Aralık 1876'da İstanbul Konferansı açıldı ve çalışmalarına başladı. Haliç Tersanesi'nde, Bahriye Nezareti'nin Divanhane salonunda yapıldığından **Tersane Konferansı** olarak da anılan toplantıya Osmanlı adına Hariciye Nazırı **Safvet Paşa**

katıldı. Devletlerarası hukuk gereği toplantıya başkanlık yapan Osmanlı Hariciye Nazırı Safvet Paşa konuşurken art arda top atışları duyuldu. Top atışları II. Abdülhamit'in tahta geçişinden beri hazırlıkları süren **Kanun-i Esasi**'nin ilan edildiğini müjdeliyordu. Kanun-i Esasi'nin bu gün ilan edilmesi konferansın toplanma gerekçelerini ortadan kaldırmak ve sebep olacağı muhtemel baskıları azaltılmak amacını güdüyordu. Nitekim Safvet Paşa yaptığı konuşmada Kanun-i Esasi'nin ilanı ile toplantının gerekçelerinin ortadan kalktığını ileri sürdü. Bir anlamda Osmanlı Devleti işin başında ortaya çıkacak sonuçların kabul edilmeyeceğini ilan ediyordu. Yabancı delegeler bu gelişmeden pek etkilenmediler ve bunu bir diplomatik taktik kabul ederek konferansa devam ettiler. Kanun-i Esasi'nin ilanı ile Avrupa'da anayasası olmayan tek ülke Rusya kalmış oluyordu.

Resim-23: Tersane Konferansı delegasyonu (Anonim)

Toplantı ertesi gün devletlerin önceden hazırladıkları program doğrultusunda daha şiddetli görüşmelerle devam etti. Teklifler, Sırbistan, Karadağ, Bosna- Hersek ve Bulgaristan olmak üzere dört başlıktan oluşuyordu. Buna göre, Sırbistan ve Karadağ'ın sınırları genişliyordu. Bosna-Hersek için özerklik ayrıca tayin edilecek valilerin devletlerin onayına sunulması, yerli halktan milis kuvvetlerin oluşturulması ve toplanan vergilerin yine mahallinde harcanması isteniyordu. Bulgaristan'ın Doğu (merkezi Sofya) ve Batı (merkezi Tirnova) olarak iki idarî bölgeye ayrılması ve Bosna-Hersek için benimsenen yapının buralarda da uygulanması talep ediliyordu.

Osmanlı Devleti savunmasını meydana gelen yeni siyasi yapıya dayandırdı. Devletlerin toprak talebine karşı Osmanlı bütünlüğünü ön gören Kanun-i Esasi'nin Sırbistan ve Karadağ'a toprak verilmesini engellediği dile getirildi. Aynı şekilde bazı imtiyazların verilmesi ise yine anayasadaki farklı milletlerin eşitliği ilkesine aykırı idi. Yapılan dokuz toplantıda Osmanlı Ordusu'nun Balkanlarda, bazı merkezlerde toplanması teklifi kabul edilmekle birlikte, yerel halktan milis kuvvetlerinin oluşturulması, özel mahkemelerin kurulması, yabancı devletlerin yapılacak reformlara gözlemci olması, toplanan vergilerin

sadece yerinde harcanması ve yukarıda zikredilen diğer teklifler hem Kanun-i Esasi'ye ve hem de Osmanlı hükümlerine aykırı oldukları gerekçesiyle tamamen reddedildi.

Aslında Osmanlı Devleti bu toplantıyı kabul ederken, İngiltere'nin hukukun korunacağı teminatına güvenmişti. Fakat İngiltere'nin toplantı sırasında kendi politikalarından uzaklaşıp Rusya ile yakınlaşması, Babıâli'nin sert tepki göstermesine neden oldu. Bununla birlikte II. Abdülhamit'in talimatıyla toplantının tamamen Osmanlı aleyhinde bir karar ile dağılması için Kanun-i Esasiye aykırı olmayan taleplerin kabul edilebileceği de temsilcilere bildirildi. Bunun üzerine daha önce yapılan hazırlıklar rafa kaldırılıp yeni bir teklif hazırlandı. Ancak bu yeni teklif bir ultimatom şeklinde ya kabul veya da ret şartı ile Osmanlı'ya sunuldu.

Yeni teklifin önemli maddeleri arasında Osmanlı askerinin bir ay içinde Sırbistan topraklarından geri çekilmesi, Sırbistan'ın sınırı eskisi gibi kalması, Bosna sınırı iki tarafın memurlarından oluşacak heyetler tarafından tespit edilmesi, Hersek ve İşkodra sınırındaki bir kısım yerler Karadağ'a terk edilerek prensliğin sınırı uluslararası bir komisyon tarafından yeniden çizilmesi, Bulgaristan'da Doğu ve Batı olmak üzere iki vilayet kurularak ve valileri altı devletin (İngiltere, Fransa, Avusturya, Almanya, İtalya, Rusya) müşterek onayı ile beş yıllığına atanması, Rumeli'ye Çerkez göçmenler iskân edilmemesi, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'da ıslahatlara gözlemcilik yapacak karma komisyonlar kurulması bulunuyordu. Bu maddelerin reddedilmesi halinde devletlerin delegeleri İstanbul'u derhal terk edecekleri tehdidinde bulundular (15 Ocak 1877). Bu sırada İngiliz Lord Salisbury II. Abdülhamit ve Midhat Paşa nezdinde girişimlerde bulunarak maddelerin kabul edilmesini sağlamaya çalıştı. Lord Salisbury'ye göre bu tekliflerin reddi halinde Rusya savaşı göze alacak, Osmanlı ise yalnız kalacaktı.

Osmanlı hükümeti üyeleri ve özellikle Sadrazam Midhat Paşa bu tehdit ve dayatmalar karşısında devletlerin önerilerinin tamamen reddedilmesini istiyordu. Osmanlı kamuoyunda bu doğrultuda hareketlenmeler vardı. Ama hiç kimse bu sorumluluğu tek başına alamazdı. Bunun için bir genel meclise ihtiyaç duyuldu. Bu maksatla 18 Ocak 1877 iki yüze yakın üyeden oluşan büyük bir meclis toplanarak teklifleri görüştü. Birçok meclis üyesi ve özellikle eski sadrazam Mehmet Rüştü Paşa tekliflerin aleyhinde hararetli konuşmalar yaptılar. Sunulan önerilerin Osmanlı Devleti'nin hükümlerine aykırı ile bağdaşmadığında ağız birliği edildi. Meclise katılan Hristiyan ruhanî liderlerin de önerilerin reddi yolundaki konuşmaları meclisin kararlılığını daha da arttırdı. Mecliste devletlerin tekliflerinin reddedilmesine karar verildi. Alınan karar Padişah tarafından onaylandı ve 20 Ocak 1877'de Hariciye Nazırı tarafından devletlerin temsilcilerine tebliğ edildi. Bunun üzerine elçiler de yerlerine birer maslahatgüzar bırakarak İstanbul'u terk ettiler.

Bu kriz sırasında Padişah ile Sadrazam'ın ilişkileri de gerginleşti. II. Abdülhamit'in aksine Midhat Paşa Ruslar ile savaşma taraftarıydı. Üstelik Sultan II. Abdülhamit, Avrupa devletleri ile ilişkilerin bu noktaya gelmesinde onun sertlik yanlısı tavrının sebep olduğunu düşünüyordu. Bu yüzden kısa bir süre önce ilan edilen ilk anayasanın 113. Maddesine dayanarak Midhat Paşa'yı 5 Şubat'ta İtalya'ya (Brindisi) sürdü.

10.3. Osmanlı'da İlk Anayasa: 1876'da Kanun-ı Esasi'nin Hazırlanışı ve İçeriği

Kanun-i Esasi tartışmaları Abdülhamit'in tahta geçmesinden önce başladı. Hatta Midhat Paşa, daha V. Murat'ın padişahlığı döneminde 57 maddelik bir anayasa taslağı hazırlatmıştı. Ancak bu konuda devlet ricali arasında tam bir fikir birliği yoktu. Midhat Paşa, Sultan Abdülhamit ile daha şehzade iken görüşerek anayasa ilanı sözünü almıştı. II. Abdülhamit tahta çıkınca ilk olarak Sait Paşa'ya o güne kadar kabul edilmiş Fransız anayasalarını Türkçe'ye çevirme görevini verdi. Bu çeviriye uygun olarak ikinci bir taslak ortaya çıktı. Son bir metin hazırlamak için bu sırada Şura-yı Devlet Reisi bulunan Midhat Paşa'nın başkanlığında olmak üzere bir komisyon oluşturuldu (8 Ekim 1876). Bu meclisin anayasa çalışmalarına hükümet üyeleri, ulema, asker ve Gayrimüslimlerin de bulunduğu bürokratlardan üst düzey katılım olmuştu.

İlk toplantısını yapan meclis, meşrutiyetin ülke sorunlarını çözeceğine dair iyimser bir yaklaşım benimsendi. Çalışmalar bittiğinde Batılı anayasalardan, özellikle 1831 tarihli **Belçika** ve **1851 Prusya** anayasalarından yararlanılarak yeni bir taslak hazırlandı. Anayasa hazırlıkları sürerken Osmanlı kamuoyunda aleyhte bir hava oluşmaya başladı. Yeni bir medrese talebeleri ayaklanması hazırlıkları duyulmuştu. Midhat Paşa ve ekibi böyle bir çaba içinde bulunanların yargılanmadan sürgüne gönderilmesini istediler. Bu şartlarda hazırlıklar hızlandırıldı.

Anayasanın hazırlanması sürecinde Padişahın haklarını korumaya özen gösteren Ahmet Cevdet Paşa ve Mütercim Rüştü Paşa gibi **muhafazakâr** devlet adamları ile Midhat Paşa, Süleyman Paşa, Ziya Paşa ve Namık Kemal'in başını çektiği **liberal** grup arasında mücadeleler olmuştu. Nihayet Kanun-i Esasi tasarısı Heyet-i Vükela'da son şeklini almak üzere iken Mehmet Rüştü Paşa Sadrazamlık görevinden çekilmiş ve yerine Midhat Paşa atanmıştı (19 Aralık 1876).

Meclisin hazırladığı tasarı Heyet-i Vükela (Bakanlar Kurulu)'da ayrıca görüşülerek kabul edildi ve Padişahın onayına sunuldu. Bu süreçte komisyonda Meclis-i Mebusan seçiminin nasıl yapılacağına dair geçici bir de talimat hazırlandı.

Bütün çalışmalar bittikten sonra sıra Kanun-ı Esasi'yi törenle ilan etmeye geldi. Osmanlı tarihinde yine dönüm noktalarından biri olan bu tören için Babiâli meydanında **Hünkâr Dairesi** önüne Osmanlı bayrakları ile donatılmış özel bir kürsü

Resim-24: Ahmet Kamil Matbaasında basılan Kanun-ı Esasi metni
(Anonim)

konuldu. Davet edilen eski ve yeni bakanlar, ulema, askeri meydanda hazır bulundu. Hava yağmurlu olduğundan, ileri gelenler için birçok çadırlar kuruldu. İstanbul halkından binlerce kişi Sirkeci İskelesi'nden Babıâli'ye uzanan büyük caddeyi tamamen doldurmuştu. Ayrıca askerler bando eşliğinde caddenin iki tarafına dizilmişlerdi. Herkes Midhat Paşa'nın saraydan çıkmasını heyecanla bekliyordu.

Padişah'ın huzurundan ayrılan Sadrazam, beraberinde Kanun-ı Esasi metni ve hatt-ı hümayun olduğu halde Mabeyn-i Hümayun Başkatibi Sait Paşa ile birlikte denizden Sirkeci İskelesi'ne çıktı. Oradan bando eşliğinde karşılanarak Babıâli'ye geldi. Burada Sait Paşa hatt-ı hümayunu okuması için Amedi-i Divân-ı Hümayun Reisi Mahmut Celalettin Bey'e (Paşa) teslim etti. Bu arada daha önce basılarak hazırlanan, Kanun-ı Esasi nüshaları halka dağıtılmıştı.

Son olarak Midhat Paşa kürsüye çıkıp Kanun-i Esasi'nin halk için çok önemli bir ihsan olduğunu ve bunun için Padişah'a sonsuz şükran sunmak gerektiğini dile getirdi. Ardından Edirne Müftüsü tarafından güzel bir dua okundu. Bu esnada İstanbul'un çeşitli semtlerinde 101 pare top atışı yapıldı. Tören bitiminde Sadrazam, Şeyhülislam, Bakanlar ve ulemeden pek çok kişi birlikte Saraya gederek Padişaha teşekkür etmişlerdi. Bunların arasında Gayrimüslimlerin ileri gelenleri de vardı. 0 günün gecesi Hristiyanların dinî liderleri toplanarak Sadrazam konağına gittiler. Bu büyük başarısından dolayı Midhat Paşa'yı tebrik ettiler. Aynı zamanda bütün vilayetlere telgraf çekilerek Meşrutiyetin ilan edildiği bildirilerek, cami ve kiliselerde dua edilmesi istenmişti.

Kanun-ı Esasi'nin ilanından sonra İstanbul'da yapılan resmi tören dışında da kutlamalar olmuştu. Bu merasimlere hem Müslüman hem de Gayrimüslim halk birlikte katılmıştı. Sadece İstanbul'da değil diğer vilayetlerde birkaç gün süren kutlamalar yapıldı. Bu arada Kanun-ı Esasi'nin ilan edildiği tarih **resmi gün** olarak kabul edilmiş ve yıldönümlerinde kale yerlerde beş adet top atışıyla kutlanması kararlaştırılmıştı.

İşte böyle heyecanla ilan edilen Kanun-ı Esasi toplamda 12 başlık altında olmak üzere 119 maddeden oluştu. Bu 12 ana madde Osmanlı Devleti'nin tanımı (1-7), Osmanlı vatandaşlarının genel hukuku (8-26), Hükümet ve (27-38); Memurlar (39-41), Meclis-i Umumî (42-59), Heyet-i Âyan (60-64), Heyet-i Mebusan (65-80), Yargı (81-91), Divan-ı Âli (92-95), Maliye (96-107), Vilayetler (108-112) ve diğer (113-119) kısımlarından oluşmuştu.

Bu maddeler çerçevesinde oluşan Osmanlı anayasal düzen şu şekilde özetlenebilir:

-Devlet bir bütündür (Madde 1).

-Devletin başkenti İstanbul'dur (Madde 2).

-Saltanat ve hilafet Osmanoğulları'nın en büyük erkek evladına aittir (Madde 3); İslam halifesi olan Padişah bütün Osmanlı vatandaşlarının hükümdarıdır (Madde 4) ve kutsal ve sorumsuzdur (Madde 5); vekillerin tayin ve azli, yabancı devletlerle sözleşme yapılması, savaş ve barış ilanı, hutbelerde isminin okunması, kara ve deniz kuvvetlerinin kumandası,

Meclis-i Umumi'nin toplanması ve tatili, Heyet-i Mebusan'ın feshi Padişahın mutlak haklarından (Madde 7).

- Devletin resmi dini İslam'dır (Madde 11).

- Basın, kanun dairesinde serbesttir (Madde 12); Genel adabı ve asayışı ihlal etmemek şartıyla diğer din mensuplarının dinî ve vicdanî özgürlükleri ile mezhep imtiyazları tanınmıştır (Madde 13).

- Herkesin eğitim ve öğretim hakkı vardır (Madde 15); Osmanlı toplumunun bir parçasını oluşturan Gayrimüslimler kendi inançları doğrultusunda eğitim yapabilirler (Madde 16); Osmanlı tebaasının mülkiyet dokunulmazlığı hakları vardır (Madde 14, 21, 22); Hiç kimse kanunda öngörülenden başka bir mahkemede yargılanamaz (Madde 23); Müsadere, angarya ve işkence yasaktır (Madde 24, 26).

- Sadrazam ve Şeyhülislam bizzat padişah tarafından belirlenerek tayin edilir, diğer vekiller Sadrazam tarafından belirlenip Padişah tarafından onaylanır (Madde 27); vekiller görevleriyle ilgili faaliyetlerinden sorumludur. Görevleriyle ilgili olarak yüce divana gitmelerine Heyet-i Mebusan karar verir (Madde 30, 31, 33); Vekillerle Heyet-i Mebusan arasında bir anlaşmazlık çıktığında vekilin değiştirilmesi veya Heyet-i Mebusan'ın feshi padişahın yetkisindedir (Madde 35); Gecikmesinde sakınca bulunan hallerde muvakkat (geçici) kanun çıkarılabilir (Madde 36).

Meclis-i Umumi, Heyet-i Mebusan ve Heyet-i Âyan olmak üzere iki meclisten oluşur (Madde 42); Meclis her yıl Ekim ayı başında toplanır ve Mart başında faaliyetlerine son verir, Padişah gerek görürse meclisi vaktinden önce toplantıya çağırır (Madde 43, 44).

-Meclis-i Umumi üyeleri düşünce ve beyanlarında özgürdürler; gerek meclisteki konuşmaları gerekse genel olarak açıkladığı görüşleri için haklarında soruşturma açılmaz (Madde 47); Üyelerin vatana ihanet, Kanun-ı Esasî'yi değiştirme ve irtikapla suçlanmaları durumunda üyeliklerinin düşmesine üçte iki çoğunlukla karar verilir, haklarında kesinleşmiş mahkumiyet kararı olanların üyeliği düşer (Madde 48); Kanun teklifi Heyet-i Vükela'ya aittir; Heyet-i Âyan ve Heyet-i Mebusan Padişah'tan izin alarak kendi görevleri dâhilindeki kanun tekliflerini Şura-yı Devlet'e iletirler. Burada hazırlanan kanun tasarıları her iki mecliste kabul edilir ve Padişah tarafından onaylanırsa kanunlaşır (Madde 53, 54).

-Meclis-i Âyan'ın üyeleri Meclis-i Mebusan üyelerinin üçte birini geçmemek üzere Padişahça belirlenir (Madde 60); Heyet-i Âyan, Meclis-i Mebusan'dan geçen kanun tasarılarını kabul veya reddeder yahut değişiklik yapılması için geri gönderir (Madde 64); Her 50 bin erkek nüfus için bir milletvekili seçilir (Madde 65).

-Heyet-i Mebusan Padişahın iradesiyle feshedildiği takdirde altı ay içinde yeni bir seçim yapılır (Madde 73); Meclis başkanını, ikinci ve üçüncü başkanları üç misli aday arasından Padişah seçer (Madde 77).

-Hâkimler azledilmezler (Madde 81); Yargılama alenîdir ve mahkemeler yetki ve sorumluluk alanına giren davaları kabulden kaçınamazlar (Madde 82, 84, 86); Her ne ad altında olursa olsun olağan üstü yetkili mahkemeler kurulamaz (Madde 89); Vekillerin, Mahkeme-i Temyiz başkan ve üyelerinin, Padişahın hakları aleyhinde harekete geçenlerle devleti tehlikeye düşürenlerin yargılanmaları 30 üyeden oluşan Yüce Divan'da yapılır (Madde 92).

-Malî yükümlülükler ancak kanunla konulabilir (Madde 96); Özel bir kanunla izin verilmedikçe bütçe dışında harcama yapılamaz (Madde 100, 101).

- Ülkenin herhangi bir yerinde ihtilal çıkacağını gösteren emarelerin ortaya çıkması durumunda hükümetin o bölgeye has olmak üzere sıkıyönetim ilan hakkı vardır, hükümetin emniyetini ihlal ettikleri kolluk kuvvetlerinin araştırmalarıyla sabit olanlar padişah tarafından ülkeden uzaklaştırılabilir (Madde 113).

- Kanun-ı Esasi'nin hiçbir maddesi hiçbir bahane ile askıya alınmaz (Madde 115);

- Kanun-ı Esasi hükümleri her iki meclisin ayrı ayrı vereceği üçte iki çoğunluk ve Padişahın onayıyla değiştirilebilir (Madde 116).

Maddeler bu şekilde olan Kanun-ı Esasi'deki asıl düşünce ne olursa olsun, Abdülhamit sadece Allah'a karşı sorumlu olduğuna ve anayasayla güçlerinin sınırlandırılmayacağına inanıyordu. Bu durum anayasaya mümkün olduğunca yansdı. Nitekim anayasanın 3. Maddesinde Sultanın üstün otoritesi açık bir şekilde dile getirildi. Bu maddede egemenliğin, her zaman Osmanlı ailesinin en yaşlı erkek üyesi olacak olan ve Halife Sultan olarak İslam'ı savunma konumundaki Padişahın kişiliğine dayanacağı belirtilmekteydi.

İmparatorluğun liberal ve muhalif ileri gelenlerinin çok uzun zamandan beri kurulmasını istedikleri en önemli organ olan parlamento, güçlü bir kurum olarak ortaya çıkarılmamıştı. Sultan tarafından atanan Meclis-i Âyan (Heyet-i Âyan) ile belediye kurulları tarafından seçilen Meclis-i Mebusan'dan oluşan parlamento, Avrupa parlamentolarına tanınmış olan haklardan ve dokunulmazlıklardan yararlanabilecekti. Fakat onların gücüne kesinlikle kavuşamayacaktı. Parlamentonun önüne çıkan en önemli engeller, sadece kendisine sunulan yasa önerileri üzerinde işlemde bulunabilmesi ile bundan çok daha büyük önem taşıyan Sultan'ın bütün yasaları veto etme hakkına sahip olmasıydı.

Anayasanın ele aldığı temel konulardan bir tanesi Avrupalı devletlerin çok önem verdiği bireysel haklar konusuydu. Anayasaya göre Türkçe devletin resmi dili olarak ilan edilse de dinlerine ya da etnik kökenlerine bakılmaksızın bütün Osmanlılar liyakat temelinde kamu görevine kabul edilecekti. Bundan başka tanınan diğer özgürlükler arasında basın, din ve örgütlenme özgürlükleriyle birlikte ücretsiz eğitim hakkı da bulunmaktaydı.

Kanun-ı Esasi'nin en çok tartışılan maddesinin padişaha yurt dışına sürgün etme yetkisi veren 113. maddesi olduğu anlaşılmaktadır. Genç Osmanlıların ileri gelenlerinden Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın bu maddeye esastan karşı çıktıkları ve arzu edilen reformları yapmada gerekli kararlılığı göstermediği için Midhat Paşa'ya sitem ettikleri bilinmektedir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi anayasanın yürürlüğe girmesinden kısa bir süre sonra Midhat Paşa istifaya zorlanmış ardından 113. maddeye dayanılarak İtalya'daki Brindisi'ye sürgüne yollanmıştır. Midhat Paşa'nın Sadrazamlığı 49 gün sürmüştür. Sultan bu şekilde otoritesine karşı en büyük tehditten kurtulmuştur.

Bu arada Midhat Paşa'nın sürgünü İstanbul'da karışıklıklara sebep oldu. Saray, sürülmesinin gerekçelerini hızlı bir şekilde kamuoyuna duyurarak nispeten tepkileri dengeledi. Fakat gösterilerin yapılmasını önleyemedi. Özellikle Meclis-i Mebusan'ın açılmasından sonra, Medrese ve Harbiye öğrencileri tarafından gösteriler düzenlendi. Halktan ve hocalardan bazılarının da bu gösterilere katıldığı görüldü. Gösteri haberi İstanbul'da dalga dalga yayıldı. Bir araya gelen göstericiler Dolmabahçe Sarayı'na kadar yürüdüler ve burada yapılan konuşmalarda halkın mevcut hükümetten memnun olmadığı, Midhat Paşa'nın geri çağırılması; Damat Mahmut Paşa'nın azli ve İstanbul'dan uzaklaştırılması; askerlerin maaşını vermeyen Serasker'in görevden alınması istendi. Hükümet gösterileri bastırmak için tarihinde sert tedbirlere başvurdu (21 Mart 1877). Gösteriye katılan Harbiye öğrencileri tutuklandı ve Harbiye Okulu Edirne'ye taşındı. Konu ile ilgisi bulunan medrese öğrencileri İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Aynı sırada bu olayları önleyemeyen ve Midhat Paşa taraftarlığı ile suçlanan Zaptiye Nazırı **Ömer Fevzi Paşa** da görevden alındı. Bütün bu gelişmeleri gözlemleyen, II. Abdülhamit aslında gelecekte uygulayacağı siyasetini belirlemek ile meşguldü.

Sultan, yeni anayasa ve parlamento çerçevesinde ortaya çıkan iç mücadelelerden etkilenirken, diğer taraftan devlet Rusya'yla büyük bir askeri çatışma içine düşüyordu. Abdülhamit temelde savaşa karşıydı, fakat tahta yeni çıkmıştı ve o aşamada savaşın çıkmasını engelleyebilecek derecede güçlü değildi; normal olarak kesin bir tavır takınabilecek düzeyde kararlı bir görünüm ortaya koyamıyordu. Midhat Paşa ile liberal grup Rusya'yla savaşın çıkmasına karşı değillerdi. Ayrıca tedbirsiz bir şekilde Babiâli'yi Avrupalı dostlarından uzaklaştırmışlardı. Böylece 1877 yılında temel gücü elinde bulunduran bürokrasi, devletin temellerini sarsacak olan yıkıcı bir savaşa devleti böylece sokmuş oldu.

10.4. İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanının Açılışı ve Faaliyetleri

Kanun-ı Esasi hazırlıklarını yürüten komisyon bir taraftan Mebuslar Meclisi'nin kimlerden, nasıl oluşacağı ve nasıl toplanacağını belirlemek üzere bir talimat düzenlemişti. Tanzim edilen geçici bir yönetmelikle (Talimât-ı Muvakkete) ilk secimin İstanbul ve taşrada nasıl yapılacağı belirlendi. Padişahın onayına sunulan 7 maddelik talimat 7 Kasım 1876'da yayınlanarak yürürlüğe girdi. Bu arada Osmanlı Hükümeti Meclis'in toplanması için önerilen tarihin Mart ayına ertelenmesini teklif etti. Bu öneri 17 Ekim 1876'da II. Abdülhamit'in onayına sunuldu. Bu şartlarda zaman yetersizliği sebebiyle seçimler tamamlanmadan meclis açıldı.

Kanun-ı Esasi'ye göre parlamento seçiminde iki dereceli sistem uygulanacaktı. Ancak meclisin bir an önce toplanabilmesi için daha kolay bir yol izlendi. Kaza, sancak ve vilayet idare meclislerinin halk tarafından seçilen mevcut üyelerinin mebusları seçmeleri kararlaştırıldı. İlk seçiciler, ikinci seçicileri belirleyecek, onlar da mebusları seçeceklerdi.

Böylece vilayet, sancak ve kazalarda, İdare Meclisleri üyeleri arasından seçimle gelenler, ikinci seçmen sayılmışlar, bunlar da mebusları gizli oyla seçmişlerdi.

İstanbul ve çevresinden seçilecek 10 mebus için uygulanacak kurallara bir beyanname ile ayrıca belirlendi. Buna göre 30 Ocak-28 Şubat tarihleri arasında İstanbul'da mebus seçecek Müslim-Gayrimüslim 40 kişilik ilk seçmenler tespit edildi. Bu seçmenler 1 Mart'ta toplanarak İstanbul için belirlenen 10 kişiyi seçtiler.

Kanun-ı Esasi'nin 65. Maddesinde her 50 bin erkek için bir mebus seçileceği kabul edilmiş ise de fiiliyatta bu gerçekleşmemiştir. Şöyle ki Meclisin ilk dönemi için Yahudilerden her 18.750 erkek ~~seçmenene~~ ~~seçmene~~ bir; Hristiyanlardan her 107.550 erkeğe bir, Müslümanlarda ise her 133.367 erkeğe bir milletvekilliği düşmüştür. Avrupa bölgesinde yaşayanlar için her 88.882 erkeğe bir milletvekilliği düşerken Asya bölgesinde yaşayanlardan her 162.148 erkeğe bir milletvekilliği düşmüştür. Bu şartlarda ilk meclis **toplamda 141 mebus** oluştu. Bu meclisin üyelerinin 115'i Meclis-i Mebusan, 26'si ise Meclis-i Âyan'a mensuptu. Meclis-i Mebusan'da 69'u Müslüman, 46'sı Gayrimüslim olmak üzere toplam 115 mebus yer aldı. Padişah, Meclis-i Âyan'ın 21'i üyesi Müslüman 5 üyesi Gayrimüslimdi.

İlk Osmanlı parlamentosu 19 Mart 1877'de Dolmabahçe Sarayı'nda Ahmet Vefik Efendi başkanlığında toplandı. Açılışı II. Abdülhamit yaptı. Salonda kurulan tahtın etrafında önde gelen devlet ricali, protokol üyeleri, karşısında sağ tarafta Âyan Meclisi, solda Mebusan Meclisi üyeleri yer alıyorlardı. Saray erkânı ve şehzadeler törende idiler. Ayrıca törene yabancı temsilciler de katıldılar. Padişah meclise verdiği önemi göstermek istiyordu. Bu nedenle hazırladığı ve Mabeyn Başkatibi Sait Bey'in okuduğu konuşması yarım saat sürdü.

Padişah bu tarihi konuşmasında, Kanun-i Esasi'ye sahip çıkıyor ve açılan meclisin, seçim, idari meseleler, belediye hizmetleri, mahkemeler, memurların görev ve sorumlulukları ve eğitim gibi alanlarda görüşmeler yapacağını, ayrıca son zamanlarda devleti meşgul eden Sırbistan ve Karadağ meselelerinin de ele alınacağını belirtiyordu. Meclisin açılış gününde tüm resmi daireler tatil edildi. Halk törene ilgi gösterdi. Avrupa basını da açılışı takip etmek üzere İstanbul'a geldi. **Hicri** takvime göre 1293 yılında açıldığı için **93 Meclisi** diye de anılan meclis, açılıştan sonra çalışmalarını Ayasofya civarında Darülfünun binası (Üniversite) olarak inşa edilen mekânda sürdürdü. II. Meşrutiyet meclisinin ilk oturumlarına da ev sahipliği yapan bu bina Cumhuriyet döneminde yandı.

Meclis-i Mebusan, açılış töreninden sonra ilk dönem oturumunu 20 Mart 1877 Salı günü **Nafia ve Ticaret Nezareti Divanhanesi**'nde yaptı. Öncelikle yemin edilmiş, daha sonra yönetmeliği gereğince 2 başkan vekili, 4 kâtip ve 3 müdür seçilmişti. Meclisin bu ilk toplantısına 69'u Müslüman, 46'sı Hristiyan ve Musevi olmak üzere 115 kişi katıldı. Meclis-i Âyan reisliğine **Server Paşa**, da Meclis-i Mebusan başkanlığına ise **Ahmet Vefik Efendi (Paşa)** seçildi. Meclis-i Mebusan bu ilk devresinde 56 oturum yaptı. Birinci devrede Karadağ'ın toprak talepleri, Tersane Konferansı'nda büyük devletler tarafından belirlenen esaslar, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açması konuları görüşüldü. Ayrıca vilayet nizamnamesi, dâhili nizamname, belediye, matbuat, muhakeme usulü, ağnam (koyun) vergisinin artırılması, idare-i örfiye (sıkıyönetim) kanunu ve Gayrimüslimlerin askerliği gibi

konularda düzenlemeler yapıldı. Mebusların seçimleriyle ilgili kanun (İntihâb-ı Mebusân Kanunu) 19 Haziran 1877'de kabul edildi. Ancak bu kanun Padişah tarafından onaylanmadığı için yürürlüğe giremedi. II. Abdülhamit, seçim Kanununu ancak otuz bir yıl sonra II. Meşrutiyetin ilanı ile 1908'de yürürlüğe koydu. Meclis, 28 Haziran 1877'de birinci dönemi tamamladı.

Meclisin ikinci dönemi 13 Aralık 1877'de başladı. En fazla oyu alan **Hasan Fehmi Efendi** başkan seçildi. İkinci dönemde 59'u Müslüman, 47'si Gayrimüslim olmak üzere 106 mebus mecliste görev yaptı. Mebuslar arasındaki orana baktığımızda neredeyse Müslüman-Gayrimüslim mebus sayısı birbirine eşitti. Bu durum eşit temsil ilkesinin gerçekleştiğini göstermekle beraber, aslında Müslümanların temsili aleyhine bir durum oluşturmaktaydı. Çünkü Osmanlı toplumundaki Gayrimüslim nüfus dörtte bir oranını geçmiyordu. İkinci dönemde Meclis'te 29 oturum gerçekleştirildi. Meclis-i Mebusan bu oturumlarda Divan-ı Muhasebat, Usul-ı Muhakemât ve idare-i örfiye kanun tasarıları ile arzuhal encümeni kurulması, Suriye Vilayeti'nin ikiye ayrılması ve göçmenlere yapılacak yardımlar gibi konular üzerinde çalıştı.

Meclis-i Mebusan'ın siyasi gelişmeler karşısında cesur tavır sergilediği görülmektedir. Nitekim büyük devletlerin Balkanlarda çeşitli taviz verilmesi yönündeki istekleri mecliste reddedildi. Fakat bunu gerekçe gösteren Rusya 24 Nisan 1877'de savaş ilan etti. Mebuslar mecliste savaşın gidişatı ile ilgili sert eleştiriler yaptılar. Bu eleştiriler dolaylı yoldan da olsa Padişah'a kadar uzandı. Savaşta ağır bir yenilgi alan Osmanlı Devleti, Balkanlardaki toprakların büyük bir kısmını kaybetti. Ruslar İstanbul önlerine kadar geldi. Müslüman ve Gayrimüslim mebuslar arasındaki tartışmalar daha da sertleşmeye başladı. Sultan II. Abdülhamit bu şartlarda meclisin çalışmalarının yararlı olmayacağını gerekçe göstererek 13 Şubat 1878'de meclisi tatil etti.

Uygulamalar

Uygulama:

Tarık Zafer TUNAYA'nın "1876 Kanun-ı Esasisi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi (TCTA)*, c. I, s. 27-39 ile Cemil KOÇAK'ın "Meşrutiyet'te Heyet-i Âyan ve Heyet-i Mebusan", *TCTA*, c. IV, İstanbul 1985, s. 961-973, adlı makalelerini okuyunuz.

Kazanım:

1. Osmanlı'nın ilk anayasası olan Kanun-ı Esasi'nin önemi öğrenilecek.
2. Osmanlı parlamenter sisteminin yapısı ve işleyişı kavranacak.

Uygulama Soruları

1. Türk tarihinin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi'ye göre nasıl bir yönetim anlayışı benimsenmişti?
2. Kanun-ı Esasi'ye göre Padişahın yetkileri nasıldı?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde Sultan Abdülhamit'in oldukça çalkantılı geçen 1876 yılında tahta çıkışını, Balkan krizine Avrupa müdahalesini önlemek üzere İstanbul'da toplanan konferansı, tam bu esnada ilk anayasa olan Kanun-ı Esasi'nin ilan edilişi ve madde madde içeriğini, anayasa uyarınca oluşturulan Meclis-i Mebusan'ın çalış yöntemleri ile çalışmalarını ele alınmıştır.

Derste dikkat çektiğimiz husus Balkan krizini çözmek amacıyla toplanan İstanbul/Tersane Konferansı çalışmalarına başlarken top atışlarıyla delegelere ve İstanbul halkına Kanun-ı Esasi'nin ilan edilmesi idi. 23 Aralık 1876'da ilan edilen Kanun-ı Esasi Osmanlı tarihinde ilkti. Bu anayasa ile oluşturulacak ilk Osmanlı meclisinin (Meclis-i Mebusan) de esasları ortaya konulmuş oluyordu. Böylece Meşrutiyet idaresine geçiş tamamlanacaktı.

Derste ayrıca Kanun-i Esasi hazırlıklarını yürüten komisyon bir taraftan Mebuslar Meclisi'nin kimlerden, nasıl oluşacağı ve nasıl toplanacağını belirlemek üzere bir talimat düzenlemesi irdelendi. Tanzim edilen geçici bir yönetmelikle (Talimât-ı Muvakkete) ilk secimin İstanbul ve taşrada nasıl yapılacağı belirlendi. Padişahın onayına sunulan 7 maddelik talimat 7 Kasım 1876'da yayınlanarak yürürlüğe girdi. Bu arada Osmanlı Hükümeti, Meclis'in toplanması için önerilen tarihin Mart ayına ertelenmesini teklif etti. Bu öneri 17 Ekim 1876'da II. Abdülhamit'in onayına sunuldu onaylandı. Bu şartlarda zaman yetersizliği sebebiyle seçimler tamamlanmadan meclis açıldı.

Bölüm Soruları

1) II. Abdülhamit şehzadeliğinde hangi çiftlikte toprak işleriyle meşgul oluyordu?

- a) Kağıthane b) Beykoz c) Üsküdar d) Veli Efendi e) Maslak

2) 1876 İstanbul/Tersane Konferansı hangi krizi çözmek üzere toplanmıştı?

- a) Balkan b) Süveyş c) Kudüs d) Eflak-Boğdan e) Girit

3) İlk Osmanlı anayasası toplama kaç maddeden oluşmaktadır?

- a) 100 b) 113 c) 101 d) 119 e) 130

4) II. Abdülhamit, Kanun-ı Esasi'nin 113. Maddesinin verdiği yetkiyi kullanarak hangi devlet adamını görevinden azledip yurt dışına sürmüştür?

- a) Mahmut Nedim Paşa b) Mustafa Fazıl Paşa c) Midhat Paşa

- d) Mütercim Rüştü Paşa e) Küçük Sait Paşa

5) Kanun-ı Esasiye göre Meclis-i Mebusan seçim usulü nasıl olacaktı?

- a) Dar bölge b) İki dereceli seçim c) Gizli oy açık tasnif

- d) Nisbi temsil e) Milli bakiye

6) Kanun-ı Esasi'nin 65. Maddesine göre her mebus için kaç erkek seçmen öngörülmüştü?

- a) bin b) 30 bin c) 3 bin d) 50 bin e) 5 bin

7) İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı, 19 Mart 1877'deki ilk toplantısını hangi sarayda yapmıştır?

- a) Çırağan Sarayı b) Topkapı Sarayı c) Beylerbeyi Sarayı

- d) Yıldız Sarayı e) Dolmabahçe Sarayı

8) Meclis-i Mebusan açıldığı yıla atfen başka hangi isimle de anılmaktadır?

- a) 93 Meclisi b) 40'lar Meclisi c) Kanun Meclisi

- d) Meclis-i Maarif e) Meclis-i Daniş

9) Kanun-ı Esasi'ye göre Padişahın atadığı üyelerden oluşan meclis hangisidir?

- a) Meclis-i Daniş   b) Heyet-i Umumi   c) Meclis-i Âyan
d) Meclis-ı Vekela   e) Meclis-i Kebir

10) II. Abdülhamit Meclis-i Mebusanı hangi tarihte süresiz kapattı?

- a) 1908   b) 1881   c) 1897   d) 1900   e) 1878

Cevaplar

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
e	a	d	c	b	d	e	a	c	e

**11. 1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI VE BERLİN
ANTLAŞMASI**

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 11.1. Osmanlı-Rus Savaşı Öncesi Diplomatik Gelişmeler
  - 11.1.1. Balkan Krizinde Avusturya, Rusya ve Almanya'nın İttifak Arayışları
  - 11.1.2. Osmanlı-Sırbistan Barışı
  - 11.1.3. Karadağ Prenslığı ile Görüşmeler
  - 11.1.4. Eflak-Boğdan Prenslığı ile Görüşmeler
  - 11.1.5. Londra Protokolü (1877)
- 11.2. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi)
  - 11.2.1. Savaşın Sebepleri
  - 11.2.2. Savaşın Başlaması ve Cepheler
    - 11.2.2.1. Osmanlı'nın Cihat İlanı
    - 11.2.2.2. Tuna (Balkan) Cephesi Savaşları
    - 11.2.2.3. Doğu Cephesi Savaşları
    - 11.2.2.4. Savaşta Deniz Cephesi
  - 11.2.3. Savaşın Sonuçları
- 11.3. Savaş Sonunda Yapılan Antlaşmalar
  - 11.3.1. Edirne Mütarekesi (31 Ocak 1878)
  - 11.3.2. Ayestefanos (Yeşilköy) Antlaşması
  - 11.3.3. Berlin Kongresi ve Antlaşması
- 11.4. Kıbrıs Adası'nın Geçici Olarak İngiltereye Devri (1878)

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. 1877-78 Osmanlı- Rus Savaşında Avrupa'nın tavrı nasıl olmuştur?
2. Savaş sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Berlin Antlaşması arasındaki farklar nelerdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Osmanlı-Rus Savaşı Öncesi Diplomatik Gelişmeler	1877-78 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi) öncesi siyasi gelişmeler, yapılan ittifaklar ile 1877'de Balkan krizini önlemeye yönelik Londra Protokolünü değerlendirebilmek.	Ders notu ile kaynakçada gösterilen kitap ve makaleler.
1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi)	1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nin sebepleri, savaşın sürdüğü cepheleri ve savaşın sonuçlarını kavrayabilmek.	Ders notu ile kaynakçada verilen özgün kitap ve makaleler.
Savaş Sonunda Yapılan Antlaşmalar	Savaş sonunda yapılan Ayatefanos Antlaşması, Berlin Kongresi ve Antlaşması kararlarının Osmanlı'ya etkilerini ortaya koyabilmek.	Ders notu.
Kıbrıs Adası'nın Geçici Olarak İngiltere'ye Devri (1878)	Kıbrıs Adası'nın geçici olarak İngiltereye devri sürecini açıklayabilmek.	Ders notu ile kaynakçada gösterilen kitap ve makaleler.

Anahtar Kavramlar

93 Harbi, Londra Protokolü, Ayastefanos Antlaşması, Berlin Kongresi, Berlin Antlaşması

Giriş

II. Abdülhamit tahta çıktığında Balkan krizi nedeniyle Rusya ile ilişkiler bir savaşa doğru gitmekteydi. Rusların Balkanlar'da izlediği Panslavizm politikası, 1877-1878 Osman-Rus Harbi'ne yol açan gelişmelerin başında gelmektedir. Panslavizm, felsefi temelleri daha eskilere gitmesine rağmen genel olarak 19. Yüzyılın ikinci yarısında etkili olan bir ideolojidir. Özellikle 1870'lerden itibaren Avrupa siyasal çevrelerinde kullanılmaya başlanan Panslavizm'in ideolojisine göre, bütün Slav ve Ortodoksların müşterek bir tarihi mirası vardır ve bu miras çerçevesinde, Rusya'nın liderliğinde Slavların siyasal birliklerini bir federasyon ya da konfederasyon biçiminde yeniden kurmaları gerekmektedir.

Rusya, 1877-78 savaşı öncesinde başarılı diplomatik hamleler yaparak Osmanlıyı Avrupa'da yalnızlaştırmıştır. Bu şartlarda savaşın kesin galibi Rusya olmuştur. Savaş sonunda imzalanan Ayastefanos ve Berlin antlaşmaları ile Balkanların çok önemli kısmı kaybedilmiştir. Savaş sürecince Balkanlardan ve Kafkaslardan yüzbinlerce muhacir imparatorluğa akın etmiştir.

Berlin Kongresi ve nihayetinde imzalanan Berlin Antlaşması, getirdiği sonuçlar açısından, 19. Yüzyılın son çeyreği ile 20. Yüzyılın ilk çeyreğindeki siyasi ve askeri gelişmeleri doğrudan etkilemiştir. Bu bakımdan, pek çok devlet ve imparatorluk için olduğu kadar, dünya tarihi için de önemli dönüm noktalarından biridir. Antlaşma ile ortaya çıkan yeni düzen, I. Dünya Savaşı'na giden yolu da hazırlamıştır.

11.1. Osmanlı-Rus Savaşı Öncesi Diplomatik Gelişmeler

11.1.1. Balkan Krizinde Avusturya, Rusya ve Almanya'nın İttifak Arayışları

Balkan krizine Avrupa devletlerin müdahalesi ile toplanan İstanbul Konferansı'nın başarısız olması ihtimaline karşı devletler ikili görüşmeler yapmaktaydı. Özellikle Avusturya, böyle bir olumsuzluk durumunda Rusya'nın harekete geçeceğini biliyordu. Bu nedenle Rusya'yı Balkanlar'dan uzak tutmak için uğraşıyordu. Rusya ise muhtemel bir Osmanlı-Rus Savaşında Avusturya gibi bir müttefike ihtiyaç duymaktaydı. Üç imparatorlar liginin diğer üyesi Almanya da bu yakınlaşmayı destekledi. Bunun üzerine, Rusya'nın Balkanlar'daki askeri harekâtın sınırlama yapacak olan bir anlaşmanın ön protokolü **Peşte**'de 15 Ocak 1877 tarihinde imzalandı. Daha sonra anlaşmaya dönüşecek bu protokole göre, Avusturya Bosna-Hersek'i alacak karşılığında ise Rusya bir **Slav Devleti** kurmamak şartıyla Balkanlarda serbest kalacaktı.

11.1.2. Osmanlı-Sırbistan Barışı

Balkanlardaki bu son gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti de boş durmadı. Muhtemel bir savaşın önünü kesmek için özerk **Sırbistan** prensliği ile bir **barış protokolü** yaptı. Böylece Avrupa müdahaleleri sonlandırılacak ve savaş sebepleri ortadan kaldırılacaktı. Bunun için hemen Ocak ayının sonlarında Sırbistan ve Karadağ prenslikleri ile temasa geçildi. Onlar da zaten böyle bir barışı istiyorlardı.

Osmanlı Hükümeti önce Belgrad'a bir heyet gönderdi. Ardından Sırbistan İstanbul'a heyet göndererek altı gün süren bir çalışma yapıldı. Sonunda 28 Şubat 1877 tarihinde bir barış protokolü imzalandı. Buna göre, Sırbistan'ın savaştan önceki statüsü korunuyordu. Ancak prenslik eski kale ve istihkâmlarına ilave olarak yenilerini yapmamayı, bölgedeki çetelerin faaliyetlerine göz yummamayı kabul etti. Belgrad kalesinde eskiden olduğu gibi Sırp bayrağı ile birlikte Osmanlı bayrağı asılacaktı. Sırbistan'daki Ermeni, Katolik ve Yahudilerin serbest ibadet hakkı ile birlikte diğer hakları da korunacaktı. Her iki tarafın savaş suçlularına genel bir af ilan edilecek ve esirler de serbest bırakılacaktı.

11.1.3. Karadağ Prensliği ile Görüşmeler

Osmanlı Devleti Sırbistan ile olduğu gibi kendisine bağlı fakat özerk yönetimi olan Karadağ ile de barış görüşmeleri başlattı. Bu maksatla Karadağ temsilcileri 1877 Şubat ayı sonlarında İstanbul'a geldi. Karadağlılar, kendi statülerinin de Sırbistan ve Eflak-Boğdan gibi kabul edilmesini istiyordu. Zamanla bununla yetinmeyerek sınırlarının genişletilerek denize açılmayı umuyorlardı. Savaş başladığında onlar da Sırbistan'ın yanında savaşa katılarak, sorunların barış yoluyla halledilmesi imkânını ortadan kaldırdılar.

Aslında Osmanlı Hükümeti İstanbul Konferansı'nın dağılmasından sonra Karadağ ile barış yapmak için Hersek tarafından ne kadar toprak feda edilebileceğini araştırmıştı. 1875 Hersek İsyanı sırasında kaçan isyancıları himaye etmek için Avusturya tarafsızlık bahanesi ile

Klik Limanı'nı Osmanlı'ya kapatmıştı. Babiâli de bu limana karşılık olarak Dalmaçya'nın **Kataro Limanı** içindeki **Storina Limanı**'nı Karadağlılara vererek bir denge sağlayacağını umuyordu. Ancak Avusturya bu projeye şiddetle karşı çıktı. Hatta bu durumu bir savaş sebebi olarak gördüğünü bildirdi. Dolayısıyla Storina meselesi rafa kaldırıldı.

Karadağlılar sağladıkları bu tavizin peşini bırakmadılar ve kendilerine toprak verilmesinde ısrarcı oldular. Barış için İstanbul'a gelen Karadağ heyeti, İstanbul Konferansı'nda devletlerin Karadağ'a verilmesini istediği toprakları biraz daha genişleterek talep etti. Bu taleplerden ziyade, talep etme şekli Osmanlı Hükümeti'nin tepkisini çekti. Zira Karadağ, Osmanlıya bağlı bir eyalet gibi değil de bağımsız bir devlet gibi davranıyor ve anlaşma talep ediyordu. Bu yüzden Karadağ heyeti ile toprak meselesi görüşülmeden statülerini hatırlatan bir senedin imzalanması gündeme geldi. Babiâli böylece Karadağ'ın bağımsızlık taleplerini önlemek istiyordu. Toprak taleplerinin ancak bu şartla görüşülebileceği heyete bildirildi. Fakat heyet bu konuya yanaşmayarak, çoğunlukla Müslüman ahalinin yaşadığı **Nikşik** ve **İşpoz**'un kendilerine verilmesi üzerinde yoğunlaştılar. Yapılan müzakerelerde bir sonuca varılamadı ve barış girişimi de başarısızlıkla sonuçlandı.

11.1.4. Eflak-Boğdan Prenslği ile Görüşmeler

Osmanlı-Sırbistan savaşı başladığında bu sürecin Rusya ile bir savaşa gitme ihtimalini dikkate alan Eflak-Boğdan Prenslği (Romanya) tarafsızlığını ilan etti. Romanya'nın tarafsızlığı Osmanlı'nın da işine yaradı. Eflak-Boğdan bu durumu fırsat bilerek Osmanlı'dan bazı taleplerde bulundu. İstanbul'daki **Kapıkethüdası Prens Gika** aracılığı ile Romanya'ya bağımsızlık verilmesi istendi. Babiâli bu konuyu görüşme gereği bile duymadı. Avrupa devletleri de bu konuya sıcak bakmıyorlardı.

Ancak bir süre sonra İstanbul'a ulaşan haberlerde, Eflak-Boğdan'ın muhtemel bir savaşta Rusya'ya karşı hazırlık yaptığı öğrenildi. Bu konu o sırada sadrazam olan Mehmet Rüştü Paşa, Şura-yı Devlet Reisi Midhat Paşa ile Hariciye Nazırı Safvet Paşa arasında değerlendirildi. Romanya'nın tarafsız kalarak Rusya'ya karşı savaş hazırlıkları yapması Osmanlı politikalarına ve Paris Anlaşması'nın 26. Maddesine uygun bulunuyordu. Bu meselelerin iki taraf arasında da müzakere edilip, özel bir anlaşmaya bağlanması iyi olacaktı. Ancak İstanbul'dan bu maksatla bir temsilcinin gönderilmesi, diğer devletler tarafından da öğrenileceğinden Eflak-Boğdan Rusya karşısında zor duruma düşecekti. Bunun için çözüm yolu olarak **Tolça Mutasarrıfı Ali Bey**'in görünüşte bazı sınır sorunlarını halletmek bahanesi ile Romanya'ya görevlendirilmesi uygun bulundu.

Ali Bey'e hitaben hazırlanan talimatta Eflak-Boğdan'a hangi tavizlerin verilebileceği belirtildi. Ali Bey bu talimatları tek tek görüşüp anlaşma sağlamak için harekete geçti. Fakat bu sırada Bükreş'te prenslik idarecileri arasında bazı ihtilaflar yaşanmaktaydı. Ayrıca bağımsızlık meselesinin bu önerilerde yer almaması da bazı idarecilerin tepkilerine neden oldu. İstanbul Konferansı başladığında Romanya, Osmanlı Hükümetine bir temsilci göndererek tarafsızlığının da konferans konuları arasına alınmasını istedi. Ancak bu konunun konuşulması bağımsızlık talebini de gündeme getireceğinden Babiâli tarafından göz ardı edildi. Böylece bu girişim başarısız kaldı.

11.1.5. Londra Protokolü (1877)

Yukarıda değindiğimiz gibi Babıali, İstanbul Konferansı'nın kararlarını reddettikten sonra Avrupa başkentlerinde yeni bir hareketlilik başlamıştı. Özellikle Rusya Avrupa devletlerini Osmanlıya karşı yapacağı bir savaşa ikna etmeye veya muhtemel bir savaşta kendi haklılığını gösterecek sebepler ortaya koymaya çalışıyordu. Rusya, Kırım Savaşı'ndan itibaren beklediği fırsatı yakaladığını görmüştü. Osmanlı ekonomik olarak iflasını ilan ederek zaten Avrupa kamuoyunda büyük tepkilere sebep olmuş ve yalnızlaşmıştı.

Rusya, 1877 **Peşte Antlaşması** ile muhtemel bir savaşta Avusturya ve Almanya'nın tarafsızlığını sağlamıştı. Fakat özellikle Osmanlı-Sırbistan barışı ile fırsatın elinden kaçmaya başladığını düşünerek Babıali'ye karşı daha da saldırgan bir tavır takındı. Karadağ ile bir barışın yapılamamasının arkasında da Rusya vardı. Bu ortamda Rusya, İngiltere ile müzakerelere girişti. Ignatyev Mart 1877'de Avrupa başkentlerini dolaşarak, Balkan sorunlarının çözümü sorumluluğunun Rusya'ya verilmesi için iknaya çalıştı. Rusya böyle davranarak hem iç kamuoyunu rahatlatmak ve hem de dış destek sağlamak için barışçı bir yol takip ettiğini göstermek istiyordu.

Bir taraftan diplomasiyi kullanan Rusya, diğer taraftan Osmanlı'ya baskı yaparak isteklerini kabul ettirmek arzusundaydı. Osmanlı, Sırbistan ile barış yapıldığından elinde kalan yegâne koz Karadağ'dı. Rusya bu sorun üzerinde yoğunlaştı. Hatta Ignatyev bu durumu Berlin'de görüştüğü Osmanlı elçisine açıkça söyledi. Rusya Karadağ'da ıslahat yapması garantisi istiyordu. Benzer bir teklif Rusya'nın İngiltere elçisi **Kont Şuvalov** tarafından Osmanlı elçisi **Musurus Paşa**'ya da yapılmıştı. Babıali hem Rusya'nın samimiyetine güvenmiyor ve hem de o günkü şartlarda Rusya ile yapılacak anlaşmada iç işlerine müdahale kapısını açacağını düşünüyordu. Bu yüzden bu tekliflere sıcak bakmadı.

Osmanlı, hâlâ İngiltere'ye güven duymakta ve Rusya'nın tekliflerinin onun ile paylaşmaya devam etmekteydi. Londra sefiri Musurus Paşa Rusya'nın tekliflerini İngiltere Dışişleri Bakanı **Lord Derby** ile paylaştı. O da Rusya'nın bu teklifler ile yetinmeyeceği kanaatini söyledi ama İngiltere'nin gelecekteki politikası hakkında açık bir bilgi vermedi. Musurus Paşa edindiği intibalar doğrultusunda Rusya'nın gerçek niyetini ve İngiltere'nin siyasetini anlamadan görüşmelerin yapılmaması konusunda Babıali'yi uyardı.

Bu arada General Ignatyev Avrupa başkentlerinde faaliyetlerini sürdürüyordu. Almanya'dan sonra Fransa'nın başkenti Paris'e gitti. Buradaki girişimlerinde başarılı oldu ve Fransızları ikna etmeyi başararak elde ettiği bir uzlaşma metni ile Londra'ya geçti. Rusya'nın İngiltere nezdindeki girişimleri başlangıçta başarısız oldu. Fakat İngilizler bu yeni gelişme karşısında tepkisiz kalamadılar ve kendi menfaatlerini korumak, siyasetlerinde serbest kalmak amacıyla söz konusu metnin üzerinde bazı değişiklikler yapmak için diğer devletler ile müzakere başlattılar. Sultan II. Abdülhamit bütün bu gelişmeler karşısında Sadrazam Edhem Paşa ve diğer yetkililerden devletin askeri gücünü ve dağılımını gösteren bir raporun hazırlanmasını emretti. Ayrıca Mabeyn Başkatibi Sait Paşa aracılığı ile Hariciye Nezareti uyarılarak geçmişte diplomaside yaşanan hataların tekrar edilmemesi istendi. II. Abdülhamit muhtemel savaşın Doğu Sorunu'nu daha da alevlendireceğini düşünüyordu. Bunun için

mümkün mertebe zaman kazanılmasını istiyordu. Diğer taraftan da İngiltere ile yapılan görüşmelerde devletlerin yeni projesi ve bir sonraki adımları öğrenilmeye çalışıldı. Rusya yaptığı hamlelerle hedefine ulaştı. Son bir adım olarak İstanbul Konferansı'na üye gönderen ülkelere başvurarak konferans kararlarının ve Karadağ'ın talepleri doğrultusunda bir barışın yapılmasını Osmanlı'ya kabul ettirmelerini talep istedi. Eğer bu talepler kabul edilmez ise savaş ilan edeceği tehdidinde bulundu. Sonunda İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya ve İtalya bu baskılara boyun eğdi. Bu ülkeler ile Rusya 31 Mart 1877 tarihinde Londra'da bir protokol imzaladılar.

Londra Protokolü diye bilinen bu belgede İstanbul Konferansı'na temsilci gönderen devletler, Osmanlı hâkimiyetinde yaşayan Hristiyan halkın durumunu düzeltecek reformların yapılmasını talep ediyorlardı. Osmanlı, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'da taahhüt ettiği reformları hayata geçirecekti. Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti'nin Sırbistan ile 28 Şubat 1877'de imzaladığı anlaşmayı senet kabul etmekteydiler. Karadağ konusunda sürekli bir barışın yapılması için sınırların düzeltilmesi talep ediliyordu. Son olarak Osmanlı'dan savaş durumuna geçirdiği askerî birlikleri dağıtması ve sadece güvenlik için asker bırakması isteniyordu. Bu beyanname Babıâli'yi tekrar bir ikileme soktu. Genel kanaat İngiltere'nin Osmanlı'yı destekleyeceği yolunda idi. Ancak Londra Protokolü'nün Osmanlı Devleti'nin onurunun zedeleyecek özellikler taşımakla birlikte kabul edilmesinin doğru olacağını da düşünenler vardı. Devletlerin talepleri 4 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı bakanlar kurulunda tartışıldı. Osmanlı'nın vaat ettiği reformları yapmaya hazır olduğu, ancak protokolde istenildiği şekliyle sadece Hristiyan ahalیه dönük olarak yapmasının mümkün olmadığı, bu tür düzenlemeleri Kanun-i Esasi'nin ön gördüğü biçimde her tarafa ve bütün ahalі için yapılabileceği cevabının verilmesi kabul edildi. Aynı şekilde Karadağ ile kısa bir süre önce zaten bir anlaşma zemini sağlanmıştı. Devletler samimi ise bu çerçevede barışı kabul etmesi için Karadağ Prensi'ne baskı yapmaları gerektiğinin bildirilmesi benimsendi.

Osmanlı Hükümeti, orduların dağıtılması meselesinin Rus ordularının dağıtılmasına bağlı olduğunu öne sürdü. Babıâli'ye göre olayların bu seviyeye gelmesinin sorumlusu Rusya idi. Ayrıca teklif edilen maddeler de ancak savaşta mağlup olmuş bir tarafa önerebilecek nitelikteydi. Bu yüzden uzun tartışmalardan sonra ilgili devletlere protokolün reddedilmesi doğrultusunda nota verilmesi kararlaştırıldı. Osmanlı Hükümeti bu kararını da 12 Nisan 1877'de ilgili devletlere bildirdi. Babıâli'nin bu tavrı Rusya ile savaşa gidildiğinin en bariz göstergesi oldu.

11.2. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi)

11.2.1. Savaşın Sebepleri

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, **Rumi** takvime göre 1293 yılında meydana geldiğinden literatüre **93 Harbi** olarak girmiştir. Savaşın ana sebebini Rusya'nın buhranlı bir dönemden yakaladığı Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarını ele geçirmek olarak belirtmek mümkündür. Rusya savaşın galip çıkarsa 1856 Paris Antlaşması'ndan itibaren Balkanlar'da yoğunlaştırdığı Panslavizm politikası için büyük bir mesafe kat edecek, o zamana kadar özerk hale getirdiği Slav ve Ortodoks milletlerini kendi liderliğinde büyük bir Slav birliği içinde

toplayacaktı. Bu aslında Doğu Sorunu'nun Rusya lehine çözümü demekti. Rusya 1871'de Karadeniz'in tarafsızlığını kaldırılarak donanmasını serbest bırakmayı sağladı ve bundan böyle Osmanlı'ya karşı daha aktif ve saldırgan bir politika izlemeye başladı.

Rusya bir bir şartları kendi lehine çevirir iken Osmanlı Devleti kaos içindeydi. 1875'teki ekonomik iflas, Avrupa kamuoyunu Osmanlı aleyhine çevirdiği gibi 1876'da Abdülaziz'in, aynı yıl içinde V. Murat'ın tahttan indirilişi, II. Abdülhamit'in idareye gelişi, anayasanın ilanı gibi hadiseler, Rusya için daha da uygun bir ortam hazırladı. Panslavizm kışkırtmalarıyla 1875'te Hersek'te ve 1876'da da Bulgaristan'da çıkan ayaklanmalar ile sonrasında Sırbistan ve Karadağ'la yapılan savaşlar da Rusya için bulunmaz fırsatlar oldu.

Rusların Bulgar isyanında on binlerce Hristiyan'ın katledildiğine dair propagandası başarılı oldu ve 1875 mali iflasıyla birlikte zaten tepkili olan Avrupa kamuoyu, dinî duyguların da etkisiyle tamamen Osmanlı aleyhine döndü. Ancak Sırbistan ve Karadağ'ın savaşta Osmanlı'ya mağlup olması Rusya'yı farklı bir tavır göstermek zorunda bıraktı. Balkanlar'daki Slav milletlerin koruyucusu rolündeki Rusya bu gelişmeler üzerine devreye girdi ve Avrupalı büyük devletlerin duruma müdahale ederek, konunun diplomatik alanda çözümünü gündeme getirdi. Rusya'nın ultimatomuyla, Osmanlı Devleti savaşta mağlup ettiği Sırbistan ile ateşkes anlaşması yapmaya razı olmuştu. Buna rağmen Rusya, Avrupalı devletlere Bulgaristan'da meydana gelen hadiseleri bahane ederek müdahale edilmesi gerektiğini bildirdi. Avrupalı devletlerin girişimiyle 22 Aralık 1876'da İstanbul/Tersane Konferansı kararları Osmanlı tarafından kendi yararına ve hükümlerlik haklarına uygun görülmemişti. Tersane Konferansı ve daha sonraki Londra Protokolü gibi çabalar da büyük devletlerin Osmanlı Devleti'nin içişlerine daha fazla karışmasından öte bir işe yaramadı.

Mevcut durum, artık bütün şartların, Rusya'nın Osmanlı'ya savaş ilan etmesi için uygun bir hale geldiğini göstermekteydi. Rusya, Tersane Konferansı'ndan sonra da Karadağ ve Bosna-Hersek'teki kışkırtmalarına devam etti. Avrupalı büyük devletler, 31 Mart 1877'de Londra'da bir protokol imzaladılar. Osmanlı Devleti protokolle kendisine sunulan teklifleri hükümlerlik haklarına aykırı bulduğu için reddetti. Bu sırada Rusya, Osmanlı'ya bağlı Karadağ Prensiği için de bazı taleplerde bulundu. Osmanlı hükümeti, Londra Protokolü'nden sonra bu talepleri de aynı gerekçeyle reddetti. Bunun üzerine Rusya, 23 Nisan 1877'de Hariciye Nezaretine bir nota vererek Osmanlı Devleti'yle diplomatik münasebetleri kestiğini bildirdi. Aynı tarihte **Başbakan Gorçakov** Petersburg'daki Osmanlı elçiliğine savaş ilanını bildirdi. Böylece 93 Harbi yani 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı başlamış oldu.

Rusya, Osmanlı'ya savaş ilan ettiğini bir muhtırayla Avrupa devletlerine de bildirdi. Bunun üzerine **İngiltere**, Osmanlı coğrafyasındaki menfaatlerini ve mevcut statükoyu hatırlatarak, bunlara dokunulmadığı sürece tarafsız kalacağını açıkladı. Avusturya-Macaristan da Balkanlar'daki çıkarlarını hatırlatarak tarafsızlığını duyurdu. Savaş başladıktan sonra geleneksel müttefikleri Romanya, Sırbistan ve Karadağ da Rusya'nın yanında savaşa katıldılar. II. Abdülhamit tahta geçmeden önce aslında savaşın bütün şartları oluşmuş durumdaydı. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti açısından felaketle sonuçlanan 93 Harbi'nin meydana gelmesinde yeni padişahın doğrudan bir sorumluluğu bulunmamaktaydı.

11.2.2. Savaşın Başlaması ve Cepheler

11.2.2.1. Osmanlı'nın Cihat İlanı

Osmanlı Devleti, 17 Mayıs 1877'de cihat ilanı yapan bir fetva yayınladı ve Rusya'ya karşı dünya Müslümanların yardımını istendi. Savaşta, imtiyazlı statüyle Osmanlı'ya bağlı olan **Mısır** ve **Tunus** vilayetlerinden de yardım talep edildi. Ekonomik sıkıntı içinde bulunan Mısır'dan ancak bir tümenlik bir kuvvet ve bazı gemiler gönderilirken Tunus'dan çok az sayıda asker ve at gönderebildi. Osmanlı savaş başladıktan sonra Rusya'yı kendi içinden sıkıştırmak maksadıyla **Dağıstanlılar** ve **Çerkezleri** ayaklandırmak için bazı teşebbüslerde bulunuldu. Yine savaşın başlamasıyla İngiltere'den alınan borç ile bu ülkeden savaş malzemesi getirildi. Bu şartlar altında başlayan savaş, diğer Osmanlı-Rus savaşlarında olduğu gibi **Balkan (Tuna)** ve **Doğu Anadolu (Kafkas)** olmak üzere iki cephede meydana geldi.

11.2.2.2. Tuna (Balkan) Cephesi Savaşları

93 Savaşı'nda en şiddetli ve uzun süreli savaşlar, Rusların coğrafi ve stratejik açılarından avantajlı bir durumda olduğu Balkanlar'da meydana geldi. Batı Cephesi olarak anılan bu bölgede, Rusların doğal müttefikleri olan Ortodoks ve Slavlar, nüfusun büyük bir kısmını meydana getiriyor ve kurtarıcı gözüyle baktıkları Ruslara insan ve lojistik destek sağlıyorlardı. Savaş başladığında, **Serdarîkrem Abdülkerim Nadir Paşa** komutasındaki **Doğu Tuna Ordusu'nun** karargâhı, Bulgaristan'daki **Şumnu** şehrinde bulunuyordu. Bu ordunun muharip asker sayısı 180 bin civarındaydı. Bunun dışında Tuna'nın güneyinde de sabit askeri birlikler mevcuttu.

Osmanlı savaş planına göre, Tuna Nehri'nin sol yanı ilk savunma hattını, Balkan Dağları ise ikinci savunma hattını meydana getiriyordu. Rus Çarının kardeşi Grandük Nikola komutasındaki Rus ordularının mevcudu 160 bin civarındaydı ve tarafsızlığını ilan eden Romanya'nın sınırında bulunuyorlardı. Ancak sonra Romanya, Rusya'nın desteğiyle bağımsız olmak istediğinden, Rusya ile sınırlarından asker geçirme konusunda anlaşmış (16 Nisan 1877). Romanya'nın sınırlarını açmasıyla Rus orduları güneye inmeyi başardı. 22 Mayıs'ta ise Romanya Prenslîği, Rusların yanında Osmanlı'ya savaş ilan etti.

Rusların askeri harekâtı, Bükreş ve Dobruca istikametlerinde iki koldan olmak üzere Tuna Nehrini **Ruşçuk-Niğbolu** arasından geçmek şeklinde gelişti. Hızla **ilerleyen** Ruslar, 27 Haziran'da **Ziştovi**'yi, 1 Temmuz'da **Tirnova**'yı ve bu arada **Niğbolu**'yu ele geçirdiler. Rus ilerleyişi karşısında Osmanlı birlikleri geri çekilmeye başladı. Bölgenin en mühim stratejik geçitlerinden bir olan **Şipka**, Rus saldırıları karşısında tahliye edildi ve Rusların eline geçti (19 Temmuz 1877).

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi rengi: Yeşil

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi rengi: Yeşil

Resim-25: Savaşta Rus Ordusu'nun Tuna Nehri'ni geçişini gösteren tablo (Anonim)

Cepheden peş peşe gelen kötü haberler üzerine İstanbul'da büyük heyecan ve korku oluştu. Hatta Osmanlı başkentinin güvenlik gerekçesiyle **Bursa**'ya taşınacağına ilişkin söylentiler bile dolaşmaya başladı. Bu durum karşısında savaşın İstanbul'da oluşturulacak bir askeri komisyon tarafından yürütülmesi uygun bulundu. Başarısızlıkları görülen Serdarıekrem Abdülkerim Nadir Paşa ve Serasker Redif Paşa azledilerek Divanı Harbe verildiler. Abdülkerim Nadir Paşa'nın yerine Tuna Ordusu komutanlığına **Mehmet Ali Paşa** getirildi.

Alınan tedbirler geçici bir süreliğine işe yaradı. Mehmet Ali Paşa, Rusçuk'a yönelen **Grandük Nikola**'yı yendi. Buna karşılık Rus **General Gurko** Eski Zağra'yı ele geçirdi (22 Temmuz). Ancak Gurko, bu sırada Karadağ tarafından gelen Süleyman Paşa tarafından mağlup edildi. Bu gelişme sonrasında, Rusların eline geçmiş olan Balkan Dağları'nın güneyindeki yerlerin geri alınması mümkün oldu. Süleyman Paşa, daha sonra Şıpkı geçidine yöneldi. Amacı, stratejik önemi olan bu geçidi Ruslardan geri almaktı. 21 Ağustos'ta başlattığı saldırılara ve şiddetli çatışmalara rağmen geçit bir türlü geri alınamadı. Buna rağmen Süleyman Paşa'nın gösterdiği bu başarılar, Osmanlı ordusu için moral kaynağı olmuş ve tarihe **Şıpkı Kahramanı** olarak geçmesini sağlamıştır.

Tuna Cephesi'nde en şiddetli çarpışmalar **Plevne**'de oldu. Şıpkı düştüğünde Tuna Cephesi Batı Kumandanı olan **Osman Nuri Paşa** Vidin'de bulunuyordu. Osman Paşa, hemen 12-14 bin askerden oluşan kolordusuyla 19 Temmuz'da stratejik öneme sahip **Plevne**'ye geldi. Bir gün sonra da 13 bin kişilik bir Rus tümeninin saldırısını başarıyla püskürttü. Birinci Plevne zaferinden olduğu sırada **Müşir Mehmet Paşa** Tuna Orduları Komutanlığı'na, **Müşir Süleyman Paşa** da Plevne ve civarındaki birliklerin komutanlığına getirilmişti. Bu durum yetki karmaşasına neden oldu.

İkinci Plevne savaşı 30-31 Temmuz günlerinde yaşandı. Bu savaşta Türk tarafı 19-20 bin askere sahip iken, Rusların 25 bine yakın askeri ve 140 topu bulunuyordu. Bu savaşta da Rus ordusu büyük bir hezimete uğrayarak geri çekilmek zorunda kaldı. Üçüncü Plevne savaşı 7-12 Eylül tarihlerinde gerçekleşti. Rus ve Romen kuvvetlerinin toplamı, piyade ve süvari olmak üzere 116 bini bulmaktaydı. Ayrıca 485 topları mevcuttu. Buna karşın Osmanlı Ordusu, ancak 40 bin asker ve 80 topa sahipti. Büyük güç farkına rağmen Üçüncü Plevne savaşı da Rusların yenilgisiyle sonuçlandı.

Resim-26: Plevne Kahramanı Gazi Osman Nuri

Zaferlerin kazanılmasında, **Osman Paşa**'nın üstün komuta yeteneği etkili olmuştur. Bir de Osmanlı ordusunda Amerika'da alınan ateş gücü yüksek silahlar mevcuttu. Plevne, iki aya yayılan her üç savaş boyunca da dışarıdan yardım alabilmişti. Mesela **Ferik Ahmet Hıfzı Paşa** ve **Ferik Şevket Paşa** komutasındaki takviye birlikler Plevne'ye ulaşabildi. Bu arada, Plevne'de verilen kahramanca mücadele, Osmanlı başkentinde sevinçle karşılanmış ve Osman Paşa'ya **gazilik** unvanı verilmişti. Aynı dönemde, Doğu Cephesi'ni kumanda eden **Ahmet Muhtar Paşa**'ya da gazi unvanı verildi. Plevne savaşlarında başarısız olan Ruslar taktik değiştirerek saldırı yerine muhasara başlattılar. Ruslar Plevne'yi almadan güneye inmeyi tehlikeli buluyorlardı. Bulgaristan'ın önemli şehirlerinden gelen yollar burada birleşmekteydi. Bu yüzden de Rusların güneye, Boğazlara ve Edirne'ye doğru ilerleyebilmeleri ancak Plevne'nin zaptıyla mümkün olabilirdi. Bu sırada **Çar II. Aleksander** da Plevne'ye gelmişti. Ruslara karşı yapılan Plevne müdafaası toplam 4 ay 24 gün sürdü.

Çar II. Aleksander, kuşatma esnasında Romanya'dan yardım istedi. Kuşatmayı yapan Rus ordusunun mevcudu, yeni getirilen birliklerle 125 bine çıkarıldı. Bu sayı, Osmanlı ordusunun yaklaşık üç misliydi. Rus ve Romen birlikleri, 1877 yılı Eylülünden itibaren kuşatmayı iyice sıkılaştırdı. Muhasara, 24-29 Ekim tarihlerinde tamamlandı. Grandük Nikola, 31 Ekim 1877'de Gazi Osman Paşa'ya gönderdiği mektupla teslim olunmasını istediysen de bu teklif reddedildi. Ruslar Plevne'ye saldırmaya başladılarsa da, yapılan taarruzlar bir işe yaramıyordu. Fakat Osman Paşa'ya destek olabilecek hiçbir imkân kalmamıştı. Ruslar, Plevne'yi Sofya'ya bağlayan ikmal yollarını tamamen kesmişlerdi. Yardım için yola çıkan Mehmet Ali Paşa kuvvetleri, General Gurko komutasındaki Rus kuvvetlerine yenilerek geri çekilmek zorunda kaldı. Plevne ordusunda milis gücü olarak bulunan Çerkez askerleri de çoğunlukla firar etmekteydi. Bu durum askerlerin moralini bozdu. Bir buçuk aylık tam kuşatmada çemberin iyice daraltılmasıyla, Kasım ayından itibaren yiyecek sıkıntısı etkisini göstermeye başladı. Bir ekmek ve et parçasından oluşan askerin günlük tayını, gitgide azaldı. Açlıktan ölen atların eti ile beslenilmeye başlandı. Kuşkusuz şiddetli kış şartları ve salgın hastalıklar da, en az diğerleri kadar etkili oluyordu.

Bu olumsuzluklar sürerken Ruslar da bir yandan Doğu Anadolu ordusu kumandanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın teslim olduğu ve Kars'ın düştüğü yönünde propagandalar

yapmaktaydı. Osman Paşa ve kurmay heyeti, Rusların amansız ablukasından kurtulma çarelerini aramaya başladı. Bu sırada, Padişah'tan Plevne'den çekilme izni istediysede başta onay verilmedi. Ancak daha sonra 14 Kasım 1877'de çekilmeye izin çıktı. Fakat bu kez de çok geç kalındı. Zira şehirde sadece 15 günlük yiyecek bulunuyordu. Daha fazla zayıfatın verilmemesi düşüncesi, Osman Paşa'nın elini kolunu bağlıyordu.

Osman Paşa son çare olarak Rus çemberini yaracak bir huruç harekâtının yapılmasına karar verdi. Nitekim 10 Aralık 1877'de yapılan şiddetli huruç harekâtıyla ilk kademe Rus mevzileri ele geçirilmişse de diğer Rus birliklerinin müdahalesiyle ikinci grubun siperlerinden çıkması önlenmişti. Bunun üzerine askerler Plevne'ye doğru geri çekildi. Bu sırada, yoğun ateş altında geri çekilmekte olan Osman Paşa, atının vurulup kendisinin de bacağından yaralanmasıyla esir düştü. Diğer askerler de aynı şekilde teslim oldu. Muharebe meydanında 2-3 bin civarında şehit ve yaralı vardı. Harekât sonunda, Ruslar 35 bin kadar Türk askerini esir aldılar. Bunların 10 bine yakını yolculuk esnasında açlık, soğuk ve hastalıktan öldü. Geri kalan 25 bin civarındaki asker ise Tuna'nın kuzeyine geçirildi. Bunların da ancak 12 bin kadarı, barış antlaşmasının imzalanmasından sonra vatanlarına geri dönebildi.

Rus başkomutan Nikola, Gazi Osman Paşa'yı Plevne savunmasında gösterdiği büyük kahramanlıktan dolayı tebrik etti. Bükreş üzerinden Harkov'a gönderilen Osman Paşa'ya burada ikametgâh tahsis edildi. Çar II. Aleksander Osman Paşa'ya hürmet gösterdi. Bu arada, II. Abdülhamit de Gazi Osman Paşa'nın İstanbul'a dönmesi için Rus Çarı nezdinde girişimlerde bulundu. Gazi Osman Paşa 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması'yla da serbest kaldı ve İstanbul'a döndü.

11.2.2.3. Doğu Cephesi Savaşları

Ruslar'ın 93 Harbi'nde taarruza geçtikleri yerlerden biri de Doğu Anadolu cephesiydi. Rus saldırısına karşı bu cepheyi, seyyar nitelikteki Osmanlı **4. Ordusu** savunmaktaydı. Ordu komutanı Ahmet Muhtar Paşa'ydı. Ordunun mevcudu ise 55 bindi. Bu kuvvetin önemli bir kısmı **Kars**'taydı. Geri kalanı **Van**, **Doğu Beyazıt**, **Ardahan** ve **Eleşkirt**'te konuşluydu. Bölgeye taarruz eden **Melikof** komutasındaki **Rus Kafkas Ordusu** ise 120 bin asker mevcuduyla Osmanlı kuvvetlerinin yaklaşık iki misliydi.

İstanbul'dan yönlendirilen Osmanlı savaş planı, Doğu Anadolu'daki şehirlerin ne pahasına olursa olsun savunulması ve Ruslara toprak kaptırılmaması şeklindeydi. Oysa bu sürekli savunma hâli, Rusların işini kolaylaştırıyordu. Ahmet Muhtar Paşa'nın genel savaş planı buna uygundu. Önce savunma yapılacak, daha sonra da düşmanı içe çekerek imha edilecekti. Bu plana göre Osmanlı Ordusu, Ardahan ve Doğu Beyazıt arasında mevzilendirildi.

Üç koldan saldırıya geçen Rus birlikleri, 24 Nisan 1877'de **Arpaçay**'dan sınırı aşarak ileri harekâta başladı. Sınır hattında bulunan Doğu Beyazıt ve Van, Faik Paşa tarafından savunulmaktaydı. İleri harekâtı esnasında, **Huossov** komutasındaki Rus birliği, Doğu Beyazıt'a yönelmiş ve âni bir baskınla ele geçirmişti (30 Nisan). **Oltu** 4 Haziran'da zaptedilince, Ruslar **Bardız-Soğanlı Dağı** hattına ulaşmıştır. Bundan sonra Ruslar, hızlı bir

manevrayla Doğu Anadolu'nun kilit şehirleri olan Kars ve Erzurum'a doğru ilerlemeye başlamışlardı.

Rusların yeni hedefi **Ardahan** ve **Kars** oldu. Ardahan 10 bin civarında asker tarafından savunulacaktı. Buradaki komutan **Hüseyin Paşa**, Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde rolü olduğu gerekçesi ile II. Abdülhamit tarafından başkentten uzaklaştırılmak amacıyla buraya atanmıştı. Diğer komutanlar da genel olarak yetersizdi. Bu şartlar altında, Melikof komutasındaki Rus birlikleri Ardahan'ı muhasara altına aldı. Kanlı savaşımlardan sonra 19 Haziran 1877'de şehir Rusların eline geçti. Osmanlı kuvvetleri, şehitlerden başka on bine yakın esir verdiği gibi, 60 top ile büyük miktarda cephane ve erzakı da düşmana kaptırmıştı.

Doğu Beyazıt ve Ardahan'ı zorlanmadan ele geçiren Ruslar, Kars Kalesi'ni kuşatarak Erzurum'a doğru ilerlemeye devam etti. Ahmet Muhtar Paşa, Kars için bizzat savunma tedbirleri almıştı. Şehirde 25 bin kadar asker bulunuyordu. Bu kuvvetler Rusları mağlup ederek geri püskürttüler. Ancak, kuşatma kalkmadığı gibi **General Lazarov** komutasında yeniden saldırıya geçtiler. Aynı sıralarda General **Melikov** da **Zivin**'de bulunan Ahmet Muhtar Paşa birliklerine saldırdı (25 Haziran). Ruslar yine yenilerek geri çekildiler. Bunun üzerine Ahmet Muhtar Paşa, az sayıdaki askeriyle Rusları Kars yönünde takip ederek şehre girdi. Bu sırada Ruslar da Kars kuşatmasını kaldırarak **Gümrü**'ye çekilmişlerdi. Bu başarısından dolayı Ahmet Muhtar Paşa'ya gazilik ve mareşallik (müşirlik) unvanı verildi.

Bu sırada Rus Ordusu'nda Melikov'un yerine Çar'ın kardeşi **Grandük Mihail** atandı. Ruslar Ağustosun ortalarından itibaren yeniden ileri harekâta geçtiler ve 14 Ekim'de **Aladağ**'da Ömer Paşa komutasındaki Türk birliklerine saldırıp muhasara altına aldılar. Neticede, Ömer Paşa'nın yanında 6500 asker ve çok sayıda subay, silah ve cephaneleriyle birlikte teslim oldu. Geri çekilmekte olan Muhtar Paşa da Kars Kalesi'ne 30 km. mesafede bulunan **Alaca** mevzilerinde güçlü bir müdafaa hattı oluşturmaya çalıştı. Sayıca iki misli olan Rusların 15 Ekim'deki şiddetli saldırısıyla Ahmet Muhtar Paşa kuvvetleri sarıldı ve o da Kars'a çekilmek zorunda kaldı. Bu savaşta 7 bin esir verildi. Rus ilerleyişi devam ettiğinden, Ahmet Muhtar Paşa 23 bin kişilik bir kuvvetle Erzurum'un doğusundaki **Deveboynu** mevkiine geldi. Buraya ulaşan Ruslar, 4 Kasım'da saldırarak **Köprüköy Savaşı**'nda Muhtar Paşa'nın birliklerini bozguna uğrattı. Kalan az sayıdaki Osmanlı kuvvetleri Erzurum'a çekildi. Bu sırada Ruslar da Kars'a yönelmişti. 18 Kasım'da top ateşiyle birlikte şiddetli hücumlar başladı. Kars tabyaları peşi sıra düşmanın eline geçti. Kars Kalesi kumandanı **Hüseyin Paşa** Erzurum'a çekilmek isterken, 17 bin askerle birlikte esir düştü. Böylece, önemli bir garnizon ve müstahkem mevki olan **Kars** düşmüş oldu. Bir türlü durdurulamayan Ruslar, bu kez Kars'tan sonra ikinci önemli hedef olan Erzurum'a yöneldi.

Doğu Anadolu cephesinde Kars Rusların eline geçtiğinden bir başka mücadele **Batum** ve **Sohum**'da devam etmekteydi. Osmanlı savaş öncesinde Lazistan Sancağı sınırını savunmak üzere dağlık bölge olan Batum'a **Müşir Hasan Tahsin Paşa** komutasında birlikler göndermişti. Savaş ilan edildiği zaman Rusların Batum'a ilk taarruzu başarıyla etkisiz kılınmıştır. Ancak daha sonra Ruslar, Batum şehrini istila için gerekli gördükleri bazı tepe ve mevkiileri ele geçirdiler. Bu başarısızlık üzerine, bölgedeki birlikler takviye edildiği gibi, Batum Ordusu Kumandanı görevden alınarak yerine vekâleten **Arif Paşa** ve daha sonra da

Müşir Lofçalı Derviş Paşa atandı. Bu sırada yapılan şiddetli Rus saldırısı, başarısızlıkla sonuçlandı. Ruslar, daha önce ele geçirdikleri yerleri de kaybettiler. Ocak ayında Rusların **Sampa**'daki Osmanlı kuvvetlerine yaptığı saldırı da bozgunla neticelendi. Savaş esnasında Osmanlı Donanması sahilden destek sağladığından, Ruslar 3 bin kayıp vermişlerdi. Bundan sonra, ateşkese kadar Ruslarla bu bölgede ciddi bir muharebe olmamış ve mütareke yapılmaya kadar burası elde tutulmuştur.

Savaş başladığında Osmanlı, Kafkasya'da Rusya'nın hâkimiyeti altındaki Çerkez, Dağıstanlı ve diğer toplulukları ayaklandırma yoluna gitmişti. Bu siyasetin bir devamı olarak Abaza beylerinden olup, Abaza'nın fethini taahhüt eden **Hasan Bey** ve ona bağlı bazı beyler 28 Nisan 1877'de İstanbul'dan Batum'a ve oradan da silah ve cephaneyle birlikte donanmaya bindirilerek Sohum'a gönderilmişti. 11-12 Mayıs 1877'deki çıkarma ve top ateşiyle Sohum şehri ve kalesi tahrip edildi. Abaza beylerinin silah ve cephane yardımıyla, bölge halkından 3 bin kadar gönüllü Rus Kazaklarıyla savaşa girişti. Muharebede Kazakların çoğu öldürüldüğü gibi geri kalanı da kaçtı. Abazalar, Sohum şehrini tamamen ele geçirdiler. 15 Mayıs 1877'de kazanılan bu zaferin haberi telgrafla İstanbul'a ulaşınca, büyük bir sevinç duyulmuş hatta bu sefer Padişaha **gazi** unvanı verilmişti.

Bu başarı sonrası **Ferik Fazlı Paşa** kumandasındaki takviye birlikler, 6 Mayıs'ta gemilerle bölgeye gönderildi. İyice sıkışan Ruslar, Sohum yakınlarındaki **Zeyl Kalesi**'ne çekildilerse de burada da tutunamadılar ve daha gerilere çekilmeye başladılar. **Çamçıra**'da toplanan Ruslar, donanmanın desteğiyle buradan da atıldılar. Ancak, aynı dönemde Tuna cephesindeki savaşlar gittikçe şiddetlendiğinden Rumeli'ye asker kaydırılması gerekiyordu. Nitekim Sohum birlikleri Rumeli'ye sevk edildiğinden bölgede Osmanlı gücü kalmadı. Böylece, Sohum'da girilen ve stratejik hedeflerden yoksun bu harekât, bir işe yaramadan neticelenmiş oldu.

Doğu'da Kars'ın düşmesi sonrasında Rus ilerleyişi sürmekteydi. Köprüköy Savaşı'nda Ruslara yenilerek geri çekilen Ahmet Muhtar Paşa, Erzurum'da **Aziziye**'de bulunuyordu. Osmanlı Ordusu'ndan ancak 5-6 bin kişi ve az sayıda top kalmıştı. Ruslar, teslim olunmaması durumunda şehri top ateşiyle yakıp yıkacaklarını bildirdiler. Bunun üzerine Muhtar Paşa, şehrin ileri gelenlerinin de katıldığı bir savaş meclisi topladı. Çıkan karara göre asla teslim olunmayacak ve şehir sonuna kadar savunulacaktı. Bu sırada kış da şiddetli bir şekilde bastırınca Rus hücumu durdu, ancak muhasara devam etti. Ahmet Muhtar Paşa ise Trabzon'dan takviye geleceği umuduyla **Bayburt**'a çekildi. Ancak bu esnada kendisi Rumeli'ye gönderilmek için İstanbul'a çağrıldı.

Rus işgal tehlikesinin gittikçe artması üzerine, Erzurum minarelerinden halk düşmana karşı koymaya çağrıldı. Bu davet etkisini gösterdi. Erzurumlular **Nene Hatun**'un da teşviki ile asker, sivil, kadın, erkek, çocuk ve yaşlısı hep birlikte balta ve satırlarla saldırıya karşı koyarak Rus birliklerini şehirden püskürtmeyi başardılar. Bu arada Aziziye istihkâmındaki tabyalardan ikisini ele geçiren Ruslar, üçüncüsünü de zapt edip şehrin kapısını açmak istiyordu. Ancak, diğer tabyalardan giden kuvvetlere şehir halkı da katılınca, durum değişmeye başladı ve Ruslar kanlı mücadelelerden sonra tabyalardan tamamen atıldı.

Tabyalarda meydana gelen bu çetin savaşta, sadece ahaliden beş yüze yakın insan şehit ve yaralı düşmüştü. Rusların istihkâmlardaki kayıpları 2 bin-2 bin beş yüz civarındaydı.

Bu büyük zafere rağmen tehlike bitmemişti. Ruslar, Erzurum'u tekrar kuşattılar. Rus askerlerinin olabildiğince dayanıklı olduğu kış aylarıydı ve ayrıca başta yiyecek kıtlığı ve salgın hastalıklar olmak üzere pek çok sorun da etkisini arttırmaya başlamıştı. Buna karşın, şehre en ufak bir askeri ve lojistik destek gelemedi. Sonuçta, 31 Ocak 1878'de yapılan ve 93 Harbi'ni sona erdiren aşağıda **Edirne Ateşkes Antlaşması**'yla, Erzurum da Ruslara terk edildi. Balkan cephesinde de durumun kötüye gittiği bir dönemde, Doğu cephesindeki savaşılar böylece kaybedilmiş oldu.

11.2.2.4. Savaşta Deniz Cephesi

Osmanlı Devleti, savaşın başladığı sıralarda Rusların denizden yapabilecekleri saldırılara karşı bazı tedbirler almıştı. 1770 Çeşme baskınında olduğu gibi **Rus Baltık Donanması**'nın Akdeniz'e inme ve Boğazları geçme ihtimaline karşı İstanbul Boğazı'nın her iki yakasındaki tahkimat güçlendirildi. Çanakkale Boğazı'na mayın döşendi ve buradaki fenerler söndürüldü. **Süveyş Kanalı** Rus gemilerinin geçişine kapatıldı.

Osmanlı Donanması Sultan Abdülaziz zamanında oluşturulmuştu ve İngiltere ile Fransa'dan sonra zamanın üçüncü büyük donanması olarak gösteriliyordu. Bu donanma, 50'si savaş ve 50'si de nakliye gemisi olmak üzere yaklaşık yüz gemiden müteşekkildi. Ayrıca, İdare-i Aziziye adlı vapur şirketine bağlı 32 ticaret gemisi de savaş boyunca görevlendirildi. Donanma 93 Harbi'nde **Karadeniz**, **Akdeniz** ve **Tuna Nehri** olmak üzere oldukça geniş bir sahada faaliyet gösterdi.

Osmanlı savaş planı genel olarak her cephede savunmada kalmak, Tuna Nehri'nde kara kuvvetleriyle işbirliği yaparak Rusların bu nehri geçmesini engellemek ve Karadeniz'de ise faaliyetleri sürdürmek şeklinde özetlenebilir. Rusların genel savaş planı ise Tuna Nehri'ni aşarak Balkanlara girmek ve daha sonra da Türk ordusunu ezerek İstanbul'u ele geçirmektir.

1877-1878 Osmanlı-Rus harbinde Karadeniz egemenliği genel hatlarıyla Osmanlı Donanması'nın elinde olmuş, Rus tarafının küçük çaplı engelleme girişimleri etkisiz kalmıştır. Karadeniz'deki Osmanlı savaş gemileri, özellikle Kafkas cephesindeki Osmanlı kara kuvvetlerini desteklemiş, çeşitli mahallere çıkarmalar yapmıştı. Ayrıca savaş süresince Rus kıyılarını abluka altına alarak bombardıman etmiş, Karadeniz'deki nakliyatı korumuş ve buna karşın Rusların bu yöndeki faaliyetlerine engel olunmuştu. Karadeniz'deki muharebelerde Osmanlı gemilerinden kaybedilenler de olmuştu. Mesela **İntibah** karakol gemisi Batum'da Rus torpido istibotları tarafından batırılırken, **Mersin** vapuru Sinop-Ereğli arasında bir Rus kruvazörü tarafından ele geçirilmişti.

Savaşta Tuna Nehri'ndeki Osmanlı filosunun faaliyetleri, dağınık ve etkisiz hareketlerden ibaret kalmıştı. Rusların kıyı topçusunun üstünlüğü filo faaliyetlerini kısıtlamaktaydı. Öte yandan, Osmanlı Tuna filosu komutanı tam altı kez değiştirilmişti. Bu durum filonun sevk ve idaresinde aksaklıklar doğurmuştu. Tuna Nehri'nde Rus yardımcı

Bilgilendirilmiş: Yazı tipi rengi: Yeşil

kruvazörleriyle torpido istimbotlarının harekâtına meydan verildiği gibi bazı Osmanlı gemileri de batırılmıştır. Neticede, Rusların Tuna'nın güneyine inmesine engel olunamamıştır.

Osmanlı Donanması'nın Akdeniz'deki faaliyetleri daha ziyade deniz nakliyatı ile ticaretini güven altında tutma ve ayrıca yabancı ülkelerden sağlanan savaş malzemelerinin naklini sağlama şeklinde gerçekleşmişti. Akdeniz filosu asker nakillerinde ve liman muhasaralarında da önemli işlev görmüştür. Mesela Süleyman Paşa ordusunun Karadağ'dan Dedağ'a ve sonra Karaağaç'tan Gelibolu'ya nakli, Mısır yardımcı kuvvetlerinin İskenderiye'den getirilmesi, Karadağ kıyıların ablukaya alınması gibi faaliyetler başarıyla gerçekleştirilmiştir.

Ruslar, 1871'den sonra Karadeniz'de donanma bulundurma hakkı elde ettiklerinden, savaşa kadar geçen kısa süre içerisinde burada güçlü bir donanma oluşturamamışlardı. Bu yüzden de Karadeniz'de genellikle pasif kalmışlar ve daha çok kıyı ve limanlarını tahkim edip korumakla meşgul olmuşlardı. Bu arada ellerindeki yardımcı kruvazörler ve torpido istimbotlarıyla sınırlı taarruzlar yapmalarına rağmen etkili olamamışlardı. Sadece Tuna'daki mayınlama, saldırı hareketleri ve topçu atışlarıyla başarı sağlamışlardır. Bu başarıları Rus kara kuvvetlerinin Tuna nehrini aşmalarına ve Balkanlara girmelerine yardımcı olmuştur.

Osmanlı donanması 11 ay süren savaş boyunca üzerine düşeni yapmaya çalışmış, az sayıda kayıpla Akdeniz ve Karadeniz'de faaliyet göstermiştir. Ancak karadaki Osmanlı cephelerinin çökmesiyle savaşın sonucuna donanma etki edememiştir.

11.2.3. Savaşın Sonuçları

93 Harbi, Osmanlı Devleti'ni siyasi, askerî, sosyal ve iktisadi açılardan etkilemiştir. 1878'e kadar Balkan yarımadasının büyük bir kısmı Osmanlı idaresinde kalmaya devam etmişti. Ancak, aşağıda ele alacağımız gibi savaş sonucunda 1878'de imzalanacak olan **Ayastefanos** ve **Berlin** antlaşmaları ile Sırbistan, Romanya ve Karadağ tam bağımsız olmuş, Bulgaristan'a ise özerklik verilmiştir. Bu arada Avusturya da Bosna ve Hersek'i işgal etmiştir.

Bu savaşla birlikte, Balkanlar'da yüz binlerce Müslüman katledilmiş ve bir o kadarı da sürülmüştür. Makedonya ve Trakya hariç olmak üzere Balkanlar'ın büyük kısmı Osmanlı idaresinden çıkmıştır. Balkan ve Kafkaslar'dan Anadolu'ya doğru yoğun bir göç başlamıştır. İngiliz konsolosluk raporlarına göre, Balkanlar'dan savaş sebebiyle ölenlerin sayısı 300-400 bin iken, göçe zorlanan Müslümanların sayısı da 1 milyona yaklaşmıştır.

Savaş sonunda, özellikle Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman ahali gerek katledilmek gerekse göçe zorlanmak suretiyle, yüzyıllarca vatan olarak yaşadıkları topraklarından uzaklaştırılmışlardı. Ruslar ve Bulgarlar tarafından ortaklaşa uygulanmaya konulan ve tam bir Türk imhası olan bu hareket yüzünden İstanbul'daki muhacirlerin sayısı bile yüz binlere ulaşmıştır. Her türlü imkânsızlığa rağmen hayatta kalmaya çalışan bu göçmenler, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kurulup, Padişahın adına izafeten **Hamidiye** ismi verilen köylerde iskân edilmişlerdir.

Ayrıca, bu savaş yüzünden Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya ödemek zorunda kaldığı yüklü harp tazminatı, devlet için ciddi bir maddi külfet olurken, Ayastefanos Antlaşması'nın ağır hükümlerinden kurtulmak için İngiltere'nin yardımını sağlamak amacıyla Kıbrıs Adası'nın idaresi de İngiltere'ye bırakılmıştır.

Bu arada, yenilgiye sebep oldukları gerekçesiyle muharebeler sırasında görev alan bazı kumandanlar, kurulan Divan-ı Harplerde muhakeme edilerek çeşitli cezalara çarptırılmışlardı. Bu kumandanlardan biri Şıpka kahramanı olarak ün salan Süleyman Paşa idi ve Padişah tarafından rütbeleri alınarak Bağdat'a sürülmüştü.

Bütün bu zorlu günlerde **Ali Suavi**, savaş sonunda İstanbul'da toplanan Balkan muhacirlerinden bir grubun yardımıyla Padişahı tahttan indirip yerine tekrar V. Murat'ı geçirmek için Çırağan Sarayı'na bir baskın düzenlemiş, ancak başarısız olmuştur.

11.3. Savaş Sonunda Yapılan Antlaşmalar

11.3.1. Edirne Mütarekesi (31 Ocak 1878)

93 Harbi Batı cephesinde Plevne'nin düşmesi, savaşın gidişatı açısından bir dönüm noktası oldu. Böylece Rusların Edirne'ye doğru ilerleyişi önünde engel kalmadı. Plevne düşünce Sırbistan da Osmanlı'ya savaş açtı. Hatta Sırlar, **Niş**'i ele geçirdikten sonra **Vranya**'da Osmanlı birliklerini yendiler ve 4 Ocak 1878'de Sofya'ya giren Ruslarla irtibat kurdular. Rusların bir diğer doğal müttefiki Karadağlılar ise **Nikiçiç** ve **Antivari**'yi alarak Adriyatik kıyılarına kadar ulaştılar. Oluşan bu şartlarda Ruslar, Edirne'ye doğru ilerlemeye başladı. **Edirne Valisi Eyüp Paşa** yanlış ve acele bir kararla şehirden çekilince Ruslar şehri ele geçirdi (20 Ocak 1878). Rus orduları komutanı **Grandük Nikola** Edirne'ye girdikten sonra bir sonraki hedef olarak İstanbul'u gösterdi.

Büyük bir felaketle karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti savaşın başından beri tarafsız olan Avrupalı devletlerinden mütareke için aracılık istedi. Ancak olumlu cevap alamadı. Neticede II. Abdülhamit, 22 Ocak 1878'de bizzat Rus Çarına ateşkes teklif etti. Bunlar kabul edildi ve iki taraf arasında savaş sona erdiren **Edirne Ateşkes Antlaşması** imzalandı (31 Ocak 1878). Mütareke şartlarına göre Osmanlı Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın bağımsızlıkları tanıyacak, İstanbul Konferansında tespit edilen genişlikte olmak üzere özerk bir Bulgaristan Prensliği kurulacak, Bosna-Hersek'e özerklik verilecek ve Rumeli'de Hristiyan halkın bulunduğu vilâyetlerde ise ıslahat yapılacaktı. Ayrıca Rus kuşatmasına karşı direnen Erzurum Ruslara teslim edilecekti. Osmanlı Rusya'ya savaş tazminatı ödeyecek ve Boğazlar konusunda Ruslara bazı imtiyazlar tanınacaktı.

Edirne mütarekesi imzalandığı sıralarda, İstanbul'da yiyecek sıkıntısı çekilmekte, böylece halkın hoşnutsuzluğu artmaktaydı. Aynı sıralarda, Osmanlı Mebusan Meclisi'nde savaşta bozgunun sebeplerine ilişkin şiddetli tartışmalar yaşanıyordu. Hatta, Rus ordularının İstanbul'u işgali halinde, başkentin Gelibolu, Anadolu veya Mısır'a nakli gibi konular gündeme gelmişti. Bu ortamda yapılacakları tespit etmek amacıyla Padişahın riyasetinde olmak üzere Yıldız Sarayı'nda fevkalâde bir meclis toplandı. Ancak mecliste herhangi bir

karar alınamadı. Mecliste uzun süren tartışmalardan bir netice çıkmadığı gibi, bazı mebuslar Meclis-i Mebusan'ın hiç dikkate alınmadığını söylemekte ve yenilgideki baş suçlunun Padişah olduğunda ısrar etmekteydiler. II. Abdülhamit bütün bunlara tepki gösterek meclisi terk etti. Böyle bir atmosfer içerisinde durumun daha da kötüleşmesinden endişe duyan Padişah anayasanın kendisine verdiği yetkiye dayanarak 13 Şubat 1878'de Meclis-i Mebusan'ı feshetti.

11.3.2. Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması

Edirne mütarekesinin imzalanması Ruslara, Osmanlı karşısında büyük bir üstünlük sağlamıştı. Bu durum başta İngiltere ve Avusturya olmak üzere bazı Avrupa devletlerini endişeye sevk etti. Çünkü mütarekeyle Ruslar İstanbul'un yanı başındaki Çatalca'ya kadar gelmişlerdi. Bu durumda İstanbul ve Boğazlar Rus egemenliğine girmek üzereydi. Özellikle İngiltere'nin baştan beri dikkat ettiği husus buydu. İngilizlerin geleneksel menfaatlerinin bundan göreceği zararlar düşünüldüğünde, müdahale kaçınılmaz hâle geliyordu. Nitekim İngiltere kendi vatandaşlarını korumak gerekçesiyle İstanbul'a bir donanma göndermeye karar verdi.

İngilizlerin bu hamlesi karşısında Rusya da şehre bir birlik göndereceğini duyurdu. Hatta Grandük Nikola, Çar'dan şehre girmek ve Ayasofya'ya ulaşmak için izin istedi. Fakat bu izni alamadı. İngiliz Donaması'nın gelişiyse ortaya çıkan bu önemli kriz İngiliz gemileri İstanbul Boğazı'nda değil de **Mudanya** önlerinde demirleyince çözülmüş oldu. Ruslar da Çekmece'de 12 bin kişilik bir kuvvet ve ayrıca Ayastefanos (Yeşilköy)'ta memur ve subay bulunduracaklardı.

Edirne Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması ve donanma krizinin de aşılmasından sonra, Ruslar'la yapılacak esas barış antlaşması için görüşmelere geçildi. II. Abdülhamit, Ayastefanos Antlaşması imzalanmadan önce Hariciye Nazırlığı'na **Saffet Paşa**'yı getirdi. Saffet Paşa, mütarekenin yapıldığı Edirne'ye gitti. Bu sırada, Rus Başkomutanı Grandük Nikola da karargâhını 24 Şubat'ta Ayastefanos'a nakletti. Antlaşma müzakerelerine burada devam edildi. Görüşmelerde, Osmanlı'yı Hariciye Nazırı Saffet Paşa ve Berlin Sefiri Sadullah Bey, Rusya'yı General Ignatyev ve Nelidov temsil etmekteydi. Panslavizmin koyu savunucusu olan Ignatyev'in sürekli olarak ileri sürdüğü yeni teklifler, müzakerelerin tıkanmasına ve uzamasına neden oluyordu. Bu isteklerinden biri Rus askerlerinin İstanbul'a girmesi ve Osmanlı Donanması'nın teslimiydi. Ancak bu istek, büyük tepki çekmiş ve kesin bir şekilde reddedilmişti.

Rusya tarafından ileri sürülen son şartlar, Sadullah Bey'in katıldığı bir vükela meclisinde görüşüldükten sonra istenmeyerek de olsa kabul edildi. Nihayet, **Ayastefanos Barış Antlaşması** 3 Mart 1878 tarihinde imzalandı. Antlaşmanın tamamı 29 madde olup, ayrıca bir ek fıkradan ibaretti. Bu antlaşma ile **Sırbistan, Romanya** ve **Karadağ** bağımsız birer devlet olacaktı. Karadağ'ın toprakları, Antivari ve Dulcigno limanları verilmek suretiyle Adriyatik Denizi'ne kadar uzanacaktı. Sırbistan'a Niş Kalesi, Drina Vadisi ve Küçük Zvornik verilecekti. Romanya, Besarabya bölgesini Ruslara terk edecek, buna karşın Dobruca'yı alacaktı. **Bulgaristan**, Osmanlı Devleti'ne vergi veren **özerk bir prenslik** haline getirilecekti.

Sınırları Ege Denizi'ne kadar uzayacaktı. Rusya ve Avusturya'nın kontrolünde olmak üzere, Bosna-Hersek'te; Yanya, Teselya ve Rumeli'nin diğer Hristiyan bölgelerinde ve ayrıca Doğu Anadolu'da **Ermenilerin** yaşadığı yerlerde ıslahat yapılacaktı. Ermeniler, Kürtlere ve Çerkezlere karşı korunacaktı. Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde bulunan **Girit Adası**'nda, 1868 tarihli nizamname uygulanacak ve yönetim buna göre devam edecekti. Osmanlı Devleti, **Arnavutluk**, **Tırhala** ve **Rumeli**'nin diğer bölgelerinde de aynı uygulamayı yapacaktı. Osmanlı Devleti Rusya'ya, 1 milyar 410 milyon ruble (245.207.301 Osmanlı altını) savaş tazminatı ödeyecekti. Rus askerleri, Bulgaristan hariç olmak üzere, antlaşmanın imzalanmasından üç ay sonra Rumeli'yi, altı ay sonra da Doğu Anadolu'yu tahliye edecekti. Osmanlı topraklarında yaşayan Rus tebaası savaştan önceki gibi, ticaret yapabilecek, Rus konsoloslukları da Rus tebaası ve papazlarını himaye edebilecekti.

Rusları fazlasıyla memnun eden bu antlaşmanın imzalanması üzerine Grandük Nikola, bütün komutan, subay ve askerlerini Yeşilköy'ün dışında toplayarak top atışları eşliğinde görkemli bir tören düzenlemişti. Maddelerden de anlaşıldığı üzere Ayastefanos Antlaşmasıyla, Osmanlı sadece Balkanların büyük bir kısmını kaybetmekle kalmıyor, Anadolu topraklarından da önemli şehirleri Ruslara bırakıyordu. Bozgunla neticelenen bir savaşın sonunda ortaya çıkan böyle bir tablo, Osmanlı devlet ve toplum hayatında derin izler bıraktı. Antlaşma Rusya için kesin bir zaferdi. Balkanlar'daki Slav milletlerinin bağımsızlıklarını kazanmasıyla ortaya çıkan bu yeni durum, Panslavizmin de büyük bir başarısı olarak görülmektedir. Ancak, Rusya'nın ulaştığı sınırlar ve elde ettiği bu nüfuz, Doğu Sorunu çerçevesinde Avrupa coğrafyasındaki siyasi dengeyi de tek taraflı olarak altüst etmişti. Bölgedeki Rus hâkimiyet ve etkinliğinin bu derecede artmasından en büyük zararı görecektir olan devletler ise kuşkusuz İngiltere ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu idi. Bilhassa İngiltere bu duruma daha fazla seyirci kalamadı ve statükonun yeniden belirlenmesi için harekete geçti.

11.3.3. Berlin Kongresi ve Antlaşması

Ayastefanos ile Osmanlı üzerinde Rus etkisinin artmasından rahatsız olan İngiltere, 1856 Paris Antlaşması'nın ihlâl edildiği gerekçesiyle antlaşmanın milletlerarası bir konferansta gözden geçirilmesini istedi. Avusturya ve Almanya'nın da desteği ile Osmanlı'nın geleceğinin ele alınacağı **Berlin Konferansı** hazırlıklarına başlandı.

Avusturya Dışişleri Bakanı **Kont Andrassy**, İngiltere'nin de desteği ile Ayastefanos'un bütün maddelerinin gözden geçirilmesi için kongre yapılmasını resmî olarak gündeme taşıdı (6 Mart 1878). Rusya bu meseleden dolayı İngiltere ve Avusturya ile çatışmak istemediği için bu isteği kabul etmek zorunda kaldı. İngiltere kongre öncesinde diplomatik hamleler yaparak üç devletle gizli anlaşmalar imzaladı. Bunlardan ilki 30 Mayıs 1878 tarihinde Rusya ile yapıldı ve kongrede nelerin değişeceği kararlaştırıldı. Buna göre, Bulgaristan'ın sınırları **Balkan Dağları** savunma hattına çekilecek, İngiltere, Kars ve Batum ile Baserabya'nın Rusya'ya verilmesine karşı çıkmayacaktı.

İngiltere'nin ikinci hamlesi Osmanlı Devleti'yle 4 Haziran 1878'de yaptığı **saldırmazlık** ve **ittifak** antlaşmaydı. İstanbul'da yapılan görüşmelerde Osmanlı'yı Saffet Paşa,

İngiltere'yi ise İstanbul Büyükelçisi **Henry Layard** temsil etti. Varılan mutabakata göre İngiltere, Doğu Akdeniz'in stratejik adası **Kıbrıs**'ın kendisine bırakılması karşılığında, Rusya'nın saldırılarında Osmanlı'ya yardım edecekti. Babıali, Kıbrıs'ın İngiltere'ye bırakılmasına önce soğuk baktı. Fakat İngilizler gerekirse Kıbrıs'ı işgal etme ve kongrede antlaşma maddelerinin değiştirilmesine yardım etmeme tehdidinde bulununca geri adım atıldı. Böylece Osmanlı, Rus tehdidine karşı geleneksel müttefik İngiltere'ye bir kez daha güvenmek zorunda kalmış oldu. İngiltere'nin böyle bir destekte bulunmasının gerçek nedeni, Rusların Akdeniz'e inmesi tehlikesine karşı tedbir almaktı. Sonuçta İngiltere'nin Kıbrıs teklifi kabul edildi ve 4 Haziran 1878'de adanın **geçici olarak** bu ülkeye devrine dair iki maddelik bir antlaşma imzalandı.

İngiltere'nin kongre öncesindeki son hamlesi 6 Haziran 1878'de Avusturya ile yaptığı gizli anlaşma oldu. Buna göre Bulgaristan'ın sınırları Balkan Dağları'nın güneyine sarkmayacak, Ruslar bu bölgeyi 6 aydan fazla işgal edemeyecekti. Buna karşılık İngiltere, Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhak edilmesine ses çıkartmayacaktı.

Osmanlı'nın kongreden en büyük beklentisi Ayastefanos şartlarının hafifletilmesiydi. Fakat şartlar umduğu gibi gelişmedi. Kongre, Avrupa güçler dengesinin yeniden gözden geçirildiği ve Doğu Sorunu'nda yeni bir aşamanın başladığı bir güçler mücadelesi platformuna döndü. 13 Haziran 1878'de Berlin'de toplanan kongrede Osmanlı delegasyonu Alman kökenli devlet adamlarından **Mehmet Ali Paşa**, eski Nafia Nazırı **Karateodori Paşa** ve Berlin Elçisi **Sadullah Bey**'den oluştu. Kongrenin diğer delegeleri ise Rusya adına başbakan **Aleksandr M. Gorçakov**, Londra büyükelçisi **P. Şuvalov** ve Berlin Büyükelçisi **Baron d'Ubril**; İngiltere adına Başbakan **Benjamin Disraeli**, Dışişleri Bakanı **Salisbury** ve **O. Russell**; Avusturya-Macaristan adına Dışişleri Bakanı **Kont Gyula Andrassy**, **Kont Karolyi** ve **Baron Heinrich Karl von Haymerle**; Fransa adına Dışişleri Bakanı **William Henry Waddington**, Saint-Vallier Kontu **F. Desprez**; İtalya adına Dışişleri Bakanı **Kont Corti**, ev sahibi Almanya adına ise şansölye Prens **Bismark**, **Bernhard Ernst von Bülow** ve **Prens Hohenlohe**'den oluştu.

Resim-27: 1878 Berlin Kongresi'nde son toplantı (Anonim)

Tamamıyla Avrupa dengelerinin gözetildiği Berlin Kongresi (20 Haziran-20 Temmuz 1878) sonuna erdiğinde 64 maddelik **Berlin Antlaşması** imzalandı. Antlaşmanın 1-12. maddeleri **Bulgaristan**; 12-22. maddeleri **Doğu (Şarkî) Rumeli Eyaleti**'nin statüsü; 23. maddesi **Girit Adası**'nın statüsü; 24. maddesi **Yunan sınırı**; 25. maddesi **Bosna-Hersek**'in statüsü; 26-33. maddeler **Karadağ**'ın bağımsızlığı ve sınırları; 34-42. maddeleri **Sırbistan**'ın bağımsızlığı ve sınırları; 43-51. maddeler **Romanya** (Eflak-Boğdan)'nın bağımsızlığı ve sınırları; 52-57. maddeler **Tuna Nehri**'nde ticarete dair hükümler; 58-59. maddeler **Kars**, **Ardahan** ve **Batum**'un Rusya'ya devri ve ticaret; 60. madde **Eleşkirt vadisi** ile **Bayezid** şehrinin Osmanlı'ya iadesi; 61. madde **Ermenilere** dair ıslahatlar; 62. madde Gayrimüslimlere dair ibadet serbestliği ve dini kurumların himayesi; 63. madde **1856 Paris**, **1871 Londra** antlaşmalarının değişikliğe uğramayan kısımlarının tasdiki; 64. maddede ise üç hafta içinde antlaşmanın mübadelesi hükümlerini içeriyordu.

Antlaşmanın imzalanması ardından diplomatik hareketlilik devam etti. Berlin'de ana hatları belirlenen bütün hususlar hakkında ilgili devletler arasında ayrıca antlaşma ve protokoller imzalandı. Örneğin Rusya ile savaş tazminatı ve savaş esirleri gibi hususlarının belirlendiği **İstanbul Antlaşması** imzalandı (8 Şubat 1879). Bu antlaşma için Hariciye Nazırı **Karateodori Paşa** ile Şura-yı Devlet Reisi **Ali Paşa** murahhas tayin edildi. Rusya'yı İstanbul Büyükelçisi Prens **Aleksi Lobanov Rostofsky** temsil etti. 12 maddelik antlaşmada Ayastefanos'un feshedildiği, yerine Berlin'in maddelerinin geçerli olacağı, savaş tazminatının miktarı ve ödeme şekli, Rusya'daki Osmanlı savaş esirlerinin masraflarının Osmanlı tarafından ödenmesi, Rusya'ya kalan yerlerdeki Müslüman emlakı, Rumeli'de genel af ilanı ve Osmanlı'ya gelen Rus tüccarın hakları söz konusu edilmişti. Rusya ile savaş tazminatı ile ilgili son antlaşma 14 Mayıs 1882'de yapıldı. Osmanlı delegasyonu **Mehmet Asım Paşa** ve **Mahmut Server Paşa**'dan oluşurken, Rusya'yı İstanbul elçisi **Novikov** temsil etti. 12 maddelik bu antlaşma ile tazminatın taksitleri, ödeme şartları ve Osmanlı bankası aracılığı ile ödeme şekli tespit edildi. Böylece Ruslara ağır bir savaş tazminatı ödenme şartları da kabul edilmiş oldu. Tazminat miktarı 300 milyon Franktı.

Osmanlı Berlin sonrasında yaklaşık 212 bin km² toprağını ve 5 milyonluk da bir nüfusunu kaybetti. Osmanlı'nın paylaşımından dolayı doğacak genel bir Avrupa savaşı ise bir süreliğine ertelendi. Berlin Antlaşması'na göre Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız birer devlet haline geldi. Ayastefanos'un oluşturup büyüttüğü, sınırları Karadeniz'den Sırbistan'a, Romanya'dan Ege Denizi'ne kadar uzanan büyük Bulgaristan, Makedonya, Şarkî Rumeli Vilayeti ve küçük bir Bulgar Prensliği olmak üzere önce üçe bölündü. Yunanistan lehine Rumeli'de **Epir** ve **Teselya**'da sınır düzenlemesi müzakereleri kabul edilmekteydi.

Berlin'de Osmanlı'ya iade edilen **Makedonya** sayesinde **Arnavutluk** ile yeniden kara irtibatı sağlanmış oldu. Osmanlı toprağı **Bosna-Hersek** ise Avusturya-Macaristan tarafından işgal edildi. Kongrede Karadağ'a bırakılması gereken Arnavut toprakları ve liman şehirleri yeni krizlerin ortaya çıkmasına yol açtı. Doğu Anadolu'daki Rus işgali, Erzurum ve Doğu Bayezit'in iadesine rağmen devam etti. Kars, Rusların elinde kaldı.

Görüldüğü gibi Berlin Kongresi, Bismark'ın düşündüğü ve istediği biçimde Avrupalı büyük devletler arasında çıkacak muhtemel bir çatışmayı orta vadede engellemiş ise de

Osmanlı açısından toprak kayıpları yanında yeni ve kronik sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Günümüze kadar devam eden **Ermeni Meselesi**, 1890'lı yıllarda gündeme gelmeye başlayan **Makedonya Meselesi**, 1908 **Jön Türk İhtilali** ve 1912-1913 **Balkan Savaşı** Berlin Kongresi'nin oluşturduğu şartların gelecekteki sonuçlarıydı.

Bütün bunların ötesinde olan gelişme ise ilk fethedilen topraklardaki Müslüman ahalinin, şimdi yeni fatihlerin acımasız katliamlarına maruz kalarak can havliyle, mal ve mülklerini bırakıp devletin elinde kalan emin yörelere doğru kitlesel göçlere başlamış olmalarıydı. Bu durum başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlere gelen yüz binlerce insanın beslenme, barınma, sağlık ve iskânları gibi çözümü uzun yıllar alacak meselelerin ortaya çıkmasına yol açtı.

Berlin antlaşması ardından Rusya'nın **Orta ve Doğu Asya**'daki yayılması hızlandı. **Türkistan Hanlıkları** tek tek bu ülkenin denetimine girmeye başladı. Türk tarihinde önemli yeni bulunan **Hokand, Buhara ve Hive** hanlıkları Rusların eline geçti. Rus idaresi 19 Şubat 1876'da Hokand Hanlığı'nı kaldırıp **Fergana Bölgesi** adı altında Genel Valiliğe bağladı. Böylece 19. Yüzyılın ikinci yarısında hanlıklar Rus denetimine girmiş oldu. Ruslar bir taraftan da **Doğu Asya**'da ilerleyerek **Büyük Okyanus**'a açılma stratejisi yürütüyorlardı. Kuzey Sibirya'ya ardından Çin İmparatorluğu'nun denetimindeki **Mançurya**'ya yöneldiler.

Berlin etkisi günümüze kadar devam edecek büyük bir sorunun daha temellerinin atıldığı yer oldu. Kongrede Doğu Anadolu'da Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde reform yapılması ve bunların Kürt ve Çerkezler'in saldırılarından korunmaları yönünde maddeler kabul edilmişti. Daha sonra Avrupa büyük devletlerinin himayeleriyle Ermeni meselesi daha da derinleşmiş günümüze kadar etkisi süren bir dönemin başlaması sağlanmış oldu.

Osmanlı'nın en büyük rakibi Ruslarla girilen 93 Harbi'ndeki ağır mağlubiyet ve imzalanan antlaşmalar ardından Sultan II. Abdülhamit saltanatının ilk devresi kapanmış oluyordu. Bundan böyle Sultan dizginleri yavaş yavaş eline almaya başlayacaktır.

11.4. Kıbrıs Adası'nın Geçici Olarak İngiltere'ye Devri (1878)

İngiltere, Rusya'nın Doğu ~~sorunu'nu~~ Sorunu'nu tek başına ve kendi menfaatlerine göre çözmesini kabul etmeyeceğini göstermişti. Ancak İngiltere, Berlin'den sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü destekleme siyasetini bir yana bırakacaktı. Bu tür bir siyaset değişikliği, İngiltere'nin Osmanlı topraklarına yerleşme siyasetini de beraberinde getirmişti.

İngiltere Akdeniz'de, Rusya'ya karşı dengeyi sağlayabilecek sürekli bir üs arıyordu. Osmanlı topraklarındaki çeşitli yerleri öngören tekliflerden sonra, İngiliz Hükümeti, Hindistan yolunun güvenliğini sağlamak için Kıbrıs Adası'nın iyi bir üs olabileceği kararına vardı. İngilizler her fırsatta Akdeniz'de statükonun değiştirilemeyeceğini Rusya'ya göstermeye çalışıyorlardı. Nitekim İngiltere, 17 Nisan 1878'de 7 bin kişilik bir askeri kuvvetini Hindistan'dan Malta'ya kaydırmaya karar verdi. Lord Salisbury de 3 Mayıs'ta Rusya'nın Londra elçisine bir nota vererek, Ayastefanos Antlaşması'yla ortaya çıkarılan büyük

Bulgaristan Prensliği'nin küçültülmesi ve ayrıca Doğu Anadolu'da belirlenen sınırların yeniden düzenlenmesi gerektiğini bildirdi. Notada ayrıca İngiltere'nin Rus saldırısına karşı Osmanlı'yı korunağı, ancak buna karşılık olmak üzere Osmanlı Devleti'nin Anadolu topraklarında ıslahat yapacağı ve Kıbrıs Adası'nın kendilerine verileceğini belirtti. Rusya, Bulgaristan'ın küçültülmesi isteğine onay verirken, Doğu Anadolu'da sadece Beyazıt'ı geri verebileceğini bildirdi. Bunun üzerine Salisbury, 24 Mayıs'ta Layard'dan, savunma antlaşması yapma teklifini Osmanlı Hükümeti'ne bildirmesini istedi. Layard da bu emri yerine getirerek, iki gün içinde söz konusu antlaşmanın yapılmaması halinde Ayastefanos Antlaşması'nın düzeltilmesi görüşmelerinin sonlandırılacağını bildirdi.

Layard, II. Abdülhamit ile 25 Mayıs'ta görüşerek iki devlet arasında Osmanlı'nın Asya kıtasındaki topraklarını kapsamak üzere bir savunma antlaşması imzalanmasını önerdi. II. Abdülhamit böyle bir antlaşmayı devletin geleceği açısından mahzurlu görmekle birlikte, mevcut şartları düşünerek teklife razı oldu. Bunun üzerine Layard ile Sadrazam ve Hariciye Nazırı Saffet Paşa arasında görüşmeler yapıldı. Layard görüşmelerde, muhtemel bir Rus saldırısına karşı Osmanlı Devleti'ne askeri yardım yapılabilmesi için Kıbrıs'ın yönetiminin İngiltere'ye bırakılmasının gerekli olduğunu ifade etti. Padişah özellikle Anadolu'da ıslahat yapılması konusunu mahzurlu görüyordu, ancak yapılacak başka bir şey de kalmamıştı. İngiltere, bu görüşmeler boyunca, tehditkâr ve baskıcı bir tavır takınmıştır.

Layard ile Saffet Paşa arasında, 4 Haziran 1878'de iki maddeden oluşan bir savunma antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre Rus saldırısına karşı İngiltere, Osmanlı'yı askeri açıdan savunacaktı. Buna karşılık Osmanlı Devleti de Anadolu topraklarındaki Hristiyanlarla ilgili olmak üzere Avrupalı devletler tarafından belirlenecek reformları yapmayı ve ayrıca bütün bunların gerçekleşebilmesi için de Kıbrıs'ın İngiltere'ye devrini kabul edecekti. Böylece Kıbrıs İngiliz hâkimiyetine geçmiş oluyordu. Antlaşmayla, Osmanlı Devleti'nin egemenlik ve mülkiyet haklarından kayıtsız şartsız vazgeçilmiyor, bu haklar **vekâleten** ve **geçici olarak** İngiltere'ye bırakılıyordu. Yani ada, **hukuki** olarak yine Osmanlı Devleti'nin bir toprağı olmaya devam edecekti. Nitekim adada Padişahın ve tebaanın hukukunun korunması ve arazi, vakıflar ve devlete ödenmesi gereken gelirler gibi konularda ek protokol ve antlaşmalar imzalandı. 1 Temmuz 1878 tarihli ek antlaşma ile Rusya'nın Doğu Anadolu'da işgal ettiği yerleri terk etmesi halinde antlaşmanın da sona ereceği ve Kıbrıs'ın boşaltılacağı belirtiliyordu. 7 Temmuz'da antlaşmaya dair bir ferman çıkarıldı.

Berlin Kongresi oturumlarının sona ermesinden hemen sonra İngilizler, Kıbrıs'a asker çıkardı. Padişah, antlaşmadan doğabilecek mahzurları önlemek için, Berlin Antlaşması'nın imzalanmasından iki gün sonra, 15 Temmuz'da "*hukuk-ı şahanesine asla halel gelmemek şartıyla*" antlaşmayı tasdik etti. Sultan Abdülhamit, saltanatı boyunca takip edeceği denge siyasetinin ilk örneklerinden birini burada uygulamaya çalıştı. Ancak, İngiltere'nin esas amacı Kıbrıs'a tamamen yerleşmek ve burayı kendi egemenliğine almak olduğundan, kısa bir süre sonra adadaki gelirlere el koydu ve Kıbrıs'ı Osmanlı Devleti'ne karşı bir baskı unsuru olarak kullanmaya başladı.

Uygulamalar

Uygulama:

Rifat UÇAROL'un, *Siyasi Tarih (1789-2014)*, Der Yay., İstanbul 2014, adlı eserinin ilgili kısmını (s. 374-452) okuyunuz.

Kazanım:

1. 93 Harbi öncesi durum ile savaşı hazırlayan sebepler anlaşılacak.
2. Savaşın sonuçları ve yapılan antlaşmaların içeriği ve önemi kavranılacak.

Uygulama Soruları

1. 93 Harbi sonrası Osmanlı'ya gerçekleşen göçleri ve Anadolu'nun sosyal ve ekonomik yapısına etkilerini araştırınız.
2. Berlin Antlaşması uyarınca İngiltere'ye devredilen Kıbrıs Adası'nın statüsünü ve günümüze kadar süren soruna etkilerini değerlendiriniz.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı öncesi siyasi durumu, savaşın başlamasını ve cephelerini, savaş sonunda yapılan antlaşmaları ayrıntılı ele aldık. Savaş sonlandıran Berlin Antlaşması uyarınca İngiltere'ye devredilen Kıbrıs Adası'nın durumunu kavradık.

Derste 1877-78 savaşı öncesinde Rusya başarılı diplomatik hamleler yapması ve Osmanlı'yı yalnızlaştırmasını gördük. 93 Harbi olarak tarihe geçen savaşta Osmanlı çok ağır bir mağlubiyet alındı. Savaş sonunda imzalanan Ayastefanos ve Berlin antlaşmaları ile Balkanların çok önemli kısmı kaybedilmiştir. Savaş sürecince Balkanlardan ve Kafkaslardan yüzbinlerce muhacir imparatorluğa akın etti. Bu ve sonra yaşanan göçler Türkiye Cumhuriyeti'nin mayasını oluşturması bakımından önem taşımaktadır.

Berlin Antlaşması ile Osmanlı prestiji yanı sıra yaklaşık 212 bin km² toprağını ve 5 milyonluk da nüfusunu kaybetti. Berlin Antlaşması'na göre Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız birer devlet haline geldi. Ayastefanos'un oluşturup büyüttüğü, sınırları Karadeniz'den Sırbistan'a, Romanya'dan Ege Denizi'ne kadar uzanan büyük Bulgaristan, Makedonya, Şarki Rumeli Vilayeti ve küçük bir Bulgar Prensliği olmak üzere üçe bölündü. Yunanistan lehine Rumeli'de Epir ve Teselya'da sınır düzenlemesi müzakereleri kabul edilmekteydi. Yunanistan'ın Avrupa destekli yayılmacı politikalar izlemesine bu güzel bir örnek teşkil etti.

Berlin Kongresi ve nihayetinde imzalanan Berlin Antlaşması, getirdiği sonuçlar açısından, 19. Yüzyılın son çeyreği ile 20. Yüzyılın ilk çeyreğindeki siyasi ve askeri gelişmeleri doğrudan etkilemiştir. Bu bakımdan, pek çok devlet ve imparatorluk için olduğu kadar, dünya tarihi için de önemli dönüm noktalarından biridir. Öyle ki, antlaşma ile ortaya çıkan yeni düzen, I. Dünya Savaşı'na giden yolu da hazırlamıştır.

Bölüm Soruları

1) 93 Harbinde Osmanlı'nın ilk atanan Doğu Tuna Ordusu komutanı aşağıdakilerden hangisidir?

- a) Gazi Osman Paşa   b) Keçecizade Fuat Paşa   c) Ahmet Fevzi Paşa
d) Müşir Süleyman Paşa   e) Abdülkerim Nadir Paşa

2) Tuna Cephesi'nin en şiddetli çarpışmalarının olduğu Osman Paşa'nın "gazi" unvanı aldığı şehir hangisidir?

- a) Plevne   b) Şumnu   c) Üsküp d) Eflak   e) Varna

3) 93 Harbi Doğu Cephesi Komutanı Ahmet Muhtar Paşa'ya hangi unvan verilmiştir?

- a) Serdarekrem   b) Miralay   c) Gazi
d) General   e) Serasker

4) 93 Harbinde Osmanlı Donanması aşağıdaki hangi nehirde yoğun faaliyette bulunmuştur?

- a) Fırat   b) Tuna   c) Vardar d) Tunca   e) Dicle

5) 93 Harbi sonunda Osmanlı topraklarına sürülen ve göç eden muhacirleri için yapılan köylere çoğunlukla hangi isim verilmiştir?

- a) Orhaniye   b) Reşadiye   c) Muradiye d) Hamidiye   e) Celaliye

6) 93 Harbi'ne son veren ilk ateşkes antlaşması aşağıdakilerden hangisidir?

- a) Mondros Mütarekesi   b) Yaş Mütarekesi   c) Çatalca Mütarekesi
d) Kalas Mütarekesi   e) Edirne Mütarekesi

7) Rusya ile 3 Mart 1878 tarihli Ayastefanos Barış Antlaşması İstanbul'un hangi semtinde imzalanmıştır?

- a) Yeşilköy   b) Çatalca   c) Beykoz d) Silivri   e) Büyükdere

8) Aşağıdaki ülkelerden hangisi 1878 Berlin Kongresi'ne katılmadı?

- a) İngiltere   b) Fransa   c) Avusturya d) Amerika   e) Rusya

9) 64 Madden oluşan Berlin Antlaşması'nda aşağıdaki hangi başlık yer almamıştır?

- a) Girit Adası'nın statüsü b) Bulgaristan'ın sınırları c) Süveyş Kanalı'nın statüsü
d) Doğu (şarkî) Rumeli'nin statüsü e) Yunan sınırı

10) 1878 Berlin Antlaşması'na göre aşağıdaki devletlerden hangisi bağımsızlık kazanmıştır?

- a) Bosna-Hersek b) Yunanistan c) Dubrovnik
d) Arnavutluk e) Sırbistan

Cevaplar

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
e	a	c	b	d	e	a	d	c	e

**12. SULTAN II. ABDÜLHAMİT'İN KUDRETLİ YILLARI
(1879-1908)**

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 12.1. Sultan II. Abdülhamit ve Yönetim Anlayışı
- 12.2. Berlin Antlaşması Sonrası Gelişmeler
  - 12.2.1. Balkanlar’da İlk Kayıp: Bosna-Hersek’te Avusturya İşgali (1878)
  - 12.2.2. Karadağ ile Sınırı Meseleleri (1879-1880)
  - 12.2.3. Kuzey Afrika’da İlk Kayıp: Fransa’nın Tunus’un İşgali (1881)
  - 12.2.4. İngiltere’nin Mısır’ı İşgali (1882)
  - 12.2.5. Doğu (Şarkî) Rumeli Vilayeti’nde Bulgar İşgali (1885)
  - 12.2.6. Yunanistan ile Savaş ve Osmanlı Ordusu’nun 1897 Zaferi
- 12.3. Sultan II. Abdülhamit Devri Dış Politika Anlayışı ve Yeni Açılımlar
  - 12.3.1. Sultan II. Abdülhamit’in Dış Politika Anlayışı
  - 12.3.2. Dış Politikada Yeni Arayışlar: Almanya İle İlişkilerin Gelişmesi
  - 12.3.3. Amerika İle İlişkilerin Geliştirilmesi
  - 12.3.4. Sultan Abdülhamit’in Orta Asya Politikaları
  - 12.3.5. Sultan Abdülhamit’in Uzak Doğu Politikaları
  - 12.3.6. Sultan Abdülhamit ve Latin Amerika
- 12.4. Sultan Abdülhamit Döneminde İç Gelişmeler
  - 12.4.1. Duyun-ı Umumiye’nin Kurulması (1881)
  - 12.4.2. Kuzey Afrika’da Sudan Sorunu
  - 12.4.3. Ermeni Meselesi
  - 12.4.4. Girit Adası İsyanları
  - 12.4.5. Yemen İsyanları

12.4.6. Makedonya Meselesi

12.4.7. Sultan Abdülhamit'in Ortadoğu Politikaları

12.5. Sultan Abdülhamit Dönemi Reformları

12.6. Abdülhamit Saltanatında Sona Doğru: İkinci Meşrutiyetin İlanı (1908)

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. II. Abdülhamit dış politikada nasıl bir denge siyaseti izlemiştir?
2. II. Abdülhamit döneminde Almanya ile yakınlaşma politikaları hangi şartlarda mümkün olmuştur ?
3. Sultan Abdülhamit'in Türk dünyasına yönelik yaklaşımları nasıl olmuştur?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Sultan II. Abdülhamit ve Yönetim Anlayışı	Sultan Abdülhamit'in ülke yönetiminde benimsediği genel prensipleri kavrayabilmek.	Ders notu ve kaynakçada gösterilen özgün kitap ve makaleler.
Berlin Antlaşması Sonrası Gelişmeler	1878 Berlin Antlaşması sonrası yaşanan iç gelişmeleri ve sonuçlarını öğrenebilmek.	Ders notu ve kaynakçada verilen kitap ve makaleler.
Sultan II. Abdülhamit Devri Dış Politika Anlayışı ve Yeni Açılımlar	Sultan II. Abdülhamit'in dış politika anlayışı ve bu dönemde meydana gelen gelişmeleri saptayabilmek.	Ders notu ve kaynakçada gösterilen kitap ve makaleler.
Sultan Abdülhamit Döneminde İç Gelişmeler	Sultan II. Abdülhamit devri iç gelişmeleri ele alıp, değerlendirebilmek.	Ders notu ve kaynakçada gösterilen kitap ve makaleler.
Sultan Abdülhamit Dönemi Reformları	Sultan II. Abdülhamit dönemi sosyal ve ekonomik reformlarını kavrayabilmek.	Ders notu ve kaynakçadaki özgün kitap ve makaleler.
Abdülhamit Saltanatında Sona Doğru: İkinci Meşrutiyetin İlanı (1908)	Sultan Abdülhamit Saltanatının son dönemi olayları ve İkinci Meşrutiyetin ilanı şartlarını öğrenebilmek.	Ders notu ve kaynakçada gösterilen kitap ve makaleler.

Anahtar Kavramlar

Sultan Abdülhamid ve Yıldız Sarayı, Duyun-ı Umumiye, Makedonya, Almanya, Orta Doğu, Demirolları.

Giriş

Sultan II. Abdülhamit, hem 93 Harbi'nin hem de Berlin Kongresi'nin yaralarını sarmak için bir süre içe kapanmak zorunda kaldı. Tek adam yönetimine dönülmesi ve bu içe kapanma, Tanzimat ve Islahat dönemlerinde doruğa çıkan Avrupalı elçilerin Osmanlı devlet adamları üzerindeki abartılı etkilerini ve yaptıkları sınırsız müdahaleleri bir dereceye kadar dengelenmiş oldu.

Türk tarihinde en tartışmalı dönemlerden olan Sultan II. Abdülhamitli yılları üç önemli aşamada ele alabiliriz. Birinci dönem, tahta çıkışından Mebusan Meclisi'ni kapattığı tarihe kadar sürer. Bu süreçte Padişah daha ziyade geri planda kalmış, Midhat Paşa ve ekibi yönetimde etkili olmuştur. Sultan Hamit, Meclis'i kapatıp Berlin Antlaşması hengâmesini atlattıktan sonra idarede dizginleri ele almaya başlamıştır. Bu döneme ikinci saltanat devri veya şahsî idare dönemi diyebiliriz. Abdülhamit muhalifleri, özellikle Ermeni Sorunu'ndaki tavrı sonrası Avrupa kamuoyu, bu uzun dönemi istibdad devri olarak nitelediler. Üçüncü dönem ise 1908'de İkinci Meşrutiyetin ilan ve **31 Mart Hadisesi**'nin gerçekleşmesinden itibaren Sultanın tahttan indirilişine kadar geçen kısa süredir.

12.1. Sultan II. Abdülhamit ve Yönetim Anlayışı

Sultan Abdülhamit, Osmanlı ailesinin bütün özelliklerini taşımaktaydı. İradesi kuvvetli, fikir ve kararlarında ısrarlı, tehlike karşısında metanetli idi. Anne ve babasının veremden ölmüş olmaları, onu genç yaşından itibaren temkinli yaşamaya sevk etmişti. Vefatına kadar her sabah ılık su ile duş yapmayı alışkanlık haline getirmişti. Jimnastiğe meraklıydı, kılıç kullanma ve tabanca atmakta mahirdi. Muhafazakar bir anlayışa sahip olması yanı sıra Batı müziğinden, opera ve tiyatrodan hoşlanırdı. Çalışmayı sever ve düzenli bir program uygulardı. Devlet işlerini her şeyin üstünde tutar ve önemli haberler alındığında uykusundan dahi uyandırılmasını isterdi. Önemli devlet meselelerinde karar vermeden önce değişik fikirdeki devlet adamlarının görüşlerini alır, hatta bazen zıt görüşlü kimseleri huzurunda münakaşa ettirir, daha sonra kesin kararını verirdi. Sorumluluk taşıyan kararlarda konuyu meclise havale eder ve kararın oradan çıkmasını sağlardı.

Kendisinden önceki iki Padişahın darbe ile tahttan indirilmiş olması Abdülhamit'in gereğinden fazla şüpheli ve tedbirli davranmasına neden oldu. Bu yüzden devlette olup biten her şeyden bilmek için güçlü bir gizli haber alma örgütü olan **Hafiye** teşkilatını kurdu. Ardından ülke yönetiminde sert bir politika takip etmeye başladı. Bu arada iç güvenliğin sağlanmasına dönük tedbirler alındı. Özellikle Doğu Anadolu, Trablusgarp ve Yemen'de kurulan **Hamidiye Alayları**, hem devletin gücünü hissettirdi hem de güvenliğin sağlanmasına önemli katkılar sağladı.

Sultan Abdülhamit 93 Harbi ardından parlamentoyu tatil edip, kendi yönetim anlayışıyla tam uyum gösteren mutlak monarşiye ve muhafazakâr politikalara dönüş yaptı. İlk olarak II. Mahmut saltanatından itibaren Saray üzerinde etki sahibi olan **Babîâli** ile ilişkilere yeni bir düzen verdi. Sultan, **Gazi Osman Paşa** ve **Ahmet Cevdet Paşa** gibi işinin ehli bazı devlet adamlarına da destek ve teşvikiyle, devlet idaresini yavaş yavaş tekeline aldı. Artık devlet **Yıldız Sarayı**'ndan yönetiliyordu. Bu hamleden sonra hükümet ve bürokrasi üzerinde mutlak hâkimiyet kurarak, iç ve dış politikayı da bizzat kendi tekeline aldı. Babîâli'nin bütün uygulamalarına en ince teferruatlarına kadar karıştı ve yönlendirdi. Bu maksatla Yıldız Sarayı'nda oluşturduğu uzmanlar grubundan ve tecrübeli devlet adamlarından yararlandı. Hemen her konuda danışmanlarından raporlar istedi. Özellikle iç sorunlarda karar alırken dış müdahaleye sebep olacak adımlardan kaçındı. Eğer baskılar artarsa, Sadrazam veya kabineyi değiştirerek dış dünyaya mesaj verip mümkün olduğunca müdahaleleri en aza indirdi.

Abdülhamit, aynı zamanda merkeziyetçi bir Padişahdı. Bu bağlamda taşra vilayetlerinde, dış müdahaleye meydan verebilecek hiçbir uygulamaya izin vermedi. Buralardaki yöneticileri çok yakından takip etti. Menfaatleri gereği merkezden bağımsız hareket etmek isteyen ve dış müdahaleye sebep olabilecek kimi taşra eşrafını, aşiret liderlerini genellikle gayriresmi, bazen de resmi olarak idarî işlerin içine aldı. Mesela bu gibi şahıslara kaymakamlık, mutasarrıflık gibi bazı görevler vererek devlete ısındırdı ve muhalefetlerini önledi. Ayrıca onlara sunduğu imkânlar ve maaş, nişan ve hil'at gibi ödüller sayesinde merkez ile bütünleşmelerini sağlayıp yabancılar ile muhtemel ilişkilerini önledi. Halkın üzerinde nüfuz sahibi şeyh ve dinî liderleri yakınında bulundurdu.

II. Abdülhamit ne kadar tedbirli olsa da imparatorluğun birçok meselesi artık uluslararası niteliğe kavuşmuştu. Avrupalılar her gelişmeyi Osmanlı'yı baskı altına alınmak veya parçalamak için vesile yapıyordu. Sultan, bu durumdan kurtulabilmek adına yeni arayışlar içine girdi. Ekonomiye düzeltmek için radikal adımlar attı. Diplomaside yeni arayışlara yöneldi.

Osmanlı borçlanmasının yarattığı felaketler ve Duyun-i Umumiye idaresinin kurulup (1881), adeta Osmanlı maliyesini rehin alması, II. Abdülhamit'i mali konularda da ihtiyatlı davranmaya itti. 1875 yılında yaşandığı gibi yeni bir mali iflas devletin bağımsızlığını zedeleyecekti ve bu yüzden olabildiğince borçlanmadan uzak durdu.

Abdülhamit büyük güçler arasındaki rekabet üzerine kurulan dış politika ile ülke bağımsızlığının uzun süre korunamayacağını biliyordu. Esas amacı zaman kazanmak ve bu süre zarfında devleti iktisaden kalkındıracak gerekli reformları yapmaktı. Fakat Tanzimat döneminin borç faturası Padişahın elini kolunu bağlamakta idi. Yeni düzenlemelerle yeni kaynaklar bulunmasına çalışıldı. Carî harcamalar kısılarak ıslahat için fon oluşturulduysa da dış tahriklerle içeride patlak veren karışıklıklar bu kaynakları da eritti.

İç ayaklanmalar, yeni bağımsızlık istekleri, dış politikada karşılaşılan güçlükler, devletin işleyişindeki aksaklıklardan doğrudan etkilenen genç memur ve subaylar arasında tepkiler uyandırdı. Bu da zamanla gizli ve yaygın bir muhalefet cephesinin oluşmasına zemin hazırladı. Dönemin liberal bazı aydınları imparatorluğun kurtuluşu için tek çıkar yol olarak meşrutiyetin ilanına inanıyorlardı. **İttihat ve Terakki Komitesi**'nin başı çektiği bu harekette Türk aydınları Ermeni, Rum, Bulgar ve Arap gibi çeşitli unsurlara mensup komitacılarla **ittihât-ı anâsır** fikri etrafında anlaştılar. Böylece Sultana karşı onu tahttan indirene kadar uzun soluklu bir muhalefet cephesi oluşmuş oldu.

12.2. Berlin Antlaşması Sonrası Gelişmeler

12.2.1. Balkanlar'da İlk Kayıp: Bosna-Hersek'te Avusturya İşgali (1878)

Bosna-Hersek, Berlin Antlaşması sonucunda Avusturya-Macaristan'ın himayesine bırakılmıştı. Antlaşmaya göre, bu işgal geçiciydi. Berlin Kongresi'nde işgalin şartları konusunda bir karar alınmadığından bu konu iki devlet arasındaki müzakerelere bırakılmıştı. Osmanlı işgali mümkün olduğunca geciktirecek politikalar izledi. Osmanlı temsilcileri, işgal müddetinin tayin edilmesini ve ayrıca Osmanlı memurlarının görevlerinde bırakılmasını talep etti. Dolayısıyla müzakereler uzadı. Fakat Avusturya 29 Temmuz'dan itibaren Bosna-Hersek'i fiilen işgal etmeye başladı.

Avusturya işgali esnasında özellikle Bosna Müslümanları **Hacı Salih Efendi** liderliğinde direnişe geçtiler. Bölgedeki Osmanlı askerleri az sayıda da olsa onlara destek verdi. Bu durum karşısında Avusturya işgal gücünü arttırmak zorunda kaldı. Boşnaklar iki aya yakın Avusturya ordusuna direndiler fakat işgale engel olamadılar. Bosna işgali 20 Ekim 1878'de tamamlandı. Böylece, dört yüz yıldır Osmanlı hâkimiyetinde olan Bosna-Hersek'te

Türk idaresi sona ermiş oldu. Aynı dönemde, **Podgoriça**'nın Karadağ'a ve **Vranje**'nin de Sırbistan'a verilmesi üzerine Arnavutlar, Kuzey Arnavutluk'ta geçici bir hükümet kurdular.

İşgal tamamlandıktan sonra Osmanlı ile Avusturya arasında Bosna-Hersek'e dair nihai bir antlaşma yapıldı (21 Nisan 1879). Bu antlaşmaya göre bölgede Osmanlı padişahının işgal edilen bölgedeki egemenlik hakları aynen devam edecekti. Dini kurumlara müdahale edilmeyecekti. Ayrıca Avusturya, belirli bir süre tayin etmeksizin Bosna-Hersek'i yönetecek, bölgeden elde edilen gelir yerel ihtiyaçlara harcanacaktı. Bölgedeki savaş malzemeleri Osmanlı'ya iade edilecekti. **Yenipazar Sancağı**'nda bulunan üç bölge Avusturya tarafından işgal edilecek, ancak buralarda Osmanlı askeri de bulunacaktı. Bosna-Hersek'te bu şekilde oluşan statü, Avusturya'nın bu bölgeyi 1908'deki kesin ilhakına kadar devam etti.

12.2.2. Karadağ ile Sınırı Meseleleri (1879-1880)

Berlin Antlaşması'yla Karadağ bağımsız hale gelmişti. Fakat halkının çoğunluğu Müslüman Arnavut olan **Gosina** ve **Plava** nahiyeleri Karadağ'a bırakılmıştı. Yine **Kalamas** ve **Salamarya** nehirlerinin oluşturduğu hatta kadar olan yerler Yunanistan'a vadedilmişti. Fakat bu bölgede yaşayan halkın **çoğunluğu** **ekserisi** Rum, Ulah ve Hristiyan Arnavutlar'dan oluşuyordu. Yunanistan'ın talep ettiği Yanya'da Müslüman Arnavutlar ve Teselya'da da Türkler yaşamaktaydı.

Biçimlendirilmiş: Üstü çizili

Bu gibi sorunların çözümü ve yeni sınırların tespiti için bir sınır komisyonları kuruldu. 1879 yılı Ocak ayında **Yunan hudut komisyonu** toplandığı bir sırada Yanyalı Rumlar, Avrupa devletleri elçilerine müracaat edip Yanya'nın Yunanistan'a verilmesini istediler. Güneydeki Arnavut beyleri ise bu isteğe karşı çıktılar. Daha sonra bu birlik hareketi Katolik Arnavutların yaşadığı kuzey bölgesine ve hatta bütün Arnavutluk'a yayıldı. Hareketin taraftarları **Selanik**, **Kosova**, **İşkodra** ve **Yanya**'yı da içine alacak ve imtiyazlı statüde olacak bir **Arnavutluk Eyaleti**'ni oluşturmak istiyorlardı. Bütün bu gelişmeler Arnavutlar ile Karadağlıların zaman zaman çatışmalarına neden oldu.

Babiâli, Müslümanların yoğun o yaşadığı Gosina ve Plava'nın yerine Karadağ'a başka yerlerin verilmesini teklif etti. Karadağ bunu kabul etti ve 12 Nisan 1880 tarihli memorandum imzalandı. Ancak bu kez de Karadağ'a verilecek yerlerde yaşayan Katolik Arnavutlar bazı stratejik geçitleri işgal ettiler. Bu durumda devreye Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletler girdi. Tespit edilen yerlerin Osmanlı tarafından Karadağ'a verilmesini talep eden bir nota verdiler (25 Nisan). Osmanlı hükümeti bu talebi kabul etmedi.

Sonuçta büyük devletler, **İşkodra Nehri**'nde sınır düzenlemesi yapılması ve bir kısım Adriyatik denizi kıyıları ile **Ülgün Limanı**'nın da Karadağ'a verilmesini kararlaştırdılar. Bu teklifi Karadağ kabul etti. Babiâli diğer şartları kabul etmekle birlikte Müslümanların yaşadığı Ülgün Limanı'na karşılık Karadağ'a tazminat vermeyi önerdi. Bu sırada Arnavutlar ile Karadağlılar tekrar çatışmaya başlayınca Osmanlı, Karadağ sınırına asker gönderdi. Araya giren Avrupalılar Ülgün Limanı'nın Karadağ'a terk edilmesini şart koştular ve kabul edilmezse İzmir'i işgal etme tehdidinde bulundular. Bunun üzerine Osmanlı geri adım attı ve Ülgün'ü 27 Kasım 1880'de Karadağ'a teslim etti.

12.2.3. Kuzey Afrika’da İlk Kayıp: Fransa’nın Tunus’un İşgali (1881)

Tunus, 1830’da Cezayir’in Fransızlar tarafından işgalinden itibaren tehlike altındaydı. Burası Batı Akdeniz’i Doğu Akdeniz’i bağlayan stratejik bir noktada bulunuyordu. Tunus’ta Tanzimat’tan sonra bir takım idari düzenlemeler yapıldı ise de **Trablus** ve **Bingazi**’de olduğu kadar başarı sağlamadı. Burada **Dayı** tabir edilen idareciler etkinliklerini sürdürdü.

İtalyan birliğinin kuruluşu ardından Akdeniz’de bir İtalya-Fransa rekabeti başladı. Bu esnada Tunus’ta vali olarak **Müşir Sadık Mehmet Paşa** bulunuyordu. Mehmet Paşa, Tunus’ta Mısır’a benzer bir **Hidivlik** idaresi kurmaya çalışmaktaydı. Sadık Paşa Fransızlar çok ileri seviyede ilişkiler geliştirdi ve Fransız nüfuzu Tunus’ta etkin olmaya başladı. 1870 yılından sonra **Tunuslu Hayrettin Paşa** Fransızların Tunus üzerindeki etkisini kaldırmak için burasını 1871 fermanıyla doğrudan doğruya Osmanlı Devleti’ne bağlı hale getirdi. Bu fermanın hükümleri aynı zamanda Tunus’un idaresini Mehmet Sadık Paşa’nın **evladına** veriyordu. Böylece Tunus vergi ile devlete bağlı özerk bir yapıya getirilmiş oldu. Ancak Sadık Paşa tam anlamıyla fermana uygun davranmadı ve Fransızların Tunus’taki etkisinin devamına izin verdi. Fransa bu tarihlerde, 1870’deki Alman yenilgisinin yaralarını sarmaya çalışıyordu. Bu bağlamda Fransız diplomatlar, 1878’deki Berlin Kongresi’nde İngiltere ve Almanya’nın Tunus’taki hâkimiyetine karşı çıkmayacaklarına dair işaretleri aldı. Bu işgale Alman da olumlu baktı.

Bölgede Fransa ile İtalya’nın rekabeti artınca ilk harekete geçen Fransa oldu. Osmanlı’nın Berlin sonrası düştüğü durumdan yararlanan Fransa, **1881** yılı Nisan ayında bazı Tunus kabilelerinin Cezayir sınırını ihlal etmeleri gibi bahaneler ileri sürerek Babıali’ye bir nota verdi. Böylece saldırının zemini oluştu ve 24 Nisan’da Fransız askerleri Tunus’u işgale başladı. Fransa ile Sadık Paşa arasında **Bardo** adı verilen 10 maddelik bir anlaşma yapıldı. Antlaşmaya göre Tunus Beyi makamında kalacak, Fransa Tunus’ta istediği askeri bölgeleri işgal edecekti.

Sadık Paşa’nın kardeşi Ali Bey’in önderliğinde bir kısım Tunuslular bu anlaşmayı kabul etmeyerek karşı koydular. Ancak isyan birkaç hafta içinde Fransa tarafından bastırıldı. Bunu bahane eden Fransa Beyliğin tamamını işgal etti. Fransızlar Tunus’u imtiyazlı bir eyalet gibi resmi yıllıklarında göstermeye başladılar. Osmanlı, devletler hukukuna tamamen aykırı olan bu işgali asla onaylamadı. Tunus’u Osmanlı’nın bir eyaleti ve Tunusluları Osmanlı vatandaşı saymayı sürdürdü.

Tunus’un işgali İtalya-Fransa rekabetini şiddetlendirdi. Tunus’u Fransa’ya kaptıran İtalya, Avrupa güç dengesinde önemini yitirdi. Bu yenilgiyi telafi etmek için yeni arayışlara girişti. Nitekim İtalya, Fransa’nın Akdeniz’de daha başka hedeflere yönelmesini engelleme politikası izleyerek, İngiltere’nin Mısır’ı işgal etmesini kendi çıkarlarına uygun gördü.

12.2.4. İngiltere’nin Mısır’ı İşgali (1882)

Berlin Antlaşması sürecinde Akdeniz’in stratejik adası Kıbrıs’a yerleşen İngiltere, Akdeniz hâkimiyeti için büyük önem verdiği Mısır’daki gelişmeleri de yakından izlemeye

başladı. İngiltere, Berlin Kongresi'nden sonra açık bir şekilde Yakındoğu politikalarında değışiklik yapmıştı. Bu yöndeki adımlarından bir olarak Akdeniz'de tam anlamıyla kontrolü ele geçirme hedefini öne aldı ve 1882 yılında Mısır'ı işgal etti.

İngiltere açısından Mısır, Yakındoğu, Akdeniz ve Kızıldeniz yoluyla Hint Okyanusu'na açılan **hayat yolu** üzerinde kilit bir mevkiydi. Özellikle 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması buranın önemini çok daha artırmıştı. Bu süre içinde Hıdiv İsmail Paşa'nın yanlış politikaları ve israfı, Mısır maliyesini bir hayli borç yükünü altına sokmuştu. Artık İngiltere ve Fransa başta olmak üzere alacaklı devletler her türlü idareye karışmakta hatta nazırları azlettirip, tayin ettirmektedirler. Bu soruna 1879 yılında Hıdiv olan **Tevfik Paşa** da bir çözüm üretmediği gibi problemleri daha da arttırdı.

Hem Hıdiv İsmail Paşa döneminde hem de oğlu Hıdiv Tevfik Paşa idaresinde Mısır'da Avrupa etkisi artınca Sultan II. Abdülhamit Hıdivlik makamını kaldırdı. Bunun üzerine Tevfik Paşa Fransa ve İngiltere politikalarını benimsedi. Bu durum Mısırlı aydınların da tepkisine neden oldu. Ordudaki Arap subaylar uzaklaştırılınca önemli bir muhalif hareket başladı. Bunlara **Vataniler** denildi. Başlarında **Urabî (Arabi) Paşa** bulunan bu grup Osmanlıya da karşıydı. Mısır'ın bağımsız olmasını istiyorlardı. Bu şartlarda Mısır'da isyanlar başladı. Bu isyanlar İngiltere tarafından desteklendi.

Mısır'ı ele geçirmek için uygun ortam bekleyen İngiltere'ye 11 Haziran 1882 tarihinde meydana gelen **Maltız Hadisesi** iyi bir gerekçe oldu. Mısır'daki gerilimin artması nedeniyle, bölgede yaşayan Avrupalılar dışarıdan silah tedarik etmekteydi. Bilhassa İskenderiye Kalesi'nin önünde demirli İngiliz ve Fransız savaş gemileri, yerli halkın işgal konusundaki korkularını perçinlemekteydi. 11 Haziran günü Maltızlı bir tüccar ile yerli halktan bir hamal arasında yaşanan ücret kavgası, tüccarın yerli hamalı bıçaklayarak öldürmesiyle büyük olaylara dönüştü. Bu olaylarda İngiliz ve İtalyan konsoloslar ile birlikte yaklaşık 50 yabancı ve 150 yerli halk hayatını kaybetti. Bu durum karşısında 2 Mayıs 1882'den itibaren 3 Fransız ve 3 İngiliz savaş gemisi İskenderiye'deki Mısır tabyalarını bombalamak için hazır bekliyorlardı. 11 Temmuz 1882'de İskenderiye bombalandı. Nihayet uzun bir psikolojik baskıdan sonra İngiltere 20 Ağustos 1882'de ilk olarak **Port Said**'e asker çıkardı. İngilizler ordusunun 15 Eylül 1882'de **Kahire**'ye girmesiyle Mısır'ın fiilen işgali tamamlanmış oldu.

Osmanlı Devleti bu işgale karşı koyacak güçte değildi. Bu nedenle dikkatli bir politika izleyerek egemenlik haklarını korumaya çalıştı. Padişah, diplomatik çözüm arayışları esnasında Mısır'a Osmanlı askerinin gönderilmesi şıkkının kesinlikle gündeme getirilmemesini emretti. Bu politikanın neden olacağı zararların her yönüyle ortaya konulduğuna inanan Padişah, Osmanlı askeri ile Arapların karşılaşmasının vahim sonuçlar doğuracağını ileri sürüyordu. Sultan İngiltere'nin bir oyununa gelmemek ve Mısır halkı ile Türkler arasında bir çatışmaya yol açmamak istiyordu.

İşgalden sonra Osmanlı devlet adamları çok yerinde bir strateji belirleyerek İngiliz askerinin Mısır'ı tahliye etmesi için bir takvim belirlenmesini, diplomatik görüşmelerde ısrarla talep ettiler. İngiltere ise işgallerini belli bir süre ile kısıtlamak yerine Mısır'daki varlıklarına meşruiyet sağlamaya çalışmaktaydı. Bu durumda II. Abdülhamit, İngiltere'ye

karşı bir başka gücün desteğini alarak Mısır'ın tahliyesine çalıştı. Önce Fransa ile tema kuruldu. Ancak Fransa çok net taahhütler vermesine rağmen sözlerini yerine getirmekten kaçındı. Sultan çeşitli şekillerde Rusya, Fransa ve Almanya'nın desteğini aradı. Bu devletlerin yaklaşımı belirsiz olduğundan, sorunun çözümü için doğrudan İngiltere ile görüşmek de alternatifler arasına alındı. Bunun için II. Abdülhamit'in en büyük arzusu, Avrupa dengesinde meydana gelecek gelişmelerin kendi lehine bir pozisyon doğurmasıydı. Sultan, bu bakımdan aceleci davranmayıp bir fırsat beklemeye başladı.

Sultanın beklediği fırsat İngiltere ile Rusya arasındaki **Afganistan** gerginliği esnasında ortaya çıktı. Sultan, tahliye konusunda görüşmelerde bulunması için **Hasan Fehmi Paşa**'yı 19 Ocak 1885 tarihinde Londra'ya gönderdi. Fakat istenilen sonuç yine alınamadı. Haziran 1885'te altı aylık bir aradan sonra **Lord Salisbury**'nin tekrar başbakan olması bir imkân daha doğurdu. İki ülke arasında görüşmeler başladı. İngiliz temsilci **Drummond Wolff** müzakere için İstanbul'a geldi. Sultan Abdülhamit, İngilizlerin Hasan Fehmi Paşa'yı Londra'da beklettikleri gibi, Wolff'u İstanbul'da bir hafta beklettikten sonra 29 Ağustos 1885 tarihinde huzuruna kabul etti. Taraflar arasındaki uzun müzakereler sonucu 24 Ekim 1885'te bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti ile birlikte İngiltere tarafından da Mısır'a bir yüksek komiser tayin edilmesi kararlaştırıldı. Böylece İngiltere'nin Mısır'daki varlığı resmen tanındı. **Mısır Yüksek Komiseri** olarak **Gazi Ahmet Muhtar Paşa** görevlendirildi.

Mısır Meselesi 1904'ten sonra yeni bir boyut kazandı. Bunun sebebi uluslararası alanda İngilizlere karşı Mısırlı vatanperverlere en fazla destek veren Fransa'nın adeta saf değiştirmesiydi. Bunun neticesinde İngilizlere karşı Mısırlı vatanperverler tarafından sürdürülen bağımsızlık mücadelesinde kısa bir zaman için bir bocalama yaşandı. Bir gazeteci olan **Mustafa Kâmil** önderliğinde mücadele devam etmekteydi. II. Abdülhamit'in politikaları ve Mısır'da ciddi mesafeler alan Mustafa Kâmil hareketi neticesinde İngilizler Fransa'nın desteğine ihtiyaç duyduklar. Bunu sağlamak için 1904 yılında Fransa'ya **Fas**'ta taviz verdiler.

Bundan sonra İngiltere, Mısır'da hukuki olarak Osmanlı Devleti'nin egemenliğini tanımaya devam etmiştir. Böylece Mısır'ı himaye altına almak ya da sömürgeleri arasına katmak gibi bir politika izlemeye cesaret edememiştir. İngiltere'nin bu cesareti göstermesi ancak I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla mümkün olmuştur.

12.2.5. Doğu (Şarkî) Rumeli Vilayeti'nde Bulgar İşgali (1885)

Balkanlar'da Bosna-Hersek'in kaybı ardından Bulgarlar, 1885'te **Doğu Rumeli Eyaleti**'ni işgal ettiler. Daha önce değindiğimiz üzere 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Bulgaristan için de son derece önemli neticeler doğurmuştu. İstanbul yakınlarına kadar gelen Rusların desteği ile Bulgarlar tarafından Müslüman-Türk halka büyük zulümler yapıldı. Vahşice öldürme ve yağma dışında başta cami ve mezarlıklar olmak üzere Türklerle ait eserler büyük çapta yok edildi.

Berlin Antlaşması ile de Tuna ile Balkanlar arasında **Sofya, Niğbolu, Zıstovi, Rusçuk, Silistre, Varna, Şumnu, Lofça** ve **Tırnova** gibi şehirleri içine alan muhtar bir

Bulgaristan Prensliği kurulmuştu. Ayrıca aynı antlaşma ile **Filibe, İslimye, Eski Zağra, Tatarpazarcığı, Surgaz ve Hasköy** sancaklarından oluşan bir de **Doğu Rumeli Vilayeti** oluşturulmuştu. Osmanlı hâkimiyetine bağlı olarak kurulan Bulgaristan Emareti'ndeki Türk unsurun hukuku Berlin Antlaşması'nın 4. Maddesi ile garanti altına alınmıştı. Buna göre Bulgaristan Emaret idaresi buradaki Türk, Rum, Rumen ve diğer toplulukların menfaat ve hukuklarını teminat altına alıyordu. Bulgaristan, devlet olarak ortaya çıkarken bu hususlara riayet edeceğini garanti ediyordu. Fakat tam aksi yönünde davranıldı. Berlin Antlaşması çerçevesinde oluşan ve **Sobranıyo** adını taşıyan Bulgaristan Milli Meclisi, 23 Nisan 1879'da Bulgar Anayasası'nı onayladı. 29 Nisan'da Alman Prensi **Alexander Battenberg** Bulgar Prensi seçildi. **Bulgaristan Emaret Dairesi**'nin kurulmasıyla buradaki Rus kuvvetleri ülkeyi terk ettiler.

93 Harbi süresince Rusların ve Bulgarların Türklere karşı ortaklaşa sürdürdükleri sürgün ve yok etme siyaseti bu defa Bulgarlar tarafından devam ettirilmeye başlandı. Bulgaristan'daki Müslümanlara yönelik zulümler arttıkça göç dalgası çoğalmakta ve göçmenler yollarda perişan olmaktaydı. Sınırdan Edirne'ye akın eden göçmen kitleleri görevliler tarafından yerleştirilmeye çalışılmaktaydı. Fakat sayı her geçen gün arttıkça hizmetler yetersiz kalmaktaydı. Göçmenlerin bir kısmı trenlerle İstanbul'a ulaşmaktaydı. Bu arada Bulgar makamları, göçe zorladıkları Müslümanların geride kalan mal ve servetlerini gasp edebilmek için çeşitli yöntemler uygulamaktaydı. Göç yollarında muhacirler soyulup mallarına el konuluyordu. Zulme dayanamayarak göç eden Müslümanların yerlerine Trakya, Doğu Rumeli, Makedonya, Sırbistan ve Romanya'dan getirilen Bulgarlar yerleştiriliyordu.

Bütün bu zulümler yaşanırken Bulgaristan Prensliği, Rusya'nın da desteği ile 1885'te Doğu Rumeli vilayetini de topraklarına kattı. Bulgaristan'a ilhak edilmesiyle Müslümanlara yönelik zulüm ve baskı daha da arttı. Bu şartlarda Müslüman ahali kendilerine göç izni verilmesi için Babıâli'ye müracaat ettiler. Bölgedeki 740 binden fazla Müslüman büyük tehlike altındaydı. Osmanlı Hükümeti hemen hareket geçti. Göçmenlerle ilgilenmek üzere Kırım harbi sonrasında kurulmuş olan **Muhacirin Komisyonu**'ndan ayrı olarak bizzat Padişahın himaye ve riyasetinde bir komisyon daha kuruldu. Göç edecek ahalden takriben 160.000 kadarı serhat vilayetleri **Edirne** ve **Selanik**'e, geri kalan muhacirler ise **Aydın, Karesi** ve **Hüdavendigâr** vilayetlerine iskân edilecekti.

Bulgar zaptiyeleri de boş durmadı ve Müslümanları köylerden ve mahallelerden toplayıp göçe zorlamayı sürdürdü. Bulgaristan Prensliğinin kurulmasından 1912–13 Balkan savaşlarına kadar devam eden 25 yıl boyunca Bulgaristan'dan Osmanlı'ya göç hiç kesilmeden devam etti.

12.2.6. Yunanistan ile Savaş ve Osmanlı Ordusu'nun 1897 Zaferi

Berlin sonrası Osmanlı-Yunan ilişkileri hem Teselya'da sınır tesbiti ve hem de Girit'teki olaylar nedeniyle gerginliğini koruyordu. Yunanistan 93 Harbine ve hatta Berlin Kongresi'ne katılmadığı halde Girit ile bütün Teselya ve Epir'i istemiş, ancak bu konu çözüme kavuşturulamamıştı. Bunun üzerine Yunanistan lehinde bazı sınır değişiklikleri

yapmak üzere iki devlet arasında görüşmelerin yapılması uygun bulundu. İki devletin anlaşamazsa büyük devletlerin aracılığına müracaat edeceklerdi.

Sınır görüşmeleri süresince Yunanistan'ın Berlin Antlaşması'na dayanarak Teselya ve Epir (Yanya)'nın tamamını ısrarla talep edince gerginlik arttı. Osmanlı bu talebi reddettiği gibi, sadece küçük bazı sınır tashihleri yapacağını bildirdi. Dolayısıyla görüşmeler kesildi. Bunun üzerine kongreye katılan altı devlet İstanbul'da konuyu müzakere etmeye başladı. Görüşmeler Berlin'de devam etti. Nihayet 15 Temmuz 1880'de varılan son karara göre **Yenişehir** ve **Yanya** Yunanistan'a bırakılacaktı. Babıali bunu derhal reddederek başka bir sınır teklifinde bulundu. Buna razı olmayan Yunanistan sınırda sorunlar çıkarmaya başladı. Sınır ihlali yapan Rum çeteleri destekledi. Bu durum karşısında Osmanlı, Teselya Ordusu'nu seferber ettiği gibi bölgeye savaş gemileri de gönderdi. Ayrıca Hariciye Nazırı Saffet Paşa son kongrede alınan kararı protesto ettiğini duyurdu (8 Ağustos). Saffet Paşa, Yunanistan'ı sınırlarda ve Girit'te karışıklıklara sebep olmakla suçladı. Bu arada Osmanlı birlikleri sınırdaki saldırıları püskürttüğü gibi Yunan toprakları içine doğru ilerlemeye başladı. Durumdan endişe duyan Avrupa devletleri araya girince Osmanlı harekâtını durdurmak zorunda kaldı.

Bu ortamda yeniden başlayan sınır müzakereleri sonunda sadece **Narda** şehrinin Yunanistan'a verilmesi, buna karşılık Preveze ve Yanya'nın Osmanlılar'da kalması kararlaştırıldı (24 Mayıs 1881). Bu karar, Yunanistan'da büyük tepki doğurdu. Fakat Yunan Hükümeti antlaşmayı onayladı. Böylece Yunanistan, 1832'de olduğu gibi, hiç savaşmadan Rumeli'de biraz daha toprak elde etmiş oldu. Bu arada Narda'nın Yunanistan'a verilmesi, Arnavut Birliği Komitesi'nin harekete geçmesine neden oldu. Ancak alınan tedbirlerle Arnavutluk ve civarında çıkabilecek karışıklıklar önlendi.

1878 Berlin Kongresi'nde Girit de gündeme gelmiş ve ada yönetimine dair Ekim 1878 tarihli **Halepa Mukavelenamesi** imzalanmıştı. Bu mukaveleye göre Rumların çoğunlukta bulundukları bir meclis oluşturuldu. Buna rağmen, Rumların nihai hedefleri Yunanistan'la birleşmek olduğundan, adada huzursuzluklar devam etti. Bunun üzerine 1889'da alınan bir kararla meclisin yetkileri sınırlandırıldı; ada valisinin yetkileri artırıldı. Avrupa'nın müdahalesini davet eden bu tedbirler, Girit'e Hristiyan bir vali atanması taleplerini gündeme getirdi.

Devletlerarası baskı ve Yunanistan'ın Girit'teki silahlı çeteleri desteklemesi karşısında Sultan Abdülhamit ada meclisini toplama kararı aldı. Ancak Müslüman ve Hristiyan ahali arasında meydana gelen kanlı çatışmalar devam ediyordu. Bunu fırsat bilen Yunanistan 10 bin askerini adaya sevketti (Şubat 1897). Bu gelişme sonrası Girit Müslümanlarına karşı acımasız katliamlar yapıldı. Babıali ortamı yatıştırmak için Girit'e özerklik verilmesini kabul etti. Bütün bunlar olurken Rumeli'de Osmanlı-Yunan sınırlarında sorunlar yine devam ediyordu.

Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti 13 Nisan 1897'de Yunanistan'a savaş ilan etti. Atina elçisi geri çağrıldı. İstanbul'daki Yunan elçilik mensupları da sınır dışı edildi. Osmanlı'da faaliyet gösteren Yunan uyruklu tüccara karşı tedbirler alındı. Çok sayıda Rum tüccarın sınır dışı edilmesi, Yunanlılarla iş yapan İngilizleri de kızdırmıştı. Babıali'nin bu

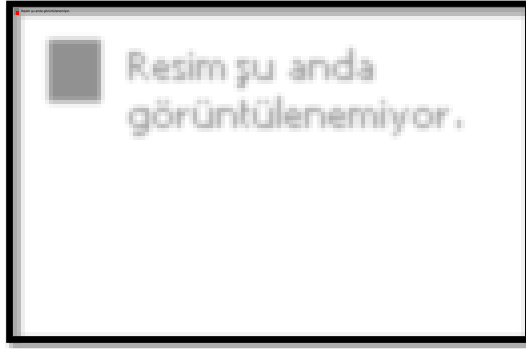
Biçimlendirilmiş: Yazı tipi rengi: Yeşil

konuda geri adım atmaması üzerine İngiltere, bu Rum ticaret erbabını bir gecede kendi vatandaşlığına geçirdi.

Osmanlı-Yunan savaşı karada ve denizde fiilen 17 Nisan 1897’de başladı. Her iki ülkenin de deniz savaşı yapacak donanma gücü zayıftı ve askerlerini denizden sevk edecek imkânları yoktu. Bu yüzden savaş daha başından itibaren karada gelişti. Savaşın geçtiği esas bölge **Teselya** oldu. Osmanlı ordu komutanı **Müşir Ethem Paşa**’ydı.

Osmanlı Ordusu’nun büyük taarruzu 18 Nisan’da başladı. Yunanlar, Osmanlı savaş ilan etmeden önce vurkaç taktiği ile geniş araziye yayılma politikası izlediler. Hatta bazı başarılar da kazandılar. Ancak Osmanlı Ordusu ilerlemeye başlayınca durum aleyhlerine döndü. Osmanlı ordusu önce **Milano** geçidini, sonra **Yenişehir**’i ardından da **Tırhala**’yı fethetti ve Yunanistan içlerinde ilerlemeye de başladı. Yunanlar geniş bir alana yayılarak hata yaptıklarını anladıkları için bütün güçlerini **Dömeke**’ye topladılar.

Bunun üzerine Müşir Ethem Paşa orduyu bu bölgeye sevk etti. Savaş bir meydan muharebesi haline dönüştü. 40 bin kişilik Yunan Ordusu karşısında Osmanlı Ordusu **Dömeke**’de büyük bir zafer kazandı (17 Mayıs 1897). Öyle ki Osmanlı askerinin önünde Yunanistan’ın başkenti **Atina**’ya giden yolda hiçbir kuvvet kalmamıştı. Osmanlı

Ordusu zaferi üzerine Rus Çarı II. Nikola Sultan Abdülhamit’e özel bir yazı göndererek savaşın

Resim-28: Osmanlı Ordusu’nun zaferiyle biten Dömeke Savaşı’nı gösteren bir tablo (Anonim)

durdurulmasını rica etti. Çarın Sultan II. Abdülhamit’e yaptığı ateşkes ve barış çağrısında iki temel esas vardı. Birincisi Osmanlı Devleti’nin toprak kaybı olmayacaktı. İkincisi ise Girit’te muhtariyet kurulacaktı. Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya da benzer taleplerde bulundular. Sultan bu talepleri kabul etti ve 20 Mayıs 1897’de ateşkes imzalandı.

Yunanistan karşısında elde edilen bu başarı birçok açıdan önemli idi. Öncelikle 93 Harbi’ndeki büyük bozgundan sonra kazanılan Dömeke Muharebesi, Osmanlı Ordusu ve halkı için büyük bir moral oldu. Ayrıca İslam dünyasında Sultan II. Abdülhamit’e Halife olarak bağlılık ve güven arttı. Dünyanın çeşitli bölgelerindeki Müslümanlar tebriklerini bildiren telgraflar çektiler. Ancak bu durum karşısında İngiltere, zaten kuşku ile baktığı Hilafet kurumuna bakış açısını değiştirdi.

Yunanistan ile nihaî barış için İstanbul’da bir konferans toplanması kararlaştırıldı. Zaten Avrupalı güçler, savaş sonrası görüşülecek barış şartlarının tespiti için hemen devreye girmişlerdi. Dört ay süren görüşmeler, büyük devletlerin Yunanistan yanlısı tutumlarına sahne

oldu. Sonuçta kesin barış antlaşması 13 Kasım'da imzalandı. Girit yüzünden çıkan bu savaşta, Girit ile ilgili hiç bir madde yoktu. Yunanistan Osmanlı Devleti'ne savaş tazminatı ödemeyi kabul etti. 100 bin frank olan bu tazminat, Osmanlı'nın bu savaşta harcadığı paranın ancak beşte üçü kadardı. Yunanistan, yine Avrupa'nın kayırması sayesinde hezimet yaşadığı bu savaş nedeniyle büyük bir darbe yemekten kolayca kurtuldu.

12.3. Sultan II. Abdülhamit Devri Dış Politika Anlayışı ve Yeni Açılımlar

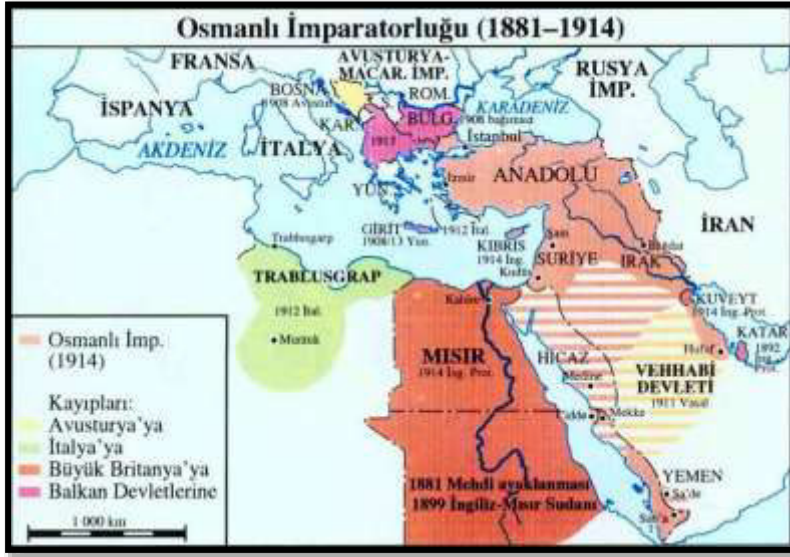
12.3.1. Sultan II. Abdülhamit'in Dış Politika Anlayışı

II. Abdülhamit tahta çıktığında Osmanlı-Sırbistan ve Karadağ savaşları devam ediyordu. Bu savaşlar esnasında Avrupalı ülkelerin tavırları Padişaha hiçbir Avrupa ülkesine güvenilemeyeceğini ve bir denge politikası izlemesi gerektiğini gösterdi. Özellikle Berlin Kongresi ve antlaşması sürecinde yaşananlar Sultanın bu fikrini daha da güçlendirdi.

Sultan II. Abdülhamit öncelikle Avrupa devletleri arasındaki bloklaşmalardan uzak durmayı prensip edindi. Bu siyaset ile devleti **başka bir gücün etkisi altına sokmamayı** hedefliyordu. Böylece muhtemel kutuplaşmalardan da uzak durulmuş oluyordu. Dış politikasında gerçekçi olmaya çalışan Padişah, zaman zaman devletin aleyhinde tavizler ve kayıplar vermiş olsa da saltanatı süresince devleti gereksiz maceralara atılmaktan uzak tutmayı başardı. Sultan Abdülhamit, bloklara karşı yürüttüğü denge politikalarına zarar vermeden fırsatını buldukça Avrupa devletleri arasındaki rekabetlerden ve sömürge yarışlarından yararlanmaya çalıştı. Böylece devletin ömrünü uzattı. 1880'lerden sonra Almanya dışında Osmanlı'nın yakınlaşabileceği bir güç olmamakla birlikte, II. Abdülhamit'in etkili propagandaları Avrupalı büyük devletleri endişelendirmekteydi.

Abdülhamit'in dış politikadaki bir diğer prensibi, mümkün olduğunca **savaştan uzak durmak** ve **savunma** eksenli politikalar geliştirmekti. Bu sayede **diplomasiyi** etkin kullanma imkânı doğuyordu. 93 Harbi'nin ağır yaralarının sarılması için yeni bir maceradan uzak durulması gerekiyordu. Önemli toprak kayıplarına rağmen Osmanlı hâla Balkanlar'dan Basra Körfezi'ne, buradan Kızıldeniz'e kadar geniş bir alanda egemendi. Ancak Osmanlı'nın birçok bölgesi savunmasız ve saldırıya açıktı. Buraları savunacak askeri güç ve ekonomik imkânlar yoktu. Bu durum karşısında alınacak en uygun tedbir, savaştan uzak durarak öncelikle savunma açıklarını gidermekti. Bu maksatla askeri yatırımlara hız verildi, çağdaş askeri okullar açıldı ve silah sistemi yenilendi. Çanakkale, Trablusgarp ve benzeri stratejik yerlerde güçlü istihkâmlar yaptırıldı.

Bütün bu tedbirlere rağmen Fransızların Tunus'u, İngilizlerin Mısır'ı işgallerine engel olunamadı. Bu işgaller karşısında savaş yerine diplomasi tercih edildi. Yine 1885'te Bulgar Prensiği, Doğu Rumeli'yi işgal edince askeri seçenek kullanılmadı. Sultan bu kayıpları daha fazla kayıpların olmaması uğruna sineye çekti. Bu politikanın istisnası yukarıda ele aldığımız 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı oldu. Bu savaşta elde edilen zafer uzun zamandır Almanların katkısıyla yenilenen Osmanlı Ordusu'nun gücünün görülmesi için fırsat oldu.

Harita-5: Osmanlı Devleti (1881-1914) (ÖRENÇ, 20013, 177)

Sultan Abdülhamit, Hilafet politikalarını İslam birliği çerçevesinde siyasi bir argüman olarak geliştirdi. Bu durum 1876 Anayasası'na konulan maddeler ile de teyit edildi. Kanun-ı Esasi'deki üç ve dördüncü maddeler, Sultanın Osmanlı tebaasının Padişahı ve aynı zamanda da bütün Müslümanların da Halifesi olduğuna vurgu yapılmıştı. İslam Birliği siyasetini sadece II. Abdülhamit'in şahsına bağlamak da doğru değildir. Zira bu düşünce kendisinden önce özellikle II. Mahmut, Abdülmecit ve Abdülaziz dönemlerinde İttihat-i İslam kavramı sıklıkla gündeme getirilmişti. Ancak bu kavramın 1876-1908 yılları arasında başarıyla uygulanışı tamamen II. Abdülhamit'e özgü olmuştur.

II. Abdülhamit'in İslam birliği anlayışında, İstanbul'a Orta-Asya'dan, Uzak Doğu'dan gelen tüccar, seyyah ve elçiler özel yet tuttu. Buhara, Türkistan, hatta Çin'den hac için yola çıkanların ilk uğrak noktası İstanbul'du. Sultan, Hacca gitmek üzere İstanbul'dan geçen Türkistan, Afganistan ve Hindistan hacıları için Buhara ve Hint tekkeleri açtırdı. İran, Afganistan, Türkistan, Kaşgar, Hindistan ve Fas gibi, değişik İslam bölgelerinden Hac için her yıl Müslümanların Mekke'ye gelmesini de değerlendirildi. Yapılan propagandalar ile Hilafetin nüfuzu artırıldı. Dünyanın çeşitli yerlerinden Mekke ve Medine'ye gelen Müslümanların ağırlanması için etkili tedbirler alındı. Bunlar için misafirhaneler ve konaklama yerleri inşa edildi. Genellikle Rusya, İngiltere gibi hasım devletlerin vatandaşı olan Müslümanlar arasında Osmanlı Hilafetinin yaygınlaşan bu nüfuzu, ilgili devletlere baskı aracı olarak kullanıldı. Nitekim bu devletler siyasetlerini belirlerken daima Hilafet faktörü dikkate almak zorunda kaldılar. Afganistan, Zengibar, Hindistan hatta Çin'e heyetler, geçici elçiler ve sabit konsoloslar gönderen Sultan oradaki Müslümanlarla ilişkilerini sıcak tuttu.

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi rengi: Yeşil

II. Abdülhamit'in İslam âlemindeki olumlu imajı; Hicaz Demiryolu projesi ile doruğa çıktı. Nitekim Hicaz Demiryolu, dünya Müslümanlarının maddi katkıları ile yapıldı. Bu proje Müslümanların o güne kadar birlikte gerçekleştirdikleri en büyük yatırımdı. Bu beklenmedik sonuç Batı'lıları hem hayrete düşürdü hem de korkuttu. Osmanlı Devleti'nin sıkıntıda olduğu değişik dönemlerde Hindistan Müslümanları başta olmak üzere pek çok yerden yardımlar geldi. II. Abdülhamit'in özellikle Hindistan Müslümanlarına gösterdiği ilgi ve onların dayanışma arzusunun muhtemel sonuçlarını dikkate alan İngiltere, uzun süre Osmanlı politikalarında daha temkinli hareket etmek zorunda kaldı.

19. Yüzyılın ikinci yarısında kamuoyu baskısı siyasette ve devletlerarası ilişkilerde kullanılan önemli bir araç haline gelmişti. Hükümetler genellikle basın üzerinden kamuoyu yönlendirmesi yapmakta ve uluslararası politikalar da görünürdeki bu mekanizmanın bir sonucu olarak geliştirilmekteydi. Sultan Abdülhamit bunun farkındaydı ve karşı hamleler yapmakta oldukça başarı gösterdi. 1878 yılında **Matbuat Dairesi**, yabancı basını yakından takibe başladı. Devletin ve Padişahın dışarıdaki imajını takip edilerek ve gerekiyorsa bu konuda müdahaleler yapıldı. Osmanlı Hariciye Nezareti, 1882 yılı sonlarında Sultanın dikkatini basına çekerek yeni düzenlemelerin yapılmasını istedi. Nitekim 1883 yılı başlarında dış basını takip edecek, devletin ve Padişahın imajını zedeleyici yayınları tekzip etmek üzere, Hariciye Nezareti'ne bağlı **Matbuat-i Ecnebiye Müdürlüğü** kuruldu. Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü, ilk iş olarak yurt dışında yayınlanan pek çok gazete ve dergiye abone oldu. Bu durum bir taraftan yabancı basını taramayı kolaylaştırdı, diğer taraftan da aboneliğin sonlandırılmasını istemeyen yayın organlarının Osmanlı aleyhinde daha temkinli dil kullanmalarına sebep oldu. Bu arada idarenin kurulmasına İstanbul'da bulunan Avrupa elçileri karşı çıkmıştı. Bunlar daha da ileri giderek, İstanbul'da yaşayan yabancı gazetecileri bu yeni kurumu dikkate almamaları konusunda uyardılar. İdarenin kurulması ardından Osmanlı aleyhindeki yayınlarda büyük artış oldu.

Abdülhamit, Batı'da sadece basın aracılığı ile değil, değişik vesileler ile kendisinden olumlu söz ettirmeye özen gösterdi. Aslında hayati bir zorunluluk olarak Almanya ile yakınlaşma süreci ve demiryolu politikalarında Fransız ve İngilizlerin yerine Almanya'nın tercih edilmesi, Batı kamuoyunda Abdülhamit aleyhtarı yaklaşımları yeniden hızlandırmıştı. Bu yüzden Sultan bir takım özel yöntemlere başvurdu. Avrupalı kral ve kraliçeleri ile yazışarak, onların muhtemel tepkilerini dizginlemeye çalıştı. Nispeten tarafsız görünen **Macar Profesör Adolphe Strausz** gibi birçok isim ile şahsi dostluklar kurdu, nişanlar verdi; onları Avrupa kamuoyunda kendi sözcüsü gibi kullandı ve olumlu imaj oluşturmaya çalıştı. Ayrıca Papalığın resmen tanınması, yabancı hayır kurumları ile **Pastour Enstitüsü** gibi ilmi kuruluşların desteklenmesi; yurt dışında açılan umumi sergilere katılınması gibi davranışlar ile devletin tanıtımına önem verildi.

12.3.2. Dış Politikada Yeni Arayışlar: Almanya İle İlişkilerin Gelişmesi

1856 Paris Anlaşması'nda Osmanlı toprak bütünlüğü garanti altına alındığı halde İngiltere ve Fransa'nın buna özen göstermemesi Babiâli'yi yeni arayışlara itti. Bu arayışları

1878 Berlin Antlaşması sonuçları ile Fransızların 1881’de Tunus’u, İngilizlerin 1882 Mısır’ı işgal edişleri daha da hızlandırdı. Osmanlı’nın dış destek sağlayabileceği alternatiflere ihtiyacı vardı. Almanya güçlü ordusu ve sanayisiyle en iyi seçenek olarak öne çıktı. Almanya da sömürgeci idi fakat hiç **Müslüman sömürgesi** yoktu. Yönetim biçimi Osmanlı’yı andırıyordu. Sultan Abdülhamit bu ülkeyi şehzadeligi sırasında ziyaret etmiş potansiyelini yakından görmüştü. İngiltere ve Fransa’nın bilhassa Ermeni meselesindeki dayatmaları karşısında Almanya’nın daha ılımlı siyaset takip ediyor olması yakınlaşmayı kolaylaştırmıştı. Nihayet iki ülke arasında askeri işbirliği ile başlayan ilişkiler kısa sürede siyasî ortaklığa dönüştü.

Babiali, Berlin Antlaşması ardından ordunun yenilenmesi, yolların tamiri, yeni demir yollarının yapımı gibi bir dizi hizmetlerin yapılmasını tartışıyordu. Bu büyük yatırımlar için dış kaynağa ihtiyaç duyulmaktaydı. Borçlar yüzünden Fransa ve İngiltere ile bu türden ilişki kurulması imkânı kalmamıştı. Bu şartlarda Osmanlı için Almanya en iyi seçenek olarak gözüküyordu. Alman Başbakanı **Prens Otto von Bismarck**’ın dengeli siyaseti sayesinde Avrupa siyasetinde önemli aşama kat edilmişti. Bismarck Almanyası Avrupa dışındaki mücadelelerde taraf olmamaya özen gösterdi. Fakat Berlin Kongresi’nin Almanya’da toplanması ve toplantıya Bismarck’ın başkanlık etmesi bu ülkeyi doğrudan Osmanlı siyasetinde taraf yaptı. 1879 yılında Bismarck sayesinde Almanya’nın Rusya ve Avusturya ile oluşturulan Üçlü İttifak’tan kopması da II. Abdülhamit’in dikkatinden kaçmamıştı.

II. Abdülhamit ilk hamlesini yaptı ve 1880 yılında askeri yenilikler için Almanya’dan uzman talep etti. Almanya bunu olumlu karşıladı ve iki ülke arasında anlaşma yapıldı. Alman subayların Osmanlı üniforması giymesi koşulu ile Osmanlı ordusunda görev yapmaları benimsendi. İlk askeri heyet Mayıs 1882’de **Albay Kaehler** başkanlığında İstanbul’a geldi. 1883 yılında Osmanlı askeri hizmetine meşhur **Colmar von Der Goltz** alındı. Goltz Paşa, Albay Kaehler’in ölümü ile 1885’te askeri heyetin başkanı oldu. Kendisine verilen imkân ve imtiyazlar ile başta askeri okullar olmak üzere Osmanlı asker eğitimi programlarında pek çok değişiklikler yaptı. Goltz Paşa, Osmanlı Ordusu’nun silah sistemini tamamen değiştirdi. 1885’te Çanakkale Boğazı’nın tahkimatı için **Krupp Fabrikası**’na ağır toplar sipariş edildi. Bunu diğer silah türlerinin siparişi takip etti. Goltz Paşa’nın uyguladığı programlar sayesinde 1890’lı yıllarda Alman silah fabrikatörleri Osmanlı siparişlerinin tamamını karşılar hale gelmişlerdi. Doğal olarak Osmanlı subayları da silahları tanımak ve eğitimini almak için Almanya’ya gönderilmeye başlandı. Bu da Osmanlı Ordusunda güçlü bir Alman ekolünün oluşmasına zemin hazırladı.

Resim-29: Otto von Bismarck
(ÖRENÇ, 2013, 134)

Silah ticaretinin yanı sıra Alman sermayesi hızla Osmanlı topraklarında varlık göstermeye ve yatırımlar yapmaya başladı. Bunlar içerisinde en fazla ses getireni demiryolları

imtiyazlarıydı. Ancak Alman siyasetindeki yaşanan radikal bir değişim ilişkileri yeni mecralara sürüklemeye başladı. Şöyle ki 1888 yılında Alman imparatoru olan **II. Wilhelm**, Bismark'ın Avrupa merkezli politikalarına karşılık **weltpolitik** adı verilen dünya politikaları takip etmeye başladı. Bu politikanın en temel motivasyonu Doğuya yayılmaktı. II. Wilhelm, II. Abdülhamit'in diplomatik girişimleri ile Alman sermayesinin Osmanlı topraklarına daha fazla yönelmesini destekledi. İlişkileri sağlamlaştırmak isteyen Sultan Abdülhamit, II. Wilhelm'i İstanbul'a davet etti. Bu arada **İzmit-Ankara** demiryolu inşası imtiyazı Alman **Deutsche Bank**'a verildi. Demiryolu için kurulan şirket, demiryolunun **İzmit-Adapazarı** kısmını 1890 yılı yazında hizmete soktu. Sultan bu hattın Bağdat'a kadar uzatılmasını istedi. Bu şartlarda Almanlar ile 1890'da bir ticaret anlaşması imzalandı. Böylece Osmanlı toprakları Alman sermayesinin her türlü ticari ve yatırım faaliyetlerine açılmış oldu.

II. Wilhelm, 1898 yılında ikinci kez olarak İstanbul'u ziyaret ettiğinde Alman şirketleri Anadolu'nun pek çok yerinde faaliyetliydi. Alman sermayesi ile kurulmuş olan **Anadolu Demiryolu Şirketi**, İzmit-Ankara hattını tamamladığı gibi; **Haydarpaşa-İzmit** hattını da yeniledi. Aynı şekilde yeni sözleşme ile **Eskişehir-Konya** hattının yapım imtiyazı da Almanlara verildi. II. Wilhelm ikinci İstanbul ziyareti ardından Kudüs'e geçip **Alman Luther Kilisesi**'nin açılışını yaptı. İmparatorun bu ziyaretteki jestleri ardından Osmanlı Devleti 27 Kasım 1899'da **Bağdat Demiryolu** hattının yapımının Almanlar'a verileceğini ilan etti.

Almanların kazandığı ticari imtiyazlar Fransız ve İngilizlerin tepkisine neden olmaktaydı. Özellikle Berlin-Bağdat Demiryolu yapım ve işletme imtiyazı 1900 yılında Almanlara verilince bu tepkiler ve rekabet şiddetlendi. İngiliz Hükümeti projenin engellenmesi için çalışmaya başladı. Babıâli tepkileri dikkate almadı ve 3 Mart 1903 tarihinde kesin imtiyaz sözleşmesi yapılarak **Bağdat Demiryolu Şirketi**'nin kurulmasını ve işin tamamen Almanlara verilmesini onayladı.

Osmanlı bu proje ile Anadolu'yu boydan boya kat ederek Basra Körfezine incek bir ulaşım ağı ile büyük bir kalkınma hamlesi başlatmayı umuyordu. Böylece hem ekonomik gelişme sağlanacak, hem de geniş topraklarda siyasî ve askerî kontrol imkânı doğacaktı. Sömürge yarışında geç kalan Almanlar ise bu yolla dünya ticaretinden kendi paylarına düşeni almayı umuyorlardı. Bu arada Berlin-Bağdat demiryolu işletme hakkı yanı sıra, demiryolu hattı boyunca her iki taraftaki 20 kilometrelik alanda maden ve petrol işletme imtiyazı da Almanlara veriliyordu. Bu durumda İngilizlerin sadece Anadolu'daki ekonomik çıkarları zedelenmiyor, petrol bölgeleri ve **Basra Körfezi** ticaretinde yeni ve güçlü bir tehdit ortaya çıkmış oluyordu. Böylece sömürgeleri olan Hindistan yolunun Alman baskısına maruz kalacak olması kabul edilemezdi. Özellikle demiryolu hattının Bağdat'tan Basra'ya, oradan da Kuveyt'e ulaştırılması çalışmaları, İngilizleri büsbütün endişelendirdi. İngilizler Avrupa'da durduramadıkları Almanlar ile Basra Körfezi'nde burun buruna gelmiş olacaktı. Bu durumda İngiltere karşı hamle olarak Fransız ve Rusları harekete geçirmeye çalıştı. Bu çekişme uzun yıllar sürdü. Bir anlaşma yolu olarak, **Bağdat-Basra-Kuweyt** arasındaki demiryolu hattının Almanlar ile ortak olmayan bir Osmanlı şirketinin yapması benimsendi. Gerek Osmanlı-Alman ilişkilerinin aldığı yeni şekil ve gerekse İngiltere başta olmak üzere

diğer büyük devletlerin tavrı bu sorunu ileriki yıllara taşıdı. Böylece Berlin-Bağdat demiryolu meselesi I. Dünya Savaşı'nın çıkmasının sebeplerinden biri oldu.

12.3.3. Amerika İle İlişkilerin Geliştirilmesi

Yukarıda da değindiğimiz gibi Osmanlı-Amerika ilişkileri 18. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren gelişme göstermişti. Ancak bu ilişkiler üzerinde İngiliz gölgesi vardı. Amerikan ticaret gemileri 1782 den itibaren İngiliz bayrağı altında Osmanlı limanlarına mal getirebiliyordu. Bu dönemde Osmanlı, Amerika ile doğrudan ilişki kuramadı. Amerika, Osmanlıya bağlı Cezayir Beyleri ile 1795 tarihinde bir antlaşma yaptı. Bu antlaşma 1815 yılına kadar yürürlükte kaldı. Fakat Amerikalılar 1815 yılında Trablusgarp'a donanma gönderip limanı tahrip edince ilişkiler bozuldu.

Osmanlı-Amerika ilişkileri 1830'da yapılan ticaret antlaşması ile düzeldi. Bu antlaşma 1862 yılında geliştirilerek yenilendi. Bu tarihten sonra Osmanlı Ordusu'nun yenilenmesi kapsamında Amerika'dan malzeme ve silah satın alındı. Bu gelişmeler Amerikan misyonerlerinin Osmanlı topraklarında faaliyet yapma ve eğitim kurumları kurma imkânını verdi. Osmanlı-Amerikan ilişkileri esas olarak II. Abdülhamit zamanında ivme kazandı. Amerika ile yapılan ticaret hacmi 1872'lerde iki milyon doların biraz üstünde iken 1882 yılında beş milyonu aştı. Bu çerçevede Amerika İstanbul'daki elçiliği yanı sıra Osmanlı topraklarında çeşitli yerlerde konsolosluklar açtı. Osmanlı Devleti 1843'lerden sonra temsilci bulundurduğu Amerika'da elçilik düzeyinde temsil edilmeye başlandı. Ayrıca Osmanlı 1893 yılında Amerika'da açılan **Chicago Sergisi**'ne katıldı. Sergide II. Abdülhamit'in talimatı ile kurulan **Türk Köyü**, büyük ilgi gördü.

II. Abdülhamit imkân buldukça Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden Amerikalı gazeteci ve devlet adamlarını kabul etti. Onlar üzerinde olumlu etkiler bırakarak lehte yazılar yazmalarını sağladı. Bu yüzden Avrupa'ya göre Amerika kamuoyu Osmanlı'ya daha sempatik bakıyordu. Buna rağmen II. Abdülhamit ve Osmanlı kamuoyu, Amerikan misyonerlerinin 1840'lardan beri Osmanlı topraklarında yürüttükleri faaliyetlere daima kuşku ile baktı. Misyonerlik faaliyetlerini organize eden **American Missionary Board** teşkilatı II. Abdülhamit'in tahta geçmesinden yıllar önce Osmanlı topraklarındaki teşkilatlanmasını tamamlamıştı. Özellikle **Doğu Türkiye Misyonu**'nun Ermeniler arasında 1890'lardan itibaren artan faaliyetleri rahatsızlığın kaynağıydı. Amerika'nın Ermeni isyanlarını desteklemesi ilişkileri olumsuz yönde etkiliyordu.

Osmanlı-Amerikan ilişkilerine yansıyan bir başka boyut ise Amerika'ya yapılan Ermeni göçleridir. Kimi iktisadi nedenler, kimi Anadolu'da yaşanan Ermeni olayları kimisi de misyonerlerin teşviki ile pek çok Ermeni Amerika'ya göç etmeye başladı. 1891 yılına ait bazı rakamlara göre Amerika'ya göç eden Ermeni sayısı 3257'ye ulaşmıştı. Amerika'ya giden Ermeniler orada Osmanlı aleyhinde kolayca teşkilatlanıp lobi oluşturabilmekteydi. Osmanlı, bir taraftan bu göçleri engellemeye uğraşırken diğer taraftan Amerika nezdinde girişimlerde bulunarak göçmenlerin kabul etmemesini sağlamaya çalıştı. Bu sorun Amerika'nın 1907'de göçmen yasası çıkarmasına kadar sürdü.

12.3.4. Sultan Abdülhamit'in Orta Asya Politikaları

II. Abdülhamit, temel yörüngesi olan imparatorluktaki ve dünyadaki bütün Müslümanlara yönelik politik akım İslam birliği siyaseti yanı sıra şartların gerektirdiği durumlarda Türkçülük akımına da sahip çıkmaktan geri durmadı. Bu amaçla Orta Asya Türkleri ile yakından ilgilendi. Daha saltanatının ilk yıllarında **Buharalı** büyük Türk âlimi **Şeyh Süleyman Efendi**'yi Türkler ve Türkmenlerle temas etmek üzere resmî görevle **Orta Asya**'ya gönderdi. **Peşte**'de toplanan **Turan Kongresi**'nde Padişahı yine **Süleyman Efendi** temsil etti. **Azerbaycan**'da Türkçe öğretimini yasaklayan İran Şahı nezdinde teşebbüse geçerek Türkçe'nin yeniden öğretim dili olmasını sağladı. Öte yandan **Söğüt**'ü imar etti. Burada bulunan Osmanlı Devleti'nin kurucularının türbe ve mezarlarının tamirini sağladı. Bölgede yaşayan ve kendisinin **öz hemşehrilerim** dediği **Karakeçili** aşiretinden, iki yüz kişilik bir **Söğütlü Maiyet Bölüğü**'nü (Ertuğrul Süvari Alayı) oluşturdu.

12.3.5. Sultan Abdülhamit'in Uzak Doğu Politikaları

Sultan Uzakdoğu'nun önemli devleti **Çin** ile ilişkileri geliştirmeye çalıştı. Çin'de, İngiliz sömürge politikalarına karşı patlak veren 1898 **Boxer Ayaklanması** sürecinde bu ülkeye destek verdi. Almanya'nın da teşviki ile **Mirliva Enver Paşa** önderliğinde dört kişilik bir heyet Çin'e gönderildi. **Halifelik** makamının etkisini göstermek ve Çin Müslümanları'na nasihat etmek için giden bu heyette iki din âlimi bulunuyordu. 18 Nisan 1901'de bir Rus gemisi ile hareket eden heyet, 1 ay sonra Çin'e vardı. Ancak Boxer Ayaklanması İngiltere tarafından çok kanlı bir biçimde bastırıldığından heyet sonuç alamadı. Bununla birlikte **Doğu Türkistan Müslümanları** ile temaslarda bulunuldu. 6 Haziran'da Çin'den ayrılan heyet Japonya ve Rusya üzerinden geri döndü.

Sultan Abdülhamit'in Uzakdoğu'daki önemli girişimlerinden bir diğeri **Japonya** ile ilişkilerdi. Batıya açılma politikası izleyen Japonya İmparatoru **Merji** (1868-1913) döneminde ilişkiler hız kazanmıştı. 1871-1875 yılları arasında Japonya'dan iki heyet İstanbul'a geldi. Osmanlı-Japon ilişkilerinde esas büyük ilerleme II. Abdülhamit'in tahta geçmesi ile başladı. Sultan şehzadelüğünden itibaren Japonya'daki gelişmeleri de takip ediyordu. Tahta geçtikten sonra bu konudaki imkânları araştırdı. 1878 yılında bir Japon savaş gemisi İstanbul'a gelmişti. Sultan, bu heyeti çok iyi karşıladı. Onlara nişanlar verdi. Ayrıca, Japon İmparatoru'na bir Türk harp gemisi ile selam ve sevgilerini gönderme arzusunda olduğu haberini yolladı.

Dış politikada yeni arayışlar içinde olan Sultan Abdülhamit'in Japonya girişimleri olumlu sonuçlandı. 1880 ve 1881 yıllarında Japonya'dan İstanbul'a iki heyet geldi. 1881 yılının sonunda gelen üçüncü heyet ile bir ticaret anlaşması yapılması görüşüldü. Japonya bir anlaşma metni hazırlayıp Osmanlı'nın **Petersburg Elçisi Şakir Paşa** aracılığı ile Babiâli'ye sundu. Fakat bu anlaşma, metnindeki bir takım sorunlar yüzünden tamamlanamadı. Özellikle o sıralarda Japonya ile Rusya arasında problemler yaşanmaktaydı. Abdülhamit ihtiyatlı davranarak böyle bir anlaşma yaparak taraf olmamayı tercih etti. Anlaşmayı erteledi ise de Japonya ile iyi ilişkiler sürdü. 1887 Eylül ayında Japonya'dan İstanbul'a üst düzey yeni bir ziyaret daha gerçekleşti. Japonya İmparatoru'nun amcası olan **Prens Komatsu** ve eşi

İstanbul'a geldi. Heyet, Küçüksu Sarayı'nda ağırlandı. Prens, Padişah ve Sadrazam tarafından kabul edilerek nişanlar verildi. Japonya İmparatoru da bu ilgiye kayıtsız kalmadı ve II. Abdülhamit'e Japonya'nın en üstün nişanı olan **Krizantem** nişanını gönderdi. Bu tarihten sonra Osmanlı kamuoyu Japonya ile daha yakından ilgilendi. Basında yazı ve haberler yer almaya başladı. Sınırlı da olsa Osmanlı seyyahları Japonya'ya gitti.

Sultan, Japon prensinin ziyaretini iade etmek ve ilişkileri geliştirmek için bir geminin bu ülkeye gönderilmesi emrini verdi. Bu amaçla hem yelkenli ve hem de makineli bir gemi olan 25 yaşındaki **Ertuğrul Firkateyni** uygun bulundu. Heyetin başına **Miralay Osman Bey**, gemi komutanlığına da **Kaymakam Ali Bey** tayin edildi. Gemi seyahatine, denizcilik tecrübelerini arttırmak üzere o yıl **Deniz Harp Okulu**'ndan mezun olan teğmenlerin de katılması kararlaştırıldı. Nihayet gemi, 56'sı subay olmak üzere 609 kişilik mürettebatı ve Padişah'ın Murassa İmtiyaz Nişanı'nı İmparatora ulaştırmak üzere 14 Temmuz 1889'ta İstanbul'dan yola çıktı. 11 aylık bir yolculuktan sonra 7 Haziran 1890'da Japonya'nın **Yokohama Limanı**'na varıldı. Limanında büyük törenle karşılanan gemi aynı zamanda Türk-Japon dostluğunun sembolü oldu.

Gemi 13 Haziran 1890'da **Tokyo**'ya ulaşmış ve yolda iken unvanı yükseltilerek paşa yapılan gemi komutanı Osman Paşa İmparator tarafından Sarayda kabul edilmişti. Bu görüşmede Padişahın özel mektubu ile nişanı Sultana takdim edildi. Ertuğrul gemisi gerekli temaslarda bulunduktan sonra 15 Eylül'de yine Yokohama'dan İstanbul'a hareket etti. Ancak fazla uzaklaşmadan bir fırtınaya tutularak 18 Eylül 1890'da **Oşima**'daki **Kaşinozaki Burnu**'nda bulunan fenerin önlerinde battı. Tarihe **Ertuğrul Faciası** olarak geçen bu hadisede Osman Paşa ile birlikte 587 denizci şehit olmuş, 69 asker kurtarılabildi. Japon İmparatoru üzüntülerini göstermek için Türk askerlerini götürmek üzere iki kruvazör tahsis etti. Bu gemiler 25 Aralık 1890'da İstanbul'a geldi ve 1 ay kaldıktan sonra geri döndü. Sultan Abdülhamit bu gemi personeline çeşitli rütbeden madalyalar vermiş, İmparatora da teşekkür mektubu ile Türk askerlerini kurtarmada yardımcı olan Japon köylülerine bir miktar para göndermişti. Bu tarihten sonra Japonya ile iyi ilişkiler sürdürülmüştür.

Osmanlı Devleti, 1904-1905 Rus-Japon Savaşı sırasında tarafsız kalma gerekçesini kullanarak, Rusya'nın savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine izin vermedi. Böylece dolaylı olarak Japonya'ya yardım etmiş oldu. Osmanlı kamuoyu da savaş ile yakından ilgilendi. Ayrıca **Miralay Pertev Bey** savaşı gözlemlemek için **Mançurya**'ya gönderildi ve burada bir yıla yakın Japon Ordusu'nun misafiri oldu. Dönüşünde gördükleri ve Japonya hakkında geniş bir raporu Padişaha sundu.

12.3.6. Sultan Abdülhamit ve Latin Amerika

Sultan Hamit, 19. Yüzyılın başlarında bağımsızlıkların kazanan **Latin Amerika** ülkelerindeki gelişmelere duyarsız kalmadı. Siyasî ve ticarî ilişkilerden ayrı olarak özellikle **Arjantin** ve **Brezilya**'ya göç eden Ermenilerin faaliyetleri yakından izlenmişti. Brezilya İmparatoru **II. Pedro** (1831-1889), 1875'de İstanbul, Suriye ve Kudüs'ü ziyaret etmiş, ilişkiler daha da geliştirilmeye çalışılmıştır. 1866'da dostluk ve ticaret antlaşması imzalanan

Meksika ile 1909'da konsolosluk antlaşması yapılmıştır. Suriye'den **Haiti**'ye Ermeni göçleri olunca buradaki gelişmeler takip edilmeye başlanmıştır.

Görüldüğü gibi Abdülhamit, dünyanın neresinde olursa olsun Osmanlı'yı ilgilendiren gelişmelerden uzak kalmamaya çalışıyordu. Mesela **Kuzey Afrika**'da sömürgeler kuran Belçika ile **Kongo**'ya dair bir sözleşme yapılmıştır. 25 Haziran 1885'de Berlin'de imzalanan sözleşme 12 maddeden oluşuyordu ve Osmanlı'ya bölgede etkinlik kazandırma amaçlıydı.

12.4. Sultan Abdülhamit Döneminde İç Gelişmeler

12.4.1. Duyun-ı Umumiye'nin Kurulması (1881)

Abdülhamit, ekonomik alanda önceliği kendisinden önceki Padişahlardan devraldığı dış borçları temizlemeye verdi. Tahta çıktığında, 1854-1874 arasında alınmış dış borçlar devletin normal gelirlerinin yarısını aşmıştı. 1854-1874 yılları arasında devlet 15 defa borçlanmıştı. Devletin aldığı para 127 milyon Osmanlı altını iken, faiziyle birlikte ödemekle yükümlü olunan miktar 239 milyon Osmanlı altını idi. Aslında bu borçlanmalar, Avrupalı kredi kuruluşları için kârlı bir yatırımdı ve bunu teşvik ediyorlardı.

1875 yılına gelindiğinde Osmanlı'nın batılı devletlerden ve bankerlerden borç alamayacak duruma gelmişti. Bu şartlarda Sadrazam Mahmut Nedim Paşa, Rus Elçisi Ignatyev'in de etkisiyle 5 milyonluk bütçe açığını kapatmak için 14 milyon olan dış borçların ödemesini yarı yarıya indirme kararını vermişti. Ayrıca faizlerin de yarı yarıya indirilmesi sağlandı. Ödenmeyen kısım için %5 faizli esham (hisse senedi) verilmişti. Bu esham, 1881 yılında ödenecekti. Aslında devlet, böylece iflasını ilan etmişti. Ardından 93 Harbi masrafları ve ağır savaş tazminatı Osmanlı maliyesine son darbeyi vurmuş oldu.

Berlin Konferansı'nda ele alınan konulardan biri de Osmanlı'nın dış borçlarıydı. 22 Kasım 1879'da bu konudaki ilk adım atıldı. Sonuçta Osmanlı, Galata bankerleri ve Osmanlı Bankası temsilcileriyle anlaşmaya vardı. 13 Ocak 1880'den sonra iç ve dış borçlar için yılda 1.350.000 Lira ayrılacaktı. Bunun için Rüşum-ı Sitte adı verilen vergileri, yani tuz, ipek, içki, balık avı, tütün ve damga vergilerini, toplamak üzere **Rüşum-ı Sitte İdaresi**'nin kurulmasına karar verildi. Böylece, vergi koymak devlete ait bir hak olarak kalsa da bunların tahsili, devletin organı olmayan ve devlet tarafından bir şekilde idare ve kontrol edilmeyen, özel bir idareye devredilmiş oluyordu. Bu arada vergi olarak toplanan 1.350.000 Liranın 1.100.000 lirası iç borçlara verildiğinden, diğer alacaklılar bu uygulamadan memnun olmadı.

Bunun üzerine Osmanlı borçlarının tamamını, Rusya'ya ödenecek savaş tazminatını ve ödenmemiş borçların anapara ve faizlerini tek elden ödeme fikri gündeme geldi. Babıali, alacaklı tarafların temsilcilerini İstanbul'a çağırды. 1 Eylül 1881'de başlayan toplantılar 22 oturum sürdü. Sonunda anlaşma tamamlandı ve II. Abdülhamit tarafından onaylandı. Kararlar Muharrem ayında ilan edildiği için bu anlaşma **Muharrem Kararnamesi** adıyla anıldı (20 Aralık 1881).

Osmanlı Devleti, bu hamle ile biraz nefes aldı. 27 Aralık 1881’de Rûsum-ı Sitte idaresi feshedildi. Bu fesih, alacaklılar için yeni bir kapı açıyordu. Birikmiş anapara ve faiz toplamı 278 milyon olan borçlar, 117 milyon liraya indirildi. Teminat olarak da Kıbrıs, Doğu Rumeli ve Mısır vergileri gösterildi. Bu gelişmeler ardından borç ödemelerinin organizasyonu yapmak üzere en üst kurum olarak, Muharrem Kararnamesi uyarınca **Duyun-ı Umumiye-i Osmaniye** idaresi adıyla bir meclisin kurulması kararlaştırıldı. İstanbul merkezli bu kurumda İngiliz, Hollandalı, Fransız, Alman, Avusturyalı, İtalyan ve Osmanlı birer üye bulunacaktı. Duyun-ı Umumiye Meclisi her yıl bir bütçe hazırlayacak ve hükümetçe tasdik edilecekti. 1882 yılında çalışmalarına başlayan meclis, kendisine bağlanan vergileri toplamada doğrudan yetkiliydi.

Son mutabakat ile Osmanlı’nın Avrupalılar nezdindeki itibarı düzeldi. Bu arada, eskisi kadar olmamakla birlikte yeni borçlanmalara gidildi. Duyun-ı Umumiye İdaresi kurulmadan önce borçlanma, İngiltere ve Fransa eksenli iken idarenin kurulmasından sonra Alman ağırlıklı olmaya başladı. Duyun-ı Umumiye ile devlet gelirlerinin % 30’u borçların ve faizlerinin ödenmesine ayrıldığı halde, eski borçlar tamamıyla temizlenemedi. Ancak alınan borçlardan çok daha fazlası ödendi ve borçlar büyük ölçüde hafifletildi. Bu borçlanmalara karşılık, memleketin yer altı ve yer üstü kaynaklarının işletme hakları İngiliz, Fransız, Alman şirket ve bankalarına bırakılması zarureti ortaya çıktı.

12.4.2. Kuzey Afrika’da Sudan Sorunu

Sudan, Mısır Hıdiviyeti idaresine bağlı olarak Osmanlı egemenliği altındaydı. İngiltere Mısır’da olduğu gibi Sudan ile de yakından ilgileniyordu. Sudan’da 1881’de büyük bir isyan çıktı. Buradaki ayaklanma, Osmanlı egemenliğinden kurtulmaktan çok Mısır Hıdiviyeti’ne karşı bir hareketti. Bu arada Muhammed Ahmed adlı bir şahıs 1881 Ağustosunda kendini **Mehdi** ilan etti. Mehdi hareketi kısa zamanda Sudan’da geniş bir toplumsal destek buldu. Sudan’daki Mısır idaresine ve Avrupalıların sömürgeci hareketlerine karşı duyulan tepki, Mehdi hareketine olan desteği artırıyordu.

1881-1883 yılları arasında Muhammed Ahmed, Sudan’daki Mısır askerlerine birçok saldırı düzenledi. Bu saldırılarda 14 binden fazla Mısır askeri hayatını kaybetti. Bu gelişmelerden Osmanlı ve Hıdiv, İngiltere’yi suçlarken, İngiltere de olayların sorumluluğunun karşı tarafa ait olduğunu öne sürüyordu. Bu bağlamda İngiltere, Osmanlı’nın asker göndererek olayları kontrol etmesi gerektiğini gündeme getirdi. II. Abdülhamit, Sudan’a asker gönderilmesi hususunun Meclis-i Vükela’da görüşülmesini istedi. Meclisi üyeleri, İngiltere’nin teklifine olumlu yaklaşmadılar ve Sudan’ın doğrudan doğruya Babiâli tarafından yönetilmesinin ancak Mısır Hıdivi’nden böyle bir talep gelmesi durumunda mümkün olacağını belirttiler.

Bu arada emekli bir İngiliz askeri olan **William Hicks**, Mısır Ordusuna komuta etmek üzere ücretli olarak görevlendirildi. Hicks, 10 bin kişilik Mısır ordusunun başında gittikçe etkisi artan Mehdi kuvvetlerini bastırmak amacıyla Sudan üzerine yürüdü. Nihayet Mehdi taraftarları ile **el-Ubeyd** bölgesinde bir savaş meydana geldi (5 Kasım 1883). Mehdi’nin kuvvetleri, Mısır ordusunu büyük bir hezimete uğratarak İngilizleri şaşkına çevirdiler.

William Hicks savaşta hayatını kaybetti. Bu zaferden sonra Mehdi hareketi, **Sevakin** çevresindeki kabilelerin de desteğini alarak **Hartum**'u tehdit etmeye başladı. Bu ağır mağlubiyetten sonra Mısır Ordusu Sudan'ın içinde bulunan bazı kalelerde hâkimiyetini sürdürüyor olmasına rağmen Muhammed Ahmed Sudan'ın fiili lideri idi. Bu olaydan sonra İngiltere, askerî kuvvetlerini **Vadi-i Halfa**'dan çekmeye başladı. Mısır-Sudan sınırı Vadi-i Halfa'dan bir hat çizerek ayrıldı. Ardından İngilizler, Ocak 1884'de bu sınırı Mısır'ın güvenliği sağlamak amacıyla kapattılar.

İngilizler Sudan'da sıkışıp kalan Mısır askerlerini kurtarmak için bu sefer **General Charles George Gordon**'u görevlendirdiler. Fakat Mehdi hareketine bağlı kuvvetler Hartum'u ele geçirerek, Hükümet Konağında bulunan Mısır Ordusu'nun yeni İngiliz Komutanını kuşattılar. Bu kuşatmada zor durumda kalan genç general kurtarmak için İngilizler bu sefer **Sir Wolseley**'i görevlendirdiler (22 Ağustos 1884). General Wolseley 10 bin kişilik bir orduyla yola çıktı ve 28 Ocak 1885'de Hartum'a ulaştı. Ancak, Mehdi taraftarları bu tarihten tam iki gün önce şehre girip Gordon'u öldürdüler.

Sudan Mısır'daki İngiliz varlığını da tehdit eder duruma geldiği için İngiltere, Padişahın Hilafet nüfuzuyla ayaklanmayı bastırması şıkkını gündeme getirdi. İngiltere böylece Mısır'ın güvenliğini sağlamak için Osmanlı Devleti'nden politik ve askerî destek istemek zorunda kalmış oluyordu. Ancak Osmanlı'nın Mısır Yüksek Komiseri Gazi Ahmet Muhtar Paşa, İngiltere'nin Sudan'daki olayları tertipleyerek Mısır'ın tahliye edilmesi konusunu gündemden düşürmeye çalıştığı fikrini taşıyordu.

Sudan ayaklanması zaman içinde güç kaybetmeye başladı. Wolseley kuvvetleri Hartum'a yerleştikten sonra Mehdi taraftarları **Beyaz Nil**'de Hartum'un karşısındaki **Omdurman** kentinde toplanıp burayı kendileri için başkent yaptılar. Bu esnada Muhammed Ahmed rahatsızlanarak öldü (Haziran 1885). Hareketin yeni lideri **Abdullah** oldu. Bu tarihten sonra Sudan ayaklanması Mısır sorunu çerçevesinde gündemden düştü. 1885 yılından itibaren Mehdi hareketi kuvvetleri ile Hıdiv kuvvetleri, İngiltere'nin çizdiği sınır bölgesi olan Vadi-i Halfa'da aralıklarla 11 yıl boyunca savaştılar.

Bölge ile Fransa, Belçika ve İtalya da ilgileniyordu. Bütün bu gelişmeleri dikkate alan İngiliz Başbakan Lord Salisbury, Mısır'da ve Vadi-i Nil'de İngiliz varlığını güçlendirmek amacıyla 17 Mart 1896 tarihinde Sudan'ı işgal kararı aldı. Muhammed Ahmed'in kurduğu devlet, Kızıldeniz'den Darfur'a, Dongola'dan Bahrülğazal'a kadar uzanan bir genişlikteydi. Bu devlet İngilizlerin baskılarına rağmen 1899 yılına kadar ayakta kalmayı başardı. 19 Ocak 1899'da Sudan'da Mısır-İngiliz yönetimi çerçevesini belirleyen bir anlaşma yapıldı. Böylece Sudan'ın kontrolü fiilen İngiltere'ye geçti. Osmanlı Devleti ise bu anlaşmayı şiddetle reddetmek dışında bir şey yapamadı.

12.4.3. Ermeni Meselesi

Aşağıda daha ayrıntılı ve müstakil bölüm olarak ele alacağımız üzere II. Abdülhamit'in en çok uğraştığı sorunlardan biri Ermeni Meselesi'ydi. Bu sorunun uluslararası mahiyet kazanması Berlin Antlaşması'yla oldu. Berlin Antlaşması'na göre Doğu Anadolu'da

Ermenilerin yaşadığı ve isyanları çıktığı **Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Sivas** ve **Mamuretülaziz** (Harput) vilayetlerinde reform yapılması talep ediliyordu. O zamanki idarî taksimata göre bu altı vilâyet günümüzde **Erzurum, Erzincan, Van, Ağrı, Hakkâri, Muş, Bitlis, Siirt, Diyarbakır, Elazığ, Mardin, Bingöl, Malatya, Sivas, Amasya, Tokat** ve kısmen de **Giresun**'u içine almaktaydı.

Bu arada Ermeni ihtilâl komitalarının öncülüğündeki kanlı faaliyetler 1890'lı senelerde had safhaya ulaşmıştı. **Sasun** bölgesinde (Muş-Diyarbakır yöreleri) çıkartılan hadiselerle Avrupa'nın müdahalesi sağlanması istenmişti. İstanbul'da meydana gelen 1895 olayları ve ertesi yıl **Osmanlı Bankası**'nın basılması gibi kanlı olaylar meseleyi gündemin en üst noktasına taşıdı. Doğu Anadolu'daki kanlı çarpışmalar önlenemez hale geldi. Ermeniler sonunda bizzat Abdülhamit'i hedef seçti. Padişah Cuma selâmlığı esnasında düzenlenen suikasttan, Şeyhülislamla sohbeti sayesinde anlık bir gecikmeyle kurtulabildi (21 Temmuz 1905).

12.4.4. Girit Adası İsyanları

Girit, Berlin Antlaşması ile uluslararası bir sorun haline gelmişti. Berlin sonrası 1878 Halepa Fermanı ile adaya önemli ayrıcalıklar verildi. II. Abdülhamit'in ihtiyatlı yaklaşımları adada bir sükûnet hali getirmiş olsa bile 1890'lı yıllardan itibaren ada Yunanistan'ın doğrudan hedefi haline gelmişti. Aslında 1885'te Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a ilhakından sonra adadaki konsoloslar vasıtasıyla Halepa Fermanı'nın sağladığı özerkliğin genişletilmesi isteği başladı. Sürekli adanın ilhakını isteyen ve bu doğrultuda faaliyet gösteren Yunanların tavrı Osmanlı-Yunan savaşının çıkmasına neden olmuştu.

Yunan tahrikleri sonucu 1896 yılı baharında Kandiye ve Hanya'da Müslüman ve Hristiyan halk arasında çatışmalar çıktı. Bu durum hem İstanbul'da hem Atina'da heyecan yarattı. Yunanistan'ın adaya asker çıkarma isteği, Osmanlı'nın vereceği tepkiyi bilen Rusya'nın araya girmesiyle önlendi. Fakat çok geçmeden Yunanlı General **Vassos** adaya asker çıkarıp işgali gerçekleştirdiği gibi adanın Yunanistan'a ilhakını da ilan etti. Yunanistan'ın bu davranışı, İngiltere, Rusya, Fransa ve İtalya'nın Akdeniz ve ada üzerindeki dengeleri açısından çatışmaktaydı. Yunan hükûmetine nota vererek adanın Osmanlı Devleti'ne kalacağını bildirdiler. Yunanistan'ın tutumundan vazgeçmemesi üzerine büyük devletler adayı önce ablukaya aldılar, sonra da fiilen işgal ettiler. Ada tarihinde ilginç bir durum ortaya çıktı.

Bu tarihlerde gerek batılı devletler ve gerekse Osmanlı Devleti mevcut statükoyu korumak istiyordu. Adayı işgal eden devletler kontrolü sağlamak için konsoloslardan müteşekkil bir komisyon kurdular. Adadaki Osmanlı bayrağının yanına büyük devletler de bayraklarını çektiler. Aslında görünüşte sükûnet ve Osmanlı hükûmranlığının teyidi için başlayan bu işgal, din faktörü ve Yunan sempatisi yüzünden taraflı uygulamalara sahne oldu.

1897 Osmanlı-Yunan Savaşı Teselya'da cereyan ettiği sırada, adada iki halk arasında çatışmalar yaşandı. 1898 yılına değin devam eden bu çatışmalar yatıştırılmadı. İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya olaylardan sorumlu ilan ettikleri Osmanlı yetkililerinin adayı terk

etmesini istediler. Bu istek Osmanlı karşısında mağlup Yunanistan'a küçük bir jest gibi idi. Çünkü araya giren Rus Çarı, Yunanlı **Prens Yorgi**'nin genel valiliğe getirilmesini rica ediyordu. Doğrudan II. Abdülhamit'e iletilen bu istek kerhen kabul edildi. Ada, Osmanlı'da kalmıştı, ancak Yunanlı bir Prens tarafından yönetiliyordu. Bu tezat içerisinde Avrupalı devletler harp gemilerini adadan çektiler.

Görünüşte Osmanlı toprağı olan adada, bu tarihten itibaren valiye yardımcı meşveret meclisi, Girit bayrağı, polis teşkilatı, posta pulu bastırmak gibi taleplerle müstakil devlet davranışları sergiliyorlardı. Böylece Osmanlı'nın maddî ve manevî nüfuzu süratle kaybolmaya başladı. Ayrıca Müslüman halka baskı yaparak Anadolu'ya göç ettirmek için her yola başvuruldu. Prens valiliğı, aslında Yunanistan'ın Girit politikası ile birebir örtüşüyordu. Prense harcamalar yapması için dört milyon frank verildi. Ada için 1899 yılında bir anayasa bile hazırlandı. Sonuçta ada meclisi 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanı ardından Yunanistan'a bağlandığını ilan etti. Böylece önce özerklik sonra kopuş formülü Girit'te de başarıyla son bulmuş oldu.

12.4.5. Yemen İsyanları

Yemen, Hicaz gibi stratejik bir konumdaydı. Kızıldeniz'in Doğu kıyılarının Güneyindeki Aden geçidi vilayetin sınırlarındaydı. Aden çok önemli bir limandı. Sultan Abdülhamit 1889'da başlayan **Yemen** isyanlarının bastırılması için **Hicaz Valisi Ahmet Feyzi Paşa**'yı görevlendirdi Abdülhamit dönemi ilk Yemen isyanları **Sana**'nın zaptı ve başarılı bir askerî harekâtla sona erdirildiyse de isyan 1895'te yeniden alevlendi. İki yıl uğraşıldıktan sonra Yemen Valisi **Hüseyin Hilmi Paşa** tarafından bitirildi.

Yemen İsyanı 1902'de tekrar başladı. **İmam Yahya** öncülüğündeki isyan, binlerce Osmanlı askerinin hayatına mal oldu ve kamuoyu vicdanında derin izler bıraktı. İsyanın bastırılması zorlu bir mücadeleye dönüştü. İmam Yahya yakalanıp ailesiyle birlikte **Rodos Adası**'na sürüldü. Fakat bölgedeki karışık durum imparatorluğun sonuna kadar devam etti.

12.4.6. Makedonya Meselesi

Berlin sonrasının önemli uluslararası gündemlerinden biri Makedonya meselesiydi Makedonya, **Selanik-Manastır-Kosova** vilâyetlerinden oluşmaktaydı. Bu yapı 1864 vilayet düzenlemesi sonrasında oluşmuştu. Burada **Serez, Ohri, Üsküp, Manastır** ve **Selanik** gibi önemli Osmanlı şehirleri bulunuyordu. Bölge Müslim-Gayrimüslim geniş bir din, mezhep ve ırk yelpazesinden oluşan bir nüfus yapısına sahipti.

Makedonya meselesi ilk olarak Tersane/İstanbul Konferansı'nda gündeme geldi. Ardından büyük devletler Berlin kararlarına uygun olarak buralarda reform yapılması için baskılarını artırdı. Özellikle Bulgar çetelerinin faaliyetleri bölgede huzursuzluklara neden olmaktaydı. Çatışmaları bitirmek isteyen Osmanlı, **Rumeli Vilayetleri Nizamnamesi** adı altında bir ıslahat programı hazırlamaya mecbur oldu. Ancak II. Abdülhamit, Makedonya'nın Girit örneğinde olduğu gibi elden çıkabileceğı kaygısıyla bu nizamnameyi tasdik etmedi.

Resim-30: Makedonya’da Hristo Chernopeev çetesi (1903) (Örenç, 2013, 172)

Avrupalı büyük güçlerinin her biri Makedonya ile kendi çıkarları çerçevesinde ilgileniyordu. Bu da sorunu içinden çıkılmaz hale getirmişti. İngiltere, bölge ile siyasi ve ekonomik çıkarlarını ön planda tuttu. Osmanlı toprakları, Uzak Doğu’daki sömürgelerine ulaşmak ve pazarlama yapmak için kestirme bir yoldu. Bu sebeple de, siyasi ve askeri açıdan zayıflamış bir Osmanlı işine geliyordu. Fransa, ulusçuluk akımlarının doğduğu ülke olarak Osmanlı toprakları ve özellikle Balkanlar’da dengenin diğer önemli bir parçasıydı. Rusya ise, savaşı ve din kozunu (özellikle Ortodoksluğu) en çok kullanan kuzeydeki temel güçtü. Avusturya-Macaristan Makedonya’yı doğal genişleme alanı olarak görmesi yanında, Osmanlı gibi çok uluslu olması nedeniyle bölgeyle yakından ilgilenmekteydi. Bölgedeki her ulusçu çıkar kavgasında bir refleks olarak Avusturya-Macaristan’ın da müdahalesi olmaktaydı. Bulgaristan kurulduğu günden itibaren din ve ulus kozunu en çok kullanan devletlerden biriydi. Sınırları içerisinde Panslavizm politikasının ürünü bir devlet olma gereğini hep dikkate alıyordu. Bulgaristan, Makedonya sorununda en etkin devlet konumunda idi. Aynı şekilde topraklarını büyütme isteyen Sırbistan ve Yunanistan da Makedonya ile yakından ilgileniyordu.

Makedonya sorunu bir anlamda Panslavizm ve Enosis politikalarının sonucunda doğmuş oldu. Bu amaç uğruna Makedonya’da çeşitli örgütler faaliyet gösteriyordu. Bu ayrılıkçı örgütler, soruna taraf taraf ülkelerden destek görüyordu. Bölgede yapılan her ıslahat, ayrılıkçı çalışmaların alt yapısını oluşturuyordu. Makedonya’da 1890’lı yıllardan itibaren özerklik talebiyle silahlı mücadele başladı. Doğu Rumeli, Ermeni ve Girit olayları Makedonya’yı doğrudan etkiledi. Aslında bu çete savaşları, Yunanistan’a ve Bulgaristan’a katılma arzusunun bir parçasıydı. Osmanlı Makedonya’da gelişen hadiselerden dolayı tedbirler aldıkça Avrupalı devletlerin müdahalesi de artmaya başladı. Bu müdahaleler bölgedeki ayrılıkçı çete ve isyancıları körükleyen bir etki yapmaktaydı.

Makedonya meselesi sonuçta Osmanlı’yı denetim altında tutmanın bir aracı, bir siyasi gözetim tehdidi ve ekonomik sömürü vasıtası halinde dönüştü. Bu süreçte büyük devletlerin menfaatlerindeki değişkenlik ve aralarındaki çekişmeler, Sultan II. Abdülhamit’e manevra

imkânı vermekteydi. Avusturya-Macaristan ve Rusya çekişmesi gibi İngiltere ve Fransa arasındaki uyumsuzluk, Rumeli'deki bu son toprakların elden çıkışını biraz olsun geciktirdi. 1902 senesine gelindiğinde Makedonya'daki durum fevkalâde karışık ve gergin bir hal aldı. Çete faaliyetleri kanlı boyutlara ulaştı. Avusturya ve Rusya'nın Makedonya reformu için hazırladıkları ıslahat programı Babıâli tarafından 23 Şubat 1903'de kabul edildi. Ancak 1903 yazında da çok kanlı hadiseler yaşandı. Bilhassa Bulgarların isyancıları açıkça desteklemesi, Babıâli'nin sert tepkisine neden oldu. Sadrazam **Damat Ferit Paşa**'nın bir Bulgar savaşını göze alan kararlı tutumu, Rusya'nın müdahalesinden çekinen Abdülhamit'in ihtiyatlı ve soğukkanlı politikası nedeniyle mümkün olmadı. Bulgaristan ile silahlı bir çatışmadan kaçınan Sultan, böylece 1912'de patlayacak **Balkan Savaşı**'nı on yıl kadar geciktirmiş oldu.

12.4.7. Sultan Abdülhamit'in Ortadoğu Politikaları

II. Abdülhamit Balkanlardaki bitmeyen sorunlar ve Anadolu'da Ermeni isyanlarıyla bunlara yönelik Avrupa müdahaleleriyle meşgul olduğu sıralarda, İmparatorluğun güney **Akabe** hadisesi gibi bir başka büyük sorunla uğraşmak zorunda kaldı. 93 Harbi esnasında Arap vilayetlerinden asker toplanması uygulamaları Osmanlı idaresi aleyhine bir hava oluşturmıştı. Avrupa'da **Barışçı Haçlı Seferi** sloganıyla yürütülen **Filistin** kampanyaları ise kontrolden çıkma tehlikesi taşıyordu. Bu maksatla kutsal topraklara olan yönelme ve kolonizasyon amaçlı hücum ve artan **Siyonist** faaliyetler, üstesinden gelinmesi gereken karmaşık sorunlara gebeydi. Bölgenin Batı sermayesine açılması ise büyük devletlerin buralardaki nüfuz politikalarının birer aracı haline dönüşmüştü.

Mısır'ın İngiliz idaresine girmesi Arap Yarımadası'nda Osmanlı egemenliğini zayıflatıcı eylemlere güç verdi. Osmanlı muhalifi **Vehhabi** hareketi, 1745-1765 tarihlerinden itibaren başta **Necid** bölgesi olmak üzere Arabistan'da güçlerini kabul ettirmeye başlamıştı. II. Abdülhamit, **Hicaz** bölgesine özel bir önem verdi. Hicaz Vilayeti, Kızıldeniz'in Doğu sahillerini ve **Cebel-i Sina** dağlarının Güney etekleriyle Akabe Körfezi'nden oluşuyordu. Bu bakımdan **Süveyş Kanalı**'nın güvenliği için stratejik önemi bulunuyordu. Bu bölge Vehhabi isyanları ardından 1812'de Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın denetimine girmişti.

Hicaz'da Osmanlı valilerine rağmen, genelde asıl iktidar sahibi **Mekke Şerifleri**'ydi. Bölge ile Osmanlı denetimi ve ilgisi, asrın sonlarına doğru deniz ulaşımı ve 1908'de **Şam**'dan başlayıp **Medine**'ye ulaşan **Hicaz Demiryolu** hattı gibi raylı bağlantılar sayesinde arttı. Böylece sayıları eski devirlerle kıyaslanamayacak miktarda hac kabileleri bölgeye ulaşma imkânı buldu. Sağlık hizmetlerine verilen önem, burada karantina teşkilâtının kurulması, hac mevsiminde meydana gelen büyük salgınların önlenmesi isteği kadar, bir politikanın da göstergesiydi. Bölgenin Osmanlı idaresinde kalması gayreti devrin İslam birliği politik görüşünün önemli bir dayanağı oldu. Bu anlamdaki uygulamalar, özellikle İngiliz politikasını karşısına aldı. Böyle bir durum İngilizlerin Arap ayrılıkçılığını teşvik ve tahrik etmesindeki önemli unsurlardan biri haline geldi.

Anadolu ve Rumeli'de yapımına başlanan demiryollarından ayrı olarak Abdülhamit'in önem verdiği Hicaz'a da 1901'de demiryolunun döşenmesine başlandı. Bu demiryolu 1908'de Medine'ye ulaşmıştı. Hicaz demiryolunun yapımı sırasında çıkan sorunlardan biri **Akabe**

oldu. Akabe, Kızıldeniz'in Arabistan Yarımadası'nda **Sina Dağı**'nın Güneyinde uzanan **Akabe Körfezi**'nde stratejik bir limandı. İngiltere, Mısır'a yerleştikten sonra Süveyş Kanalı'nın Doğu tarafındaki stratejik bölgelere müdahale etmeye başlamıştı. Böylece Osmanlı'nın kanal ve Mısır üzerindeki etkisi azaltmak ve bölgeden uzaklaştırmak isteniyordu.

Mısır'ın sınırları 1840 Londra Antlaşması sonrasında tam olarak belirlenmemişti. II. Abdülhamit 1892'de bölgede Osmanlı'nın lehine bir takım sınır düzenlemelerine gitti. Hatta asker bulundurmak için adımlar attı. Sultanın amacı Hicaz demiryolunu ve Akabe Limanı'nı kontrol altında tutup, Süveyş Kanalı kıyılarında etkili olmaktı. Osmanlı'nın bunları yaparken Almanya ile yakınlaşmış olması İngilizleri rahatsız etti.

Siyasi tartışmalar uzayınca Sultan, 1904 yılında Akabe Körfezi'nde bulunan **Tabe**'nin işgalini emretti. İngiltere 1906'da Babıali'ye bir ultimatoma vererek buranın tahliyesini istedi. Fakat buna uyulmadı. Bu esnada Bağdat Demiryolu'nun ilerlemesi, petrol sahasına sahip bölgelerdeki rekabeti daha da artırmış, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Osmanlı'yı ziyareti ise dengeleri tamamen değiştirmişti. Akabe tartışması aslında bu büyük mücadelelerin küçük bir yansımasıydı. İngilizler bu tarihten sonra Arap Yarımadası'nda Osmanlı aleyhine büyük propagandalar yaptılar. Osmanlı ile araları iyi olan Arap aşiretlerinin bir kısmı bu olumsuz propagandaların etkisi altında kaldı.

Akabe sorunu derinleşince İngiltere **Basra Körfezi**'ne bir filo gönderdi. **Kuveyt**'teki bazı Arap aşiretlerini Osmanlı ve Almanya aleyhine kışkırttı. Kuveyt, Akabe ve Tabe gibi stratejik öneme sahipti ve Bağdat-Basra hattının Hint Denizi'nde bulunan en önemli limanlarından biriydi. Almanya 1899'da aldığı Bağdat demiryolu inşa imtiyazına dayanarak Kuveyt'te hak iddia ediyordu. Böylece bu sorun da uluslararası mahiyet kazandı. Kuveyt bağımsız olunca sorunlar biraz ertelendi.

İngilizler Mayıs 1906'da Tabe'ye asker çıkardı. Aynı zamanda bir diğer İngiliz filosu Akdeniz'e gelerek Osmanlıya tehdit gösterisi yaptı. İş hızla savaşa doğru gidiyordu. Fakat o anki Avrupa dengeleri henüz büyük bir savaşı kaldırmayacağından orta yol bulundu. Nitekim 18 Eylül 1906'da Mısır'ın sınırları yeniden tanzim edildi. Mısır Hidivi ile 8 maddelik bir anlaşma yapıldı. Akabe Osmanlı'da kalırken, Tabe Mısır'a bırakıldı.

12.5. Sultan Abdülhamit Dönemi Reformları

Görüldüğü gibi son derece zorlu iç ve dış olaylarla boğuşulan II. Abdülhamit, imparatorluğu ayakta tutabilmek için eğitime, orduyu, ulaşımı, haberleşmeye ve tarıma özel ilgi gösterdi. Devletin daha etkili yönetimi ve merkezi idarenin gücünün artırılması için vilayet sisteminde önemli değişiklikler yapıldı. İmparatorluk 93 Harbi'nden önce 29 vilâyete taksim edilmişti. Berlin Kongresi kayıpları nedeniyle vilâetler yeniden düzenledi. Buna göre 32 vilâyet ile ilk defa olarak merkeze doğrudan bağlı 5 sancak **elviye-yi gayr-i mülhaka** statüsünde oluşturuldu. Böylece Rumeli vilâyetleri **İstanbul, Edirne, Yanya, Manastır, Kosova, İşkodra, Girit, Cezayir-i Bahr-i Sefid** (Ege Adaları), **Bulgaristan Emareti** ve özel statüdeki **Doğu Rumeli**'den oluştu. Bir müddet sonra Girit Yunanistan'a ve Doğu Rumeli Bulgaristan'a bağlandı. Asya kısmında **Hüdavendigâr** (merkez Bursa sancağı) **Ankara**

(Yozgat ve Kayseri dâhil), **Aydın** (merkez liva İzmir), **Konya**, **Kastamonu** (Sinop, Çankırı ve Bolu dahil), **Trabzon** (bütün Orta ve Doğu Karadeniz), **Sivas**, **Erzurum**, **Van**, **Bitlis**, **Dişarbakır**, **Mamuretülaziz**, **Musul**, **Halep**, **Suriye** (merkez Şam), **Beyrut**, **Adana**, **Bağdat**, **Basra**, **Hicaz** ve **Yemen** bulunuyordu. **Trablusgarp** ve **Bingazi** Afrikada'ki iki ~~osmanlı~~ **Osmanlı** vilâyetiydi. Müstakil yani yönetici bulunan Mutasarrıfın doğrudan Babıâli'ye bağlı sancaklar ise **Çatalca**, **Büyük Çekmece**, **Silivri**, **Kocaeli**, **Kal'a-i Sultânîyye**, **Şehrîzor**, **Kudüs-ü Şerif** ve **Canik** (Samsun)'ti.

Bicimlendirilmiş: Yazı tipi rengi: Yeşil

Bu kadar geniş bir coğrafyada özellikle eğitim sahasında alınan mesafeyi, biraz da Abdülhamit'in anayasal idare için yeterince olgunlaşmamış gördüğü Müslüman halkın bilinçlenmesinin önemini kavramasıyla açıklayabiliriz. Zira imparatorluktaki Gayrimüslim ahalî kendi eğitim müesseseleriyle Müslümanlardan üstün eğitim seviyesine sahiptiler. Buna karşılık kendi gelirleriyle ayakta duramayan medreselerin yeni usullerle eğitim veren okullara dönüştürülmesine hız verildi. Kaliteli memur yetiştirmek üzere yüksek okullar açıldı. **Mekteb-i Mülkiye**, **Mekteb-i Hukuk**, **Sanayi-i Nefise Mektebi**, **Hendese-i Mülkiye**, **Darü'l-Mualimin-i Âliye**, **Maliye Mektebi**, **Ticaret Mektebi**, **Halkalı Ziraat Mektebi** yanı sıra deniz ticareti, orman ve maadin, lisan, dilsiz ve âmâ mektepleri, kız sanayi mektepleri, **fen ve edebiyat fakültelerinden** oluşan **Darülfünun** hep Abdülhamit devrinin büyük eğitim atılımlarıydı.

Bu yüksekokullara öğrenci yetiştirmek üzere ilk ve orta öğretime de önem verildi. Abdülhamit bütün vilâyetlerle sancakların çoğunda ortaokul seviyesindeki rüşdiyeler kurdurmuştu. İbtidai denilen ilk mektepleri köylere kadar götürmüştü. Rüşdiyelerden itibaren yabancı dil öğretimi mecburi tutuldu.

Memlekette kültür seviyesini yükseltmeye çalışan II. Abdülhamit, **Müze-i Hümayun** (Eski Eserler Müzesi), **Askerî Müze**, **Bayezit Kütüphanesi-i Umumisi** (Beyazıt devlet Kütüphanesi), **Yıldız Arşivi ve Kütüphanesi** gibi kültür müesseselerini ülkeye kazandırdı. İmparatorluk bünyesindeki vakıf kütüphanelerinin kitap mevcudunu tespit eden ilk kataloglar da bu dönemde yapıldı.

Basına sıkı bir sansür uygulandığı halde, yayın çalışmalarını bizzat desteklediği için kitap, dergi ve gazete sayısında büyük artışlar oldu. Sultan ayrıca başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun çeşitli şehirlerinin fotoğraflarını ihtiva eden çok değerli **albümler** koleksiyonu hazırlattı. Bu albümler bugün **İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi**'nin önemli bir bölümünü teşkil etmektedir ve kullanıma açıktır.

Sultan Abdülhamit sağlık alanında önemli adımlar attı. II. Mahmut döneminde açılan Tıbbiye'de öğretim dilini yıllar sonra Fransızcadan Türkçe'ye çevirdi. **Haydarpaşa Tıbbiyesi** ve kendi parasıyla yaptırdığı **Şişli Etfal Hastahanesi**, bir kısım masraflarını kesesinden karşıladığı **Darülaceze** onun sağlık ve sosyal yardım alanlarında attığı önemli adımlardır.

Bütün memlekette ticaret, ziraat ve sanayi odaları da yine II. Abdülhamit zamanında açıldı. İlk defa daimi olarak nüfus sayımı teşkilâtı kuruldu, memlekette insan gücü ve mal varlığının istatistikî bir şekilde her yıl düzenli olarak tespitine çalışıldı. Ayrıca imar ve

bayındırlık faaliyetlerine hız verildi. **Anadolu** ve **Rumeli** demiryollarının büyük bir kısmı tamamlandığı gibi, yol bulunmayan Anadolu’da bir şose şebekesi meydana getirildi. Çeşitli şehirlerde atlı ve elektrikli tramvaylar, düzenli rıhtımlar yapıldı. Hicaz ve Basra’ya kadar telgraf hatları çekildi. Abdülaziz döneminde **Memleket ve Menafi Sandıkları** adıyla bazı kredi müesseseleri kurulmuştu. Bunlar 1883’te **Menafi Sandıkları**, 15 Ağustos 1888’de de **Ziraat Bankası** adını aldı. Abdülhamit döneminde bu bankanın teşkilâtı genişletildi, çeşitli yerlerde şubeleri açılarak çiftçiler desteklendi. **Feshâne** ve **Hereke** fabrikaları genişletildi. Uzun yıllar faaliyet gösterecek olan **Yıldız Çini Fabrikası** açıldı.

Sultan Abdülaziz devrinde dış borçlanmalar karşılığında oluşturulan ve ihtiyaç duyulan yenileşmeyi ve bakımları maddi imkânsızlıklar nedeniyle yapılamayan donanma, Rus Harbi’nde sonucu etkileyen bir iş görememişti. Bu durum çağdaş silah ve gemilerin satın alınmasının tek başına yeterli olmadığı ve iyi eğitilmiş insan gücünün başarıda en önemli faktör olduğu gerçeğini gözler önüne sermiştir. Neticede Rusya’yı oldukça tedirgin etmiş olduğu bilinen Abdülaziz devri Osmanlı Donanması, Abdülhamit devrinde eskiye oranla daha az ama getirisi olan yatırımlar çerçevesinde geliştirilmeye çalışıldı. Dolayısıyla Sultanın kendisini tahttan indirecekleri korkusuyla donanmayı Haliç’te çürümeye terk ettiği iddiasının hiçbir bilimsel dayanağı bulunmamaktadır. Bu dönemde bahriyelilerin eğitimine verilen önem, yeni gemi tezgâhlarının inşası veya eskilerinin tamiri, donanmaya katılımı sağlanan denizaltı ve torpidobotlar, bu gibi iddiaları mesnetsiz bırakmaktadır.

Abdülhamit devrinde Hukuk alanında da önemli adımlar atıldı. Ceza usulü ve ticaret usulü kanunları çıkarıldı. İlk defa mahkemelerde **Müdde-i Umumilik** (Savcı) müessesesi kuruldu. Buna bağlı olarak Batı örneklerine göre polis teşkilâtı yeniden düzenlendi.

Diğer taraftan Abdülhamit’in anayasayı bir tarafa bırakarak meclisi kapatması ve şahsi otoritesine dayalı bir idare kurması, başlangıçta sayısal bir önem taşımayan Meşrutiyet taraftarı kesimin tepkisine yol açtı. Bununla birlikte bunlar uzun zaman ciddi bir muhalefet odağı olmaktan uzak kaldılar. Özellikle Abdülaziz devrinin en önemli muhalif siyasi oluşumunu meydana getiren **Yeni Osmanlılar** (Jön Türkler) hareketi, anayasanın ilanını sağlamış ve Meşrutiyet devrini açmış olarak tarihî görevini yerine getirmiş bulunuyordu. Önemli bir muhalefet oluşumu ancak 1889’da gizli bir cemiyet olarak teşekkül eden **İttihat-ı Osmanî Cemiyeti**’nin kurulmasını takip eden senelerde başladı. Nihayet bu cemiyet daha sonra, sivil ve asker geniş muhalif kesim tarafından temsil edilecek olan **İttihat ve Terakki** adını aldı (1895). Cemiyet faaliyetlerinin ortaya çıkarılması ve izlenmesi, gittikçe ağırlaşan basın ve düşünce hayatını felce uğratan sansür uygulamaları, üyelerin yurt dışına kaçmalarına ve eylemlerini yayımladıkları çeşitli dergi ve gazeteler aracılığıyla sürdürmelerine yol açtı. Hanedana mensup **Damat Mahmut Paşa**’nın yurt dışına kaçması muhaliflere kuvvet verdi. Oğlu **Prens Sabahattin Bey**’in geliştirdiği liberal görüşler imparatorluğun bir arada tutulması ve ekonomik gelişmesinin reçetesi olarak ilan edildi (1902). Bir süre sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ordudaki subayları da yanına çekmesi, Abdülhamit idaresini tehdit edecek gerçek bir tehlikenin oluşmasına imkân sağladı. Bu gelişme nihayetinde Sultanı tahtından etti.

12.6. Abdülhamit Saltanatında Sona Doğru: II. Meşrutiyetin İlanı (1908)

İttihat ve Terakki Partisi'nin tarih sahnesine çıkışıyla ve hızla gelişen olaylar neticesi Sultan Abdülhamit 1908'de **İkinci Meşrutiyet**'i ilan etti. Bu ikinci teşebbüs, Osmanlıdaki meşrutî idare usulünün 1876'daki ilk denemesinin aksine biraz daha uzun ömürlü olabilmıştır. Ancak büyük ümit bağlanan yeni sistem denemesi de devletteki kötü gidişi önleyemedi. Aksine ülkenin yeni tanıştığı parti çekişmeleri, ardı ardına gelen savaşlar, askeri başarısızlıklar ve ekonomik çöküntü, imparatorluğun yıkılışını hızlandırdı.

Sultan II. Abdülhamit'in I. Meşrutiyet rejimine son vermesi ve şahsî idaresini kurması gibi iki tercihi, II. Meşrutiyet'e giden yolu açmıştır denilebilir. Çünkü bu iki tercih muhalif çevrelerce Osmanlı'nın parçalanmasına sebep olacak nitelikte görülüyordu. Türk aydınlarında ortak bir fikir, ortak bir çareden önce, ortak bir endişe, ortak korku doğmuştu. Onlara göre, Osmanlı uçuruma ve parçalanmaya gidiyordu. Bu durumda Jön Türkler imparatorluğu kurtarma çareleri aramaya başladılar. Muhalefeti cesaretlendiren ve meşrutiyet rejimini geri getirmeye iten aslında birinci Meşrutiyet tecrübesidir. Zira birinci Meşrutiyet, Yeni Osmanlılar'ın hazırladığı fikrî-siyasî zeminde, ordu-sivil ittifakıyla ilan edilmişti. Jön Türkler, İkinci Meşrutiyeti de aynı yolla kabul ettirmeyi mümkün görüyorlardı.

II. Meşrutiyet'in ilânını hızlandıran önemli sebeplerden birisi muhaliflerin ortak ~~hareket~~ hareket etmesi olmuştur. Nitekim **Bursalı Tahir, Talat, İsmail Canbolat ve Midhat Şükrü** tarafından kurulan **Osmanlı Hürriyet Cemiyeti** ile **Jön Türkler**'in Paris şubesinin özellikle **Ahmet Rıza** grubunun 1907'de Selânik'te birleşme kararı almaları önemli bir aşamaydı. Bu birleşme ile Abdülhamit rejiminin muhalifleri arasına silahlı gücü elinde bulunduran Osmanlı Ordusu'nun liberal, meşrutiyetçi, milliyetçi ve hürriyetçi subayları da katılmış oldu. Artık askeri ve sivil kanat müşterek hareket edeceklerdi. Bu esnada İngiliz ve Rus hükümdarlarının 9-10 Haziran 1908 tarihinde **Reval**'de buluşmaları, İttihatçılar tarafından Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasına bir işaret sayılmıştı. Reval'de Rusya ve İngiltere'nin gelecekte Almanya karşısında alacağı ortak tavırlar tartışılmış, başta Makedonya olmak üzere Osmanlı Devleti'nin diğer meseleleri de gündeme gelmişti. Bundan hareketle iki devletin Osmanlı'nın paylaşılmasını görüştüklerini ileri süren İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri Selanik ve Manastır'da duvarlara ilânlar astılar, konsolosluklara bildiriler dağıttılar. Onlara göre devletin karşı karşıya olduğu bu tehlikenin esas sebebi meşrutî idarenin olmayıştı. Bu yüzden hem konsolosluklara verdikleri, hem de halka dağıttıkları bildirilerde meşrutiyet ilân edildiği takdirde her şeyin yoluna gireceğini duyuruyorlardı.

Sultan Abdülhamit bölgedeki bu hareketlilikten kuşkulandı. Durumu yerinde incelemek üzere, Rumeli'ye yüksek rütbeli subaylar gönderdi. Fakat bir netice alamadı. Diğer taraftan cemiyet, meşrutiyeti ilân ettirmek için her türlü çareye başvurmaya karar verdi. Bu amaçla Selanik merkez kumandanı aynı zamanda Padişah'ın yaverlerinde **Yarbay Nazım Bey**'e suikast düzenlendi. Manastır Polis Müfettişi **Sami Bey** ile Selanik Topçu Alayı İmamı **Mustafa Efendi** öldürüldü. Merkez kumandanını yaralayan kişi daha sonra hürriyet kahramanı olarak tanınacak olan **Binbaşı Enver Bey**'den başkası değildi. Enver Bey artık

Bicimlendirilmiş: Yazı tipi rengi: Yeşil

Selanik'te kalamazdı. Kendisine katılan bir grupla birlikte dağa çıkarak ilk isyan bayrağını açtı. Onu 3 Temmuz 1908'de 160 askeriyle **Kolağası Niyazi Bey** takip etti. Bu isyan haberleri 5 Temmuz'da İstanbul'a ulaştı. Aynı gün Niyazi Bey ve arkadaşlarının takibi ve gerekirse cezalandırılması için **Metroviçe**'de bulunan **Şemsi Paşa**'ya emir gönderildi. Şemsi Paşa'nın bir kısım kuvvetlerle 6 Temmuz'da Metroviçe'den Selanik'e hareket etmesi İttihatçılar arasında endişeye sebep oldu. Şemsi Paşa, 7 Temmuz'da **Manastır**'a ulaştı. Ancak bir süre sonra hazırladığı raporunu Babıâli'ye bildirmek için Manastır Telgrafhanesine gidişinde **Mülazım Atıf Efendi** tarafından öldürüldü.

Olayların bu boyutlara ulaşması üzerine II. Abdülhamit cemiyete sempati duyan subay ve askerlere nasihat vermek amacıyla bölgeye **Müşir Şükrü Paşa** ve **Birinci Ferik Rahmi Paşa** başkanlığında bir heyet gönderdi. Fakat yine sonuç alınmadı. Padişah, isyanı teskin için bu sefer Manastır Fevkalade Kumandanlığı'na **Müşir Tatar Osman Paşa**'yı atadı. Osman Paşa af ilan etti ve bir taraftan da Manastır'a gelmiş olan Anadolu askerî kuvvetlerini **Ohri** taraflarına sevk etmeye başladı. Bu durumdan ürken İttihat ve Terakki fedailerinden bir kısmı Osman Paşa'yı da öldürmek istediler. Ancak cemiyet bunu uygun bulmadı ve Tatar Osman Paşa'nın sadece kaçırılması kararı aldı. 20 Temmuz'da olaylar iyice kontrolden çıkmaya başladı. Manastırlı Müslümanlar ayaklanıp, askerî depoları ele geçirdi. Hatta Manastır Valisi **Hıfzı Paşa** meşrutiyet taraftarlarına karşı direnmenin anlamsız olduğunu ve Meşrutiyet'in ilan edilmesi gerektiğini hükümete yazdı. Padişah olaylarda etkisiz kaldığını düşündüğü Sadrazam Ferit Paşa'yı 22 Temmuz'da azlederek yerine Sait Paşa'yı getirdi.

İttihatçılar, Tatar Osman Paşa'nın kaçırılması görevi için **Eyüp Sabri Bey** ile Resne tabur kumandanı **Niyazi Bey**'i uygun buldular. 21 Temmuz'da 2500 kişilik bir kuvvetle Manastır'a gelen Eyüp Sabri ve Niyazi Beyler Osman Paşa'yı alarak **Resne**'ye götürdüler. Kısa bir süre önce İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne kabul edilmiş olan Arnavut ihtilal komiteleri 22 Temmuz sabahı **Firzovik**'te 20-30 bin kişi toplayarak Meşrutiyetin ilanı için gösterilere başladılar. Her taraftan Yıldız Sarayı'na Meşrutiyetin ilân edilmesi için telgraflar gönderilmeye başlandı. Rumeli'ye olayları bastırmak için giden askerler de bu harekete iştirak ediyorlardı. Bölgedeki bazı mülkî amirler de İttihatçılara destek veriyordu. Cemiyet, Abdülhamit'e gönderdiği telgraflarda Kanun-i Esasi 26 Temmuz'a kadar ilân etmediği takdirde, bölge halkının ve askerın veliaht **Mehmet Reşat**'a biat edeceği tehdidinde bulundu. Kararlılıklarını göstermek için 23 Temmuz 1908'de Manastır'da meşrutiyeti ilan ettiler. Selanik'te meşrutiyetin ilanı için de 25 Temmuz tarihi belirlendi ve İstanbul'un tepkisi beklenmeye başlandı.

Bu gelişme üzerine Padişah, vükelânın Saray'da toplanıp meseleyi görüşmelerini emretti. Böylece Sultan, İttihatçıların beklentilerinden de önce harekete geçti ve 24 Temmuz 1908'de İstanbul gazetelerinde yayımlanan küçük ilanlarla, meşrutiyetin iade edildiğini duyurdu. Meşrutiyet'in ilanının ilk haftaları, Müslim ve Gayrimüslim tüm unsurların sergiledikleri abartılı ve samimi olmayan kaynaşma gösterileriyle geçti. Meşrutiyetin ilanından sonra ilk olarak meclis için seçim hazırlıklarına girildi. Seçimler Müslim-Gayrimüslim mücadelesine dönüştü ve işin içine dış müdahaleler de karıştı. Seçimde Türk cephesini, orduya dayanan, devlet ve hükümete hâkim olan İttihat ve Terakki Komitesi ile

liberal görüşlü Ahrar Fırkası temsil etti. Öteki unsur içinde de en şiddetli mücadeleyi, Yunanistan'ın telkinleri ve Fener Patrikhanesi'nin talimatı ile hareket eden Rumlar yaptı.

Nihayet seçimler ardından 17 Aralık 1908 günü bizzat Padişah meclisi açtı. 275 milletvekilinin bulunduğu mecliste çoğunluğu İttihat ve Terakki'nin elinde bulunduruyordu. Mecliste Müslüman temsiliyeti olarak Türk 147 mebus, Arap 60 mebus ve Arnavut 27 mebus bulunuyordu. Gayrimüslim olarak Rum 26 mebus, Ermeni 14 mebus, Yahudi 4 mebus ve Slav 10 mebus seçilmişti. Sultan Abdülhamit de 39 kişiden oluşan Meclis-i Âyan'ın üyelerini açıkladı. Meclis başkanlığına uzun zamandır siyasi bir kaçak olan ve İstanbul mebusu seçilen **Ahmet Rıza** getirildi. Üstelik kanuna göre başkanlık, Meclisin önerisi ve Padişah'ın onayına bağlıydı. II Abdülhamit de meclisin önerisini tereddütsüz onayladı. Böylece Meclis denetim görevini yapmaya başladı.

Meclis, **31 Mart** hadisesine kadar geçen iki ay içinde İttihatçılar ve muhalifleri arasında meydana gelen şiddetli siyasî mücadelelere sahne oldu. Abdülhamit'in de öteden beri korktuğu husus bu idi. Daha meclisin açılışının ilk günlerinde Hristiyan unsurlar millî gruplar halinde mücadeleye geçtikten başka, Arap ve Arnavut gibi Müslüman unsurlar da Türkler'den yüz çevirmeye başladılar. Meclis-i Mebusan, çeşitli Osmanlı milletlerinin Türklüğe karşı mücadele sahnesi haline geldi. Bu durum İttihatçıların **milli birlik** (ittihâd-ı anâsır) hayallerine büyük bir darbe oldu.

31 Mart İsyanı sonrası gelişmeler Sultan II. Abdülhamit, askeri baskı ve Meclis-i Umumi kararıyla 27 Nisan 1909'da tahttan indirilmesiyle son buldu Böylece Osmanlı tarihinde çok tartışılan II. Abdülhamit dönemi de kapanmış oldu.

Uygulamalar

Uygulama:

Vahdettin, Engin'in *Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid*, (İstanbul 2017) adlı eserini okuyunuz,

Kazanım:

1. Osmanlı'nın son derece kritik bir dönemi olan II. Abdülhamid **devri gelişmeleri** doğru öğrenmek.
2. Sultan Abdülhamid'in kişiliği ve devlet yönetim anlayışını kavrayabilmek.

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi rengi: Yeşil

Uygulama Soruları

1. II. Abdülhamit döneminde İstanbul'a hangi yatırımlar yapılmıştır, bunlardan günümüze kalanları hangileridir?
2. II. Abdülhamit devri demiryolları politikasını tartışınız.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde II. Abdülhamit'in devlet yönetiminde kontrolü ele alışı sonrası yaşanan yoğun iç ve dış sorunları, toprak kayıplarını, Padişahın dış politikada yeni açılımlara yönelmesini ve bu dönem reformlarını ayrıntılı olarak açıkladık.

Sultan Abdülhamit II. Mahmut saltanatından itibaren Saray üzerinde etki sahibi olan Babıâli ile ilişkiler yeni bir düzen verdi. Sultan hükümetlere güvenmediği için Gazi Osman Paşa ve Ahmet Cevdet Paşa gibi işinin ehli bazı devlet adamlarının da destek ve teşvikiyle, devlet idaresini yavaş yavaş tekeline aldı. Artık devlet Yıldız Sarayı'ndan yönetiliyordu. Burada her alandan uzman kadrolar oluşturdu ve iç ve dış gelişmeleri yakından takip edip müdahale etmeye başladı. Dersimizde bu hususun yani detaylarını ele aldık. Nitekim Sultanın taşra vilayetlerinde, dış müdahaleye meydan verebilecek hiçbir uygulamaya izin vermediğini, buralardaki yöneticileri çok yakından takip ettiğini, menfaatleri gereği merkezden bağımsız hareket etmek isteyen ve dış müdahaleye sebep olabilecek kimi taşra eşrafını, aşiret liderlerini genellikle gayriresmi, bazen de resmi olarak idarî işlerin içine alıp, mesela kendilerine kaymakamlık, mutasarrıflık gibi bazı görevler vererek, muhalefetlerini ve onlara sunduğu imkânlar ve maaş, nişan ve hil'at gibi ödüller sayesinde merkez ile bütünleşmelerini sağlayıp yabancılar ile muhtemel ilişkilerini önlediğini gördük.

Derste ayrıca Abdülhamit'in ne kadar tedbirli olsa da imparatorluğun birçok meselesinin uluslararası niteliğe kavuşmasını, Avrupalıların her gelişmeyi Osmanlı'nın parçalanması veya baskı altına alınması için kullanmaya çalışmasını, Sultan da bu durumdan kurtulabilmek için yeni arayışlar içine girdiğini ve denge politikaları izlediğini ele aldık ve bu politikaların sonuçlarını değerlendirdik.

Bölüm Soruları

1) II. Abdülhamit döneminde hangi haber alma teşkilatı kuruldu?

- a) Jurnal   b) Teşkilat-ı Mahsusa   c) Kavas
d) Hafıye   e) Dil Oğlanları

2) II. Abdülhamit dönemi devlet yönetimi ile özdeşleşen saray hangisidir?

- a) Yıldız Sarayı   b) Dolmabahçe Sarayı   c) Topkapı Sarayı
d) Beylerbeyi Sarayı   e) Feriye Sarayı

3) Bosna-Hersek 1878 yılında hangi ülke tarafından işgal edildi?

- a) Almanya   b) Rusya   c) Fransa d) Avusturya   e) Karadağ

4) Osmanlı eyaleti Tunus, hangi iki ülke arasındaki rekabet sonucu 1881 yılında işgal edildi?

- a) Almanya-İtalya   b) İngiltere-Avusturya   c) İngiltere-Almanya
d) Fransa-Almanya   e) Fransa-İtalya

5) 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı, Osmanlı ordusunun hangi zaferiyle son buldu?

- a) Halepa   b) Dömeke   c) Girit d) Preveze   e) Atina

6) II. Abdülhamit dış politikada Avrupa’da oluşan bloklardan uzak durarak neyi amaçlamıştı?

- a) Ekonomik kalkınmayı
b) İçeride kapanarak hiçbir ülke ile ilişki kurmamayı
c) Devleti başka bir gücün etkisine sokmamayı
d) Toprak kazancı sağlamayı
e) Rahat borç para bulabil~~meyi~~

7) Alman İmparatoru olan II. Wilhelm’in dış politikada takip ettiği “Weltpolitik” ne anlama gelmektedir?

- a) Dünya politikası   b) Kalkınma politikası   c) Âri ırk politikası
d) Batı politikası   e) Doğu politikası

8) Aşağıdakilerden hangisi II. Abdülhamit döneminde dış borçların tasfiyesi için 1881’de kurulan Duyun-ı Umumiye İdaresi’nde hangi devletin üyesi bulunmamaktadır?

- a) İngiltere   b) Fransa   c) Avusturya   d) İtalya   e) Amerika

9) II. Abdülhamit dönemi hukuk reformlarından olan “Müdde-i Umumi”lik hangi görevi yerine getirmekteydi?

- a) Hakimlik   b) Savcılık   c) Mübaşirlik   d) Naiplik   e) Kadılık

10) II. Abdülhamit hangi isyan sonucu tahttan indirilmiştir?

- a) Genç Osmanlılar   b) Kabakçı Mustafa   c) Selanik Olayı
d) Kuleli Vak’ası   e) 31 Mart İsyanı

Cevaplar

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
d	a	d	e	b	c	a	e	b	e

13. YAKINÇAĞDA ERMENİ SORUNU

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 13.1. Türk-Ermeni İlişkilerinin Başlaması
- 13.2. Ermeni Sorununda İlkler
- 13.3. Ermeniler Üzerinde Avrupa Rekabeti
- 13.4. Ermeni Terörünün Başlaması
- 13.5. Ermeni Terörünün Hedefinde Sultan II. Abdülhamit

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Ermeni Sorunu'nun başlamasını ve Osmanlı Devleti'nin tavrını açıklayınız?
2. Ermeni Sorunu'nda Avrupa devletleri arasındaki rekabetin sebeplerini değerlendiriniz?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Türk-Ermeni İlişkilerinin Başlaması	İlk Türk-Ermeni ilişkilerinin başlaması ve gelişimini sürecini kavrayabilmek.	Ders notu ile kaynakçada gösterilen özgün kitap ve makaleler.
Ermeni Sorununda İlkler	Ermeni Sorunu'nun oluşumunda ilkleri saptayabilmek.	Ders notu ve kaynakça.
Ermeniler Üzerinde Avrupa Rekabeti	Ermeniler üzerinde Avrupa devletlerinin rekabeti ve sorunun uluslararası mahiyet kazanmasını tartışmak, değerlendirmek.	Ders notu ve kaynakçada gösterilen kitap ve makaleler.
Ermeni Terörünün Başlaması	Osmanlı topraklarında silahlı Ermeni terörünün başlaması ve örgütlenme sürecinin kavranması.	Ders notu ve kaynakçada gösterilen kitap ve makaleler.
Ermeni Terörünün Hedefinde Sultan II. Abdülhamit	Ermeni terörünün doğrudan Sultan II. Abdülhamit'i hedef alması ve suikast girişimi hakkında bilgi sahibi olunması.	Ders notu ve kaynakçada verilen kitap ve makaleler.

Anahtar Kavramlar

Ermeniler, Terör, Avrupa desteği, Doğu Anadolu, Sultana Suikast.

Giriş

Berlin Kongresi'nden sonra Osmanlı Devleti için sürekli gündemde tutulan bir Ermeni Sorunu doğmuş oldu. Yoğun Avrupa tahrikleri ve müdahalelerine rağmen her iki milletin kadimden tarihi birlikteliği, olayların içinden çıkılmaz noktalara gelmesini geciktirmişti.

Ermeni Sorunu, Ermenilerin kendi içinden ve ihtiyaçlarından çok, büyük devletlerin bölge üzerindeki çıkar hesaplarından kaynaklanmıştır. Büyük devletlerin kendi hesaplarını gizlemek için sorunu bir insanlık ve Hristiyanlık sorunuymuş gibi göstermişlerdi. Bu sloganlardan başta Ermeni din adamları olmak üzere aydın kesimler etkilenmiştir. Avrupa'da ve Amerika'da güçlü bir Ermeni diasporası oluşunca aşama aşama önce muhtariyet ardından bağımsızlık talepleri güç kazanmıştır. Sultan II. Abdülhamit, Berlin Kongresi'nden sonra Avrupa'nın ısrarla uygulanmasını talep ettiği **Ermeni ıslahatları** hususunda oyalama politikası izlemiştir. Sultan, Babıâli'de üzerinde büyük devletlerin baskıları artınca sık sık Sadrazam ve hükümet değişikliğine giderek Ermenilere dair talepleri zamana yaymayı başarmıştır.

13.1. Türk-Ermeni İlişkilerinin Başlaması

Türklerin Ermenilerle ilk temasları II. Yüzyılın sonlarına doğru **Hazarlarla** başlamıştı. Bu dostane ilişkiler **Hunlar** ve **Göktürkler** zamanında devam etmiştir. Türklerin 1022 yıllarında Anadolu'ya gelmeleri ve Ermenilerin yaşadığı bölgelere kadar ulaşmaları ile temaslar daha da yoğunlaşmıştır. Bölgeye gelen Türk grupların, bağımsız ve egemen bir Ermeni devletiyle karşılaşmadığı tarihi bir gerçektir.

Ermeniler, Bizans hâkimiyetinde dağınık bir halde yaşıyorlardı. Bizans ile mezhep ayrılığından kaynaklanan sorunlar dışında, bağımsızlık için zaman zaman isyan etmeleri Ermeniler üzerinde yoğun baskılara neden olmaktaydı. Bizans İmparatorları Ermenileri **Orta Anadolu** ve **Kilikya**'ya sürmüştü. Siyasî bir birlikten yoksun olarak buralarda çok zor şartlarda hayat süren Ermeniler, Türklerin Anadolu'ya hâkim olmasıyla tam bir güven içinde yaşama imkânına kavuştular. Selçuklular, Ermenilerin bilhassa dini inanç ve faaliyetlerine hiçbir müdahalede bulunmadı. Ermeniler Türk kültür ve medeniyetle kaynaşmaya başladılar.

Selçuklular sonrasında Osmanlı Devleti'nin kuruluşu, Ermeniler için çok daha huzurlu günlerin habercisi oldu. Özellikle **Fatih Sultan Mehmet**'in İstanbul'u fethetmesiyle, şehrin kapıları Türklerle birlikte Anadolu'da yaşayan Ermenilere de açıldı. **Osman Gazi** döneminde **Kütahya**'dan başkent **Bursa**'ya nakledilen Ermeni dini merkezi, 1461'de İstanbul'a getirildi. **Piskopos Yovakim**'i patrik atayan Sultan Fatih, bugünkü **Ermeni Patrikhanesi**'nin kuruluşunu da sağlamış oldu. **Rum Patrikhanesi**'nin sahip olduğu bütün imtiyazlar Ermenilere de verildi. Böylece Ermeniler henüz Avrupa'da uygulanmayan vicdan özgürlüğü ve azınlık haklarına kavuştular. Ermeniler diğer Doğu Hristiyan toplumları gibi dinlerini ve dillerini koruyarak geliştirdiler.

Ermeniler, farklı dinlerden oldukları Türklerle yüzyıllarca birlikte yaşadıklarından pek çok ortak gelenek ve kültüre sahip olmuşlardı. Türk musikisine, mimarisine ve sahne sanatlarına önemli katkılarda bulundular. Anadolu'da Türklerle aynı köylerde gerektiğinde mal, can ve namuslarını birbirlerine emanet edecek kadar karşılıklı güven ortamı içindeydiler. Osmanlı belgelerinde Ermenilerden **millet-i sadıka** (sadık millet) olarak söz edilmesi, devlet nazarındaki itibarlarının bir ölçüsüydü. Hatta devletin güvenliği açısından çok önemli bir savaş malzemesi olan barut imali de kendilerine bırakılmıştı.

II. Mahmut devrinde Ermenilerin kalpaklarına tura takma izni verilmişti ki, bu askere bile tanınmamış bir ayrıcalıktı. Yine Sultan Mahmut döneminde Avrupa'ya öğrenci gönderilmesine başlandığında Ermeni gençleri de hiç bir ayırım yapılmadan Fransa'ya gönderildi. Ermeniler 1860 yılında kendilerine özel bir yönetim sağlamak için Babıâli'ye başvurdular. Bu başvuru 1863 yılında kabul edildi. Aynı yıl ilan edilen adeta bir Ermeni anayasası görünümündeki **Ermeni Milleti Nizamnamesi**, onların devlet içindeki statülerini daha da sağlamlaştırdı. **Katolikos** denilen dinî reisin yanında Ermenilerin 140 üyeli bir **milli meclisi** oluşturulmuştu. Bu meclisin seçtiği iki idari komite katolikosun yanına verilmişti. Ermeniler, **1864 Vilayet Nizamnamesi**'yle de mahalli yönetimlerde görev almaya başladılar. Kendi okullarını kurma ve yönetme, Ermenice kitap ve gazete yayımlayabilme imkânları vardı.

Osmanlı idaresinde Ermeniler, serbestçe ekonomik faaliyetlerde bulunabiliyorlardı. Rumlar'dan sonra Akdeniz ve Doğu ticaretinde önemli bir yere sahiptiler. Sivas, Tokat, Ankara, Kayseri, Bursa ve Anadolu'nun diğer önemli şehirlerinde ticaretle uğraşıyorlardı. Ayrıca Ermeni vatandaşlar askerlik görevinden muaf oldukları için ticaretle kalıcı olabildiler. Böylece toplum içinde ön plana çıkmışlar refah içerisinde bir hayat sürme imkânı buldular. Devlet işlerinde de onlardan yararlanılmakta, kendilerine güven duyulmaktaydı. Fransız milli arşivindeki bir raporda Osmanlı Ermenileri en zengin ve en akıllı millet olarak nitelenmekte, büyük servetlerinin olduğu, ülkenin bankerleri durumunda bulundukları kaydedilmektedir.

Bu şartlar altında Osmanlı İmparatorluğu'nda ne devletin yönetim anlayışından, ne de Ermenilerin kendi ihtiyaçlarından bir Ermeni sorununun baş göstermesi düşünülemezdi. Ermeniler her ne kadar Balkanlardaki milliyet hareketlerinden, Rusya'dan gelen kışkırtmalardan etkilenmişlerse de, bu etkilenme hiçbir zaman bir **Ermeni Sorunu** oluşturacak boyutlarda olmamıştı. Ermeniler zaman zaman kendi aralarında iç çekişmelere düşmüşler, birbirlerini Osmanlılara şikâyet etmişlerdi. Hatta bu mücadeleler o kadar şiddetlenmekteydi ki sırf mezhep farklılıklarından dolayı bazı Ermeniler diğer grupların sürgünlerini istemekteydi.

13.2. Ermeni Sorununda İlkler

18. ve 19. Yüzyıl tarihi gelişmelerinde gördüğümüz üzere Osmanlı sınırları içinde meydana gelen bütün etnik sorunlar istisnasız dış etkilere kaynaklanmaktaydı. Ermeni Sorunu da bu kapsamda ortaya çıktı. Ermeniler, Avrupa büyük devletlerinin Doğu Sorunu politikalarında önemli bir argüman haline geldiler. Bilhassa 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren zayıflayan Osmanlı idaresi Ermeni faaliyetlerini kolaylaştırdı. Fransız İhtilali'nin ateşlediği milliyetçilik akımları ve Avrupa'nın desteği çok geçmeden **Ermeni Kilisesi destekli bir Ermeni milliyetçiliğinin** doğuşunu sağladı. Başlangıçta burjuva ve şehir kökenli olan ve elitist bir özellik taşıyan milliyetçilik akımı, Ermeni toplumunun bütün katmanlarına yayılarak ayrılıkçı bir renge büründü.

Osmanlı Devleti'ni hasta adam olarak görmeye başlayan Avrupa devletlerinin müdahaleleri, Ermeniler arasında ayrılık fikirlerini derinleştirdi. Rusya'nın çabaları ise bunların hepsinden daha etkili oldu. Rusya'nın Ermenileri kendi tarafına çekmedeki müdahalelerinde, en yoğun kışkırtıcı hareketler sınır bölgesinde yer alması ve burada Rus Konsolosu'nun bulunmasından dolayı Erzurum bölgesinde yaşandı. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusya, Ermenilere yönelik koruyuculuk iddialarıyla onları Osmanlı aleyhine yönlendirmiş ve savaşın sonunda da Doğu Anadolu'dan 100 bin Ermeni'yi göçürmüştü. Ermenilerin Rusya'ya meyletmelerinde din adamlarının rolü büyüktü. Zira Ermeni dinî merkezlerinden **Eçmiyazin Katogigosuluğu** Rusya sınırları içinde yer alıyordu. Eçmiyazin'de yetişen Ermeni din adamlarına, Rusya yanlısı propaganda yapılmaktaydı.

13.3. Ermeniler Üzerinde Avrupa Rekabeti

Ermeni Sorunu, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı ardından Osmanlı'ya müdahalenin önemli bahanelerinden biri oldu. Sorunu ortaya çıkaran ve bundan menfaat sağlamak isteyen devletlerin başında Rusya ve İngiltere geliyordu. 93 Harbi'nde ihtilalci bazı Ermeniler

Rusların Kafkas ordusunda asker ve subay olarak görev aldıkları gibi, Ayastefanos'a gelen Rus komutanları da bölgedeki Ermeniler tarafından karşılanmışlardı. Savaş sonunda Edirne'de mütareke görüşmelerine başlandığı bir sırada, Ermenilerin ileri gelenleri harekete geçmiştir. Ermeniler, imzalanacak olan barış antlaşmasına kendileriyle ilgili reform yapılmasını ön gören bir hüküm konulması için Edirne'de Grandük Nikola ve General Ignatyev'i ziyaret etmişlerdi. Panslavizmin radikal savunucusu Ignatyev, Ermenilere destek sözü vererek onları isyana teşvik etmişti.

Bu arada Ermeni Patriği **Nerses Varjabedian** ve piskoposlardan oluşan Ermeni yetkililer, hazırladıkları 13 Şubat 1878 tarihli dilekçeleri de büyük kurtarıcıları olarak gördükleri Rus Çarı ile Başbakan Gorçakov'a gönderdiler. Patrik Nerses'in başında bulunduğu Ermeni Patrikliği Meclisi, Çar'dan Ermenilere özerklik verilmesini ve ayrıca Rus askerlerinin bir süre daha burada kalmasını istediler. Rusya, siyasi dengeler sebebiyle gerçekleştirilmesi mümkün görülmeyen bu talebi bir nebze olsun karşılanabilmek için Ayastefanos Antlaşması'na bir madde ekledi. Antlaşmanı **16. Maddesine** göre Ermenilerin yaşadığı Doğu Anadolu vilayetlerinde ıslahat yapılması ve buradaki Hristiyanların **Kürt ve Çerkezlere** karşı korunması ön görülüyordu. Bu madde daha önce 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 7. ve 14. Maddelerinde Çarlık Rusya'sının Orta Doğu politikaları konusunda bir meşruiyet sağlıyordu. Ayrıca bundan böyle Anadolu üzerindeki Rus emel ve tasarruflarına hukukî bir zemin teşkil edecek tarzdaydı.

Ermeniler kongre çalışmaları esnasında Berlin'e de heyet yollamışlardı. Nitekim Osmanlı Devleti'yle İngiltere arasında imzalanan **Kıbrıs Antlaşması**'na özel bir hüküm koyuldu ve bu ülkenin desteği ve **garantörlüğü** sağlanmış oldu. Ermeni meselesi bu aşamadan sonra uluslararası antlaşmalara girmek suretiyle Osmanlı'nın egemenlik hakları çerçevesinde çözebileceği bir iç sorun olmaktan çıkmış oldu. Berlin kongresi ve yapılan antlaşmadan sonra Ermeniler Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahalede en önemli unsurlardan biri haline geldiler. Ermeni ıslahatı talebi, bu antlaşmanın **61. Maddesinde** yerini aldı.

Avrupalı devletlerinin Ermenilerin Kürtlere karşı korunması için baskı yapmaları, bu iki topluluğun karşı karşıya gelmesine neden oluyordu. Dahası, Osmanlı Devleti'nin iki taraf arasında çatışmaları önlemek için aldığı emniyet tedbirleri, Ermeniler tarafından dünya kamuoyuna Ermeni katliamı olarak lanse edilmekteydi.

Ruslar 19. Yüzyılda Kafkasya politikasında Ermenileri potansiyel bir müttefik olarak kullanabileceklerini anladılar. Kendi himayelerinde olmak şartıyla bir Ermeni Krallığı vaat etmeye başladılar Rusya ayrıca Hristiyanlığın koruyucusu rolünde Ermenilerin dini duygularını sömürmede de oldukça başarılı olmuştu. Bu durum Kafkasya'da Osmanlı ve İran'a karşı Ermenilerin Rusya'yı desteklemelerini sağlandı. Özellikle Eçmiyazin'in Rus egemenliğine girmesi, dolaylı olarak Osmanlı ve İran Ermenileri üzerinde etkili oluyordu. Buna karşılık Ruslar, vaatlerini yerine getirmenin sırası gelince ilişkiler bozulmuş, hatta bu konuda ısrar eden Ermeni liderler saf dışı edilmişti. Hatta ülkede Ermeniler en tehlikeli unsur olarak görülmeye başlanmıştır. Ermeniler Kafkasya'daki Rus valilerinin kendilerini yok etme girişimleri karşısında Osmanlı'ya sığınmaktaydılar.

İngiltere, Berlin Antlaşması'na kadar Osmanlı'nın ayakta kalmasını yararlı görüyordu. Böylece sömürge yolları üzerinde ciddi bir rakibi olmayacaktı. Ancak Berlin'den sonra Osmanlı'dan ümidini keserek kendi payına düşenin peşine düştü. Bunun en güzel yansıması Kıbrıs ve Ermeni meselesinde görüldü. İngiliz kamuoyu Osmanlı ile ilgili iki farklı politika tartışılıyordu. Osmanlı'nın yaşama gücüne güven duyan ve onu Avrupa devletler ailesinin bir üyesi kabul eden ilk görüşe göre Osmanlı, içişlerine müdahale edilmediği takdirde devletler dengesinde yararlı bir unsurdur. Bu haliyle insanlık tarihinde muhteşem bir rol oynayabilirdi. Buna karşılık **Liberal Parti**'nin benimsediği görüş, Hristiyanlık adına Osmanlı'nın parçalanması doğrultusunda idi. İngiltere'de 1880 yılında Liberal Parti ve Türk düşmanı olan başkanı **Gladstone**'un iktidara gelince İngiltere vakit geçirmeden Ermeni ıslahatı konusuyla ilgilenmeye başladı. Bu da sorunun milletler arası nitelik kazanmasının yol açtı. İngilizler bu dönemde Ermenileri ve **Hınçak Komitesi**'ni desteklemeye başladılar. Nitekim yeni İngiliz yönetimi, antlaşmaya imza koyan devletler adına hareket ederek, 11 Haziran 1880'de Osmanlı Devleti'ne müşterek bir nota verilmesini sağladı. Oldukça sert ve tehdit içeren bu notada, Berlin'in 61. Maddesinde taahhüt edilen ıslahatlara henüz başlanmadığı ve bundan dolayı da her gecikmeden Osmanlı'nın sorumlu olacağını bildiriliyordu.

Görüldüğü gibi Ermeni sorunu Ermenilerin kendi içinden ve ihtiyaçlarından çok, büyük devletlerin bölge üzerindeki çıkar hesaplarından kaynaklanmıştı. Osmanlı, Berlin Kongresi'nden sonra Ermeni ıslahatı konusunda oyalama politikası izlemiştir. Bu husustaki talepleri zamana yaymıştır.

13.4. Ermeni Terörünün Başlaması

19. Yüzyıl sonlarında birbiri ardınca ihtilalci Ermeni cemiyetlerinin kurulmasına başlandı. Bunların en önemlileri 1887'de **İsviçre**'nin **Cenevre** kentinde kurulan **Hınçak Partisi** ile 1890'da Rusya'da **Tiflis** şehrinde oluşan **Ermeni İhtilali Federasyonu** (Daşnaksutyun) idi. Yabancı devletlerce desteklenen bu kuruluşların ortak hedefleri Ermeni milliyetçiliğini yaymak, **Doğu Anadolu**'da yaşayan Ermenilerin bağımsızlığını sağlamaktır. Ermenilerden çocuklarını, Türk çocuklarıyla dost olabilecekleri kaygısıyla Osmanlı okullarına göndermemeleri isteniyordu. Bazı Ermeni ihtilâl teşkilatları Osmanlı aleyhindeki ihanet faaliyetlerini, Türk sultanlarının yerine Ermeni veya sair Hristiyanlardan birinin geçirilmesi fikrine kadar vardırmışlardı.

Resim-31: Ermeni çeteleri (Anonim)

Hazırlıklarını tamamlayan Ermeniler, Anadolu’da isyanlar çıkararak Avrupa’nın dikkatini çekmek ve olası bir Avrupa müdahalesini sağlamak maksadıyla harekete geçtiler. Öncelikle Doğu’da Rusya’nın müdahale edebileceği bölgelerde isyanlar başlattılar. Mesela Erzurum’da karışıklıklar çıkardılar. Hınçak örgütünün **ilk eylem yeri olarak Erzurum’u** seçmesinde, buranın coğrafi durumu ve isyana elverişli Ermenilerin bulunmasının da etkisi vardı. Erzurum’da 1881’de **Ermeni Anavatan Koruyucuları** örgütü kurulmuş, diğer bölge ve Rusya Ermenileri ile irtibat sağlamak suretiyle bir ihtilâl çıkarmayı amaçlamışlardı. Kısa sürede ortaya çıkarılarak örgüt üyelerinin tutuklanmasına rağmen üyelerin affedilmeleri için İstanbul Ermeni Patriği yanı sıra İngiltere, Rusya ve Fransa elçileri devreye girmişti. Hükümet nezdindeki baskılar nedeniyle bunlar affedildi.

Hınçak ihtilal örgütünün başkent İstanbul’da organize ettiği ilk gösteri ise **Kumkapı Olayları** olarak tarihe geçti (1890). Bu hadiseler Sultan Abdülhamit’in zamanında müdahalesi ile önlenmiş, olaylara karışan ihtilalciler etkisiz hale getirilmişti. Ancak, Kumkapı hadisesi Avrupa’da geniş yankı uyandırdı. Bundan cesaret alan Ermeniler faaliyetlerini devam ettirerek 1893’de **Kayseri, Develi, Yozgat, Çorum, Merzifon, Aziziye, Tokat, Gemenek** ve diğer bazı yerlerde cami kapılarına ilanlar asıp, Hınçak komitesinin armasını taşıyan bildiriler dağıttılar. Bu bildirilerde Osmanlı ülkesinde yaşayan Ermeniler hükümet ve saltanat aleyhine silahlı isyana teşvik ediliyordu. Bu bildirilerin etkisi görülmeye başlandı. Nitekim 1893 Aralık ayında **Yozgat**’ta, 4 Ağustos 1894’de **Tokat**’ta isyanlar çıktı. Bu ayaklanmalar bütümeden bastırıldı.

Bunun üzerine Ermeniler hükümetin müdahalesinin zor olacağı uzak bölgelerde isyan etme taktiğine yöneldiler. Bunun için **Muş** ve **Bitlis**’e bağlı

Resim-32: Ermeni çete üyeleri (Anonim)

Sasun civarındaki **Taluri Vadisi**'ni seçtiler. Örgüt üyeleri 1894'te burada isyanlar çıkarıp Müslümanları katlettiler. Bölgede bulunan **4. Ordu Komutanı Zeki Paşa** gerekli askeri tedbirleri aldı ve uzun süreli mücadeleler sonucu bu isyanları bastırdı.

Ermeni ihtilalcileri 1895 yılında Ermeni murahhasının da katılımı ile Erzurum'da yine Hınçak örgütünün organizesi sonucunda yeni bir eylem gerçekleştirildi. Doğrudan hükümet konağı, askeri kışlalar ve Müslüman halk üzerine silahlı saldırılar oldu. Ermenileri Müslüman halkın galeyanından, ihtilalcilerin silahlı saldırısına uğrayan güvenlik kuvvetleri korumuş, hatta Ermenileri ancak hükümet konağı, polis karakolları ve askeri kışlalara alınarak muhafaza edilebilmişti. Olayları çıkarıp kendi insanını ve Müslümanları öldüren Ermeni ihtilalcileri, Avrupa kamuoyunu etkilemek için yine Ermeniler katlediliyor propagandası yapmışlardı. Birçoğu hiçbir şekilde gerçeğe dayanmayan, tek taraflı bu propaganda faaliyetleri Avrupa kamuoyunda büyük bir önyargı ile kabul görmekteydi ve ihtilalcilere olan destek artmaktaydı.

Ermeni olaylarının artması, komitecilerin beklediği Avrupa müdahalesini getirdi. Nitekim İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Babıali'ye verdikleri 11 Mayıs 1895 tarihli **ortak memorandum** ile Berlin Antlaşması'nda ön görülen ıslahatların yapılmasını istediler. Memorandum reddedildi ise de isteklerin yerine getirilmesi amacıyla 30 Eylül 1895'teki Babıali yürüyüşü meydana geldi. Olaylar Patrikhane önünde 3-4 bin Ermeni'nin toplanmasıyla başladı. Bunlar Patrikten büyük devletlere müracaat edip müdahale talep etmesini istediler. Ardından Babıali'ye doğru yürüyüşe geçtiler. Kalabalık bir yandan bağırıyor, marşlar söylüyor, bir taraftan da silah atıyordu. Kendilerini durdurmak isteyen Jandarma Binbaşısı öldürdükleri gibi sağa sola rast gele ateş edip pek çok kişinin hayatına mal oldular. Kısa sürede olaylar daha da büyüdü ve Müslümanlarla Ermeniler arasında bir çatışmaya dönüştü. Sultan Abdülhamit'in kararlı tavrı üzerine isyan zorlukla da olsa bastırıldı ve şehirde kontrol sağlanabildi.

Bu olay sonrası II. Abdülhamit Avrupalı devletlerin de baskılarıyla genel bir ıslahat programını kabul etmek zorunda kaldı. Buna göre, genel af ilan edilecek, bölgeye bir umumi müfettiş gönderilecek, Hristiyanlardan vali ve mutasarrıflar seçilecekti. **Anadolu ıslahatı** adıyla siyasi kimlik kazanan Ermeni ıslahatı konusu, tıpkı Islahat Fermanı'nda olduğu gibi, Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nin işlerine müdahalesi için etkili bir vasıta olarak kullanılmıştı.

1895 yılı içinde Ermenilerin en büyük isyanlarında biri **Zeytun**'da meydana geldi. Bu tarihte bazı Hınçak komiteleri şehre gelmiş ve faaliyete başlamışlardı. 24 Ekim 1895'de isyanın fitili ateşlendi ve yaklaşık 5 bin Ermeni, kışladaki 50 subay ile 600 askeri esir aldı. Daha sonra bu askerler öldürüldü. Şehir buraya yollanan Osmanlı askeri tarafından kuşatıldı. Bunun üzerine araya Avrupa ülkeleri girdi ve anlaşma sağlandı. İsyanı başlatan komitacılar İngiltere himayesinde şehirden ayrıldılar.

Doğu'daki önemli Ermeni faaliyet alanlarından biri **Van**'dı. Buradaki isyan 14 Haziran 1896'da başladı. Asker ve Müslüman ahalî üzerine ateş açıldı. İsyan köylere kadar yayıldı. Araya yine **İngiliz, Fransız** ve bu sefer **İran** konsolosları girdi. Ermeni çeteleri

teklifleri kabul etmediler. Bölgedeki çatışmalarda birçok Müslüman ve Ermeni hayatını kaybetti.

1896 yılının son büyük hadisesi Ermeni çetelerin İstanbul'da **Osmanlı Bankası**'nı basmaları oldu (26 Ağustos). Bankayı işgal eden komitacı Ermeniler, Avrupalılardan Ermeniler lehine Osmanlı'nın iç işlerine müdahale etmeleri talebinde bulundular. Aksi halde bankayı havaya uçuracaklarını söylediler. Bunun üzerine Banka Müdürü **Edgar Vincent**, Rus elçiliği baştercümanı **Maximov** ile birlikte Sultan II. Abdülhamit'i ziyaret etti. Sultan, meseleyi bir an önce kapatmak için eyleme katılan Ermenilerin serbestçe yurt dışına çıkabilecekleri garantisini verdi. Bu anlaşma üzerine 17 ihtilalci hiçbir ceza almadan **Marsilya**'ya gitti.

Ermeni isyanları karşısında özellikle Sultan II. Abdülhamit'in kararlı, zaman zaman da taviz içeren tutumu, Avrupalıların müdahale gayretlerini en aza indirmiş, hadiselerin kontrolden çıkışını önlemiştir. Osmanlı Devleti bundan yararlanarak isyancılara karşı hazırlıklarını sürdürebilmiştir. Mesela 1901 yılında **Sasun**'un idaresini düzene koymak için **Taluri** ve **Şenik** tepelerinde kışla yapılması kararı alınmıştır. Ancak durumu anlayan Ermeniler buna karşı çıkmış ve yer yer isyanlar olmuştur. 1903 yılında Ermeni komitacılarının **Sasun Dağları**'nda faaliyeti duyulunca Kafkasya'dan bunlara yaya ve atlı çete üyeleri katılmıştı. 13 Nisan 1904'de asilerin üzerine asker gönderilmiş, çete üyeleri tamamen dağıtılmıştır.

Sultan Abdülhamit, Ermenilerin yaşadıkları vilayetlerde, eninde sonunda özerklik ve bağımsızlığı getireceğini bildiği için istenen ıslahatı yapmayı şiddetle reddediyordu. İngiltere'nin tek başına kalmasından da cesaret alarak Ermeni ıslahatı konusunda oyalayıcı ve ağırdan alan bir tavır sergilemişti. Bununla birlikte, başlangıçta ayaklanmalara destek vermeyen Ermeni orta sınıfı ve zenginleri de zamanla ihtilalci fikirleri desteklemeye başlamışlardı. Böyle bir ortamda Osmanlı idaresi ayaklanmalardan uzak duran **Katolik Ermenilere** rağbet gösterirken, ayaklanmalara karışanları ve bunların okul ve kiliselerini sıkı kontrol altına aldı.

13.5. Ermeni Terörünün Hedefinde Sultan II. Abdülhamit

Ermeni çetelerin son büyük eylemi Sultan II. Abdülhamit'e suikast oldu (21 Temmuz 1905). Ermeniler tarafından Sultanın bineceği at arabasına konulan bomba, **Cuma selamlığı merasiminden** sonra Saraya dönüşte patlatılacaktı. Ancak Padişah cami çıkışında Şeyhülislamla kısa süre sohbet edince, bombalı **suikast**tan kıl payı kurtulmuş oldu. Başarısız suikastın failleri yakalandı ve yargılanarak çeşitli cezalara çarptırıldı. Fakat Padişah, gelen baskılar nedeniyle canına kasteden suikastçıları affetti.

Sultan Abdülhamit 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'i ilan edince İstanbul basınında Türklerle Ermenilerin derin dostluğundan bahsedilmeye başlanmıştı. Ancak esen özgürlük rüzgârı Ermeni komitacıların faaliyetlerini durdurmaya yetmedi. Bu komitelerin İstanbul'daki serbest faaliyetlerine ve örgütlerini genişletmelerine izin verildiği gibi, Ermenilerin güvenlerini kazanmak için bu örgütlerin yabancı ülkelerdeki merkezleriyle bağlantılarını

süürdürmelerine göz yumuldu. Daha sonra Osmanlı'da yayılan ve Anadolu'nun birçok şehrinde teşkilatlanan bu kuruluşlar, kendilerine gösterilen bu hoşgörüyü devletin güçsüzlüğüne yormuşlardı. Bu dönemden itibaren ayaklanmalar çıkarmak ve anarşiyi yaymak gibi eylemleriyle özellikle Avrupa kamuoyunun dikkatini çekmeye çalışmışlardı. Devletin bu gibi isyanları bastırma girişimleri ise soykırım olarak değeriendirilmeye başlandı.

Batıda ve Osmanlı iç muhalif çevrelerinde yapılan Ermeni propagandasında, şiddet olaylarının müsebbibi olarak II. Abdülhamit'in baskıcı rejimi gösterilmekteydi. Fakat İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidara tamamen hâkim olunca durum farklılaştı. İmparatorluğun hızla parçalanmakta olduğunu gören İttihatçılar, İkinci Meşrutiyet'in başlarında iyi niyetle ve millî birlik uğruna Ermeni komiteleri ile birlikte hareket etmelerinin hatalarını gördüler. Aynılıkçı isyanlar gün be gün artmış, imparatorluk kan kaybetmeye devam etmiştir.

Şu ana kadar ele aldığımız Ermeni ihtilalcilerinden kaynaklanan bütün bu sarsıcı gelişmeler, Ermenilerin Anadolu toprakları üzerindeki hak iddiaları ve en son olarak I. Dünya Savaşı esnasındaki tavırları artık meseleyi bir kırılma noktasına taşımıştır. Osmanlı Devleti, hiçbir bilimsel temele dayanmayan iddialarla tarih önünde karalanmaya çalışılmaktadır. Savaş şartlarındaki bir ülkenin almış olduğu iç güvenlik ve cephe gerisi tedbirlerini (tehcir) aradan bir asır geçtikten sonra siyasi kazanımlar elde etmek uğruna gündeme taşıyıp ülkemizin önüne konulması, kuşkusuz kabul edilemez bir durumdur.

Uygulamalar

Uygulama:

Recep KARACAKAYA'nın, *Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi*, İstanbul 2001, isimli kitabını okuyunuz.

Kazanım:

1. Ermeni Sorunu'na dair bilimsel çalışmalar hakkında bilgi sahibi olunacak.
2. Ermeni meselesi kronolojisi öğrenilecek

Uygulama Soruları

1. Ermeni Meslesi'nin doğuşunda Rusya'nın nasıl bir etkisi oldu, değerlendiriniz.
2. Ermeni ihtilalci örgütlerin ortaya çıkış sürecini değerlendiriniz.
3. 19. Yüzyılda kurulan Ermeni terör örgütlerini ve gördükleri dış desteği değerlendiriniz.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu derste günümüze de etkisini süren Ermeni Sorunu'nun ortaya çıkışı, meseleye Avrupa müdahalesi, Ermeni terörünün başlaması, çete faaliyetleri, örgütlenmeler ve terör eylemleri ana hatlarıyla değerlendirilmiştir.

Görüldüğü gibi Ermeni sorunu 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı ardından Osmanlı'ya müdahalenin önemli bahanelerinden biri oldu. Sorunu ortaya çıkaran ve bundan menfaat sağlamak isteyen devletlerin başında Rusya ve İngiltere geliyordu. Ermeni isyanları karşısında özellikle Sultan Abdülhamit'in direnci ve kararlı tutumu, Avrupalıların müdahale gayretlerini en aza indirmiştir. Ermeni ihtilalcilerinden kaynaklanan bütün bu sarsıcı gelişmeler, Ermenilerin Anadolu toprakları üzerindeki hak iddiaları ve en son olarak I. Dünya Savaşı esnasındaki tavırları artık meseleyi bir kırılma noktasına taşımıştır. Osmanlı Devleti, hiçbir bilimsel temele dayanmayan iddialarla tarih önünde karalanmaya çalışılmaktadır.

Bölüm Soruları

1) Aşağıdakilerden hangisi Bizans döneminde isyan edilen Ermeniler'in sürüldüğü yerlerden biridir?

- a) Balkanlar b) Kafkasya c) Kilikya d) Mora e) Amerika

2) 19. Yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı belgelerinde Ermeniler hangi sıfatla anılmaktaydı?

- a) Millet-i sâdıka b) Millet-i hakime c) Millet-i mesaleha
d) Millet-i nadire e) Millet-i âcize

3) 1863 yılında ilan edilen Ermeni Milleti Nizamnamesi hangi içeriğe sahipti?

- a) Ermenilerin tehciri b) Ermenilerin statülerinin artması
c) Ermeni önde gelenlerinin tutuklanması d) Ermeni mallarına el konulması
e) Ermeni çocuklarının eğitiminin yasaklanması

4) 93 Harbi'nde Osmanlı vatandaşı bazı Ermeniler hangi tavrı takındılar?

- a) Kafkasya'da Ruslara karşı savaştılar b) Osmanlı ordusunda görev aldılar
c) Rusya işgaline karşı çıktılar d) Avrupaya iltica ettiler
e) Rus Kafkas ordusuna katıldılar

5) İstanbul Ermeni Patriği Narses Varjabedyan, Rus Ordusu'nun Yeşilköy'e geldiği sırada Çar Grandük Nikola'dan neyi talep etti?

- a) Savaştan vazgeçip geri dönmesini b) İstanbul'u işgal etmemesini
c) Adil bir barış yapılmasını d) Antlaşmaya Ermeni ıslahatı maddesinin
koyulmasını
e) Osmanlı'nı iç işlerine karışılmamasını

6) Berlin Antlaşması'ndan sonra Ermeniler üzerinde aşağıdaki hangi iki devletin rekabeti şiddetlenmiştir?

- a) Rusya-İngiltere b) İngiltere-Avusturya c) Fransa-Almanya
d) İngiltere-Almanya e) Rusya- Avusturya

7) 1878 Berlin Antlaşması'nın hangi maddesi Ermeni Islahatına dair hükümler içermektedir?

- a) 1. Madde b) 7. Madde c) 61. Madde d) 16. Madde e) 14. Madde

8) Ermeni terör örgütlerinden olan Ermeni İhtilali Federasyonu (Daşnaksutyun) 1890 tarihinde nerede kuruldu?

- a) Van b) Tiflis c) Adana d) Cenevre e) İstanbul

9) Ermeni terör örgütleri ve Avrupa'daki destekçileri Sultan II. Abdülhamit'i neden hedef aldılar?

- a) Ermeni okullarını kapatması b) Ermeni memurların işine son vermesi
c) Ermeni mallarına el koyması d) Ermeni talepleri karşısında direnci ve kararlı tutumu
e) Ermeni isyancıları idam ettirmesi

10) Ermeniler Sultan II. Abdülhamit'e hangi tarihte suikast düzenlediler?

- a) 1878 b) 1895 c) 1901 d) 1908 e) 1905

Cevaplar

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
c	a	b	e	d	a	c	b	d	e

14. YAKINÇAĞ TARİHİNİN BİRİNCİL KAYNAKLARI

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 14.1. Arşiv ve Kütüphaneler
- 14.2. Yakınçağda Vakanüvisler ve Eserleri
- 14.3. Basılı Birincil Kaynaklar
  - 14.3.1. Osmanlı Basını
  - 14.3.2. Salname ve Düsturlar
  - 14.3.3. Ansiklopediler
  - 14.3.4. Genel Osmanlı Tarihleri
  - 14.3.5. Tarih Dergileri
  - 14.3.6. Hatıratlar

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. İstanbul'un Yakınçağa ait birincil kaynaklar bakımından önemini tartışınız.
- 2.Vakanüvis tarihleri neden önemlidir, değerlendiriniz?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Arşiv ve Kütüphaneler	Yakınçağ birincil kaynaklarından arşivler ve kütüphaneler hakkında bilgi sahibi olmak.	Ders notu ve kaynakçada gösterilen kitap ve makaleler.
Yakınçağda Vakanüvisler ve Eserleri	Vakanivizlerin tarihi kaynak olarak değerini kavramak, dönemin Vakanüvisleri ile tarihlerini öğrenmek.	Ders notu ve kaynakçada verilen kitap ve makaleler.
Basılı Birincil Kaynaklar	Yakınçağ konu alan birincil basılı kaynaklardan basın, salnâme, düstur, ansiklopediler, genel tarihler, dergiler ve hatıratlar hakkında bilgi sahibi olmak.	Ders notu ve kaynakçadaki gösterilen kitap ve makaleler.

Anahtar Kavramlar

Birincil ve ikincil kaynaklar, Arşivler, Vakanüvis, Salnâme, Düstur, Basın.

Giriş

Yakınçağ döneminin en önemli özelliği, bu dönemde meydana gelen olay ve gelişmelerin çokluğu, çeşitliliği, büyüklüğü ve bu ölçülerde de karmaşıklığıdır. Bu döneme ait kaynak, belge ve diğer dokümanların fazlalığı, doğal olarak bazı değerlendirme güçlüklerine neden olmaktadır. Bilhassa olayların yaşandığı dönemlere ait arşiv belgeleri, dönemde kaleme alınan resmî tarihler (kronikler), sonraki devirlerde yazılan telif eserler, basın ve diğer kaynak özelliği taşıyan dokümanlar dönemin olayları hakkında özgün bilgiler edinmemize yardımcı olmaktadır.

Ancak her bilgi veren malzemenin kaynak olma özelliği taşımadığını bilmemiz gerekir. Bir materyalin kaynak sayılabilmesi için devrinde oluşturulmuş veya devrine yakın bir zamanda ve döneminin kaynaklarından faydalanılarak meydana getirilmiş olması gerekir. Birinci gruba girenlere ana kaynak adı verilir.

Bu kaynaklar tarih araştırmalarında son derece önemlidir. Bir olaya fiilen katılmış veya çok yakından takip etmiş bir şahsiyetin kaleme aldığı eser veya bir zafer sonunda onun hatırasını yaşatmak için dikilen bir kitabe veya anıt, bu türden kaynaklardır. Devletin resmi arşivlerindeki belgeler de bu gruba girer. İkinci grup kaynaklar, birincilerin bulunmadığı hallerde önem kazanır. Bunlar ana kaynaklardan istifade edilerek meydana getirildikleri takdirde birincil kaynak addedilirler. Ana kaynakla birlikte birinci elden kaynağın da bulunmaması halinde, birinci elden kaynaktan faydalanılarak meydana getirilen ikincil kaynaklar önem kazanır.

14.1. Arşiv ve Kütüphaneler

1876-1908 dönemi olaylarının doğru öğrenimi ve gelecek kuşaklara aktarımında, sağlıklı kaynaklara ulaşabilme ve bunlardan yararlanabilme yöntemleri öne çıkmaktadır. Kaynak eser bakımından Yakınçağ dönemi çok geniş bir yelpazeye sahiptir. Bu döneme ait kaynaklara nüfuz etmek, günümüz teknik gelişmelerine rağmen zaman ve sabır isteyen bir süreçtir. Bu nedenle kaynaklara ulaşma mahareti, zaman tasarrufu bakımından önem taşımaktadır.

Kaynak değerlendirmesinde öncelikli olarak tarihi belgeleri barındıran **Arşivleri** ele almak gerekir. Ülkemizde ve hatta dünyanın birçok merkezinde Yakınçağ olaylarına dair orijinal belgelerin bulunduğu arşivlerin olması büyük bir şanstır. Ülkemizdeki tarihi materyal barındıran arşivler arasında **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**'nin özel bir yeri bulunmaktadır. İstanbul **Kağıthane**'de binaları bulunan arşivde Türk, İslam ve dünya tarihini aydınlatacak milyonlarca belge bulunmaktadır. Bunlardan çok büyük kısmı bilgisayar ortamında kodlanmış, bir kısmı ise dijital ortama aktarılarak araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

Osmanlı arşivi dışında belge bulunduran arşivleri şu şekilde sıralayabiliriz: **Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi** (Ankara), **Cumhuriyet Arşivi** (Ankara), **Türk Tarih Kurumu Arşivi** (Ankara), **Milli Kütüphane Arşivi** (Ankara), **Maarif Nezareti Arşivi** (Etnografya Müzesinde), **Sıhhiye Nezareti Arşivi** (Sağlık ve Sosyal Bakanlığında), **Şer'i Mahkeme Sicilleri** (Ankara Millî Kütüphane ve İSAM'da), **Tapu-Kadastro (Kuyûd-i Kadime) Arşivi** (Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğünde), **Vakıflar Arşivi** (Vakıflar Genel Müdürlüğünde) **Bakanlıklar Arşivleri** (Dışişleri, İçişleri, Milli Savunma), **Genel Kurmay Başkanlığı Askeri Tarih, Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi** (ATASE) (Ankara'da), **Deniz Müzesi Arşivi** (DMA) (Beşiktaş'ta), **İstanbul Müftülüğü Sicil Arşivi** (Süleymaniye'de ve İSAM'da), **Dolmabahçe Sarayı-Millî Saraylar Arşivi** (İstanbul), **İstanbul Belediyesi Arşivi** (Saraçhane'de ve İstanbul Kitaplığında), **Maliye Nezareti Arşivi** (İstanbul Defterdarlığı'nda ve Osmanlı Arşivi'nde).

Bunlardan ayrı olarak özel arşivler, sivil kurumlar arşivleri (Banka ve vakıf krumları gibi) ve şahıs arşivleri (Celal Bayar, Cemal Kutay, Ali Fuat Türkgeldi gibi); kütüphaneler bünyesinde muhafaza edilen arşiv belgeleri (İstanbul Atıf Efendi, Ali Emiri, Taksim Belediye gibi) önemli tarihi materyale sahiptir. Aşağıda yazma eserleri ele alırken göreceğimiz gibi yurtdışında birçok kütüphanede Türk tarihine ait arşiv belgeleri mevcuttur.

1789-1908 dönemine dair özgün bilgi veren bir diğer önemli kaynak türü, büyük kısmı dönemde kaleme alınmış olan **el yazması** eserlerdir. Bu nadide eserler, ülkelerin en değerli kültür varlıkları arasında yer alır. Bunlar bilim, sanat ve kültür araştırmaları açısından da otantik kaynaklardır. İstanbul bu hususta dünyanın en önemli merkezleri arasında yer alır. İstanbul Üniversitesi'ne bağlı **Nadir Eserler Kütüphanesi** de yazma eser bulunduran sayılı merkezler arasındadır.

Ülkemizde bu nadir eserlerin bulunduğu kütüphaneler şunlardır: İstanbul'da **Süleymaniye** (eser sayısı 150 bin); **Topkapı Sarayı** (20 bin), **İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler** (18 bin), **Şemsi Paşa** (18 bin), **Bayezit Devlet** (12 bin), **Fatih Millet** (10.500),

Nuruosmaniye (5 bin) **Selim Ağa** (4300), **Atıf Efendi** (3 bin), **Köprülü** (2.700), **Murad Molla** (2 bin), **Arkeoloji Müzesi** (2 bin), **Atatürk/Belediye** (1.500), **Koca Ragıp Paşa** (1.300), **Hakkı Tarık Us** (Beyazıt Devlet'e devredildi) (300), **İstanbul Türk-İslam Eserleri Müzesi** (2.251) kütüphaneleri. Bunlardan başka **Amcazade Hüseyin Paşa** (1.669), **Aşir Efendi** (1.741), **Ayasofya** (1.740), **Carullah Efendi** (1734), **Çorlulu Ali Paşa** (1.708), **Esad Efendi** (1.845), **Fatih** (1.742), **Halet Efendi** (1.818), **Hamidiye** (1.780), **Hasan Paşa** (1.894), **Hekimoğlu Ali Paşa** (1.733), **Laleli** (1802), **Nafiz Paşa** (1.850), **Nevşehirli İbrahim Paşa** (1.719), **Selimiye** (1.836), **Şehit Ali Paşa** (1.715), **Valde Cami** (1.871), **Yahya Efendi** (1.901) ve **Yeni Cami** (1.724) kütüphanelerdeki yazma eserler 1924 yılında açılan **Süleymaniye Kütüphanesi**'ne aktarılmıştır. İstanbul dışında diğer illerdeki kütüphanelerde bulunan el yazması eserler ise **Millî Kütüphane** (Ankara- 7 bin), **Bayezit** (Amasya), **İl Halk** (Bursa), **İl Halk** (Çorum), **İl Halk** (Diyarbakır), **Selimiye** (Edirne), **İl Halk** (Erzurum), **İl Halk** (Kastamonu), **Raşid Efendi** (Kayseri), **Yusuf Ağa** (Konya), **Koyunoğlu** (Konya-8 bin), **Vahid Paşa** (Kütahya), **İl Halk** (Manisa), **Gazi ve İl Halk** (Samsun) kütüphanelerinde araştırmacılara hizmet vermektedir.

Yurt dışındaki kütüphanelerde Osmanlı tarihine dair yazma eser ve belgeler bulunmaktadır. Bunlardan önemli bazıları **Millî** (Paris), **İmparatorluk** (Viyana), **Doğu Akademisi** (Viyana), **British** (Londra), **Krallık** (Berlin), **Vatikan** (Roma), **Millî** (Budapeşte), **Üniversite** (Leiden), **Hıdiviyye** (Dartlıkütüp- Kahire/Mısır), **Moskova**, **Gülistan Sarayı** (Tahran), **Millî** (Tahran), **Vakıf** (Bağdat), **Vakıf** (Musul), **Gülbenkian** (Lizbon) ve **Kongre** (Washington) kütüphaneleridir. Bu el yazması eserlerin bir kısmı bilimsel kaidelere uygun olarak günümüz Türkçesine çevrilip, değerlendirmeleri yapılarak daha geniş okuyucu zümresinin istifadesine sunulmuştur. Arşivlerden yararlanmak, belirli bir düzeyde Osmanlı Türkçesi gerektirmektedir.

Yakınçağ için kaynak temininde bilhassa İstanbul kütüphaneleri son derece zengin koleksiyonlara sahiptir. Bu nedenle ülkemiz ve dünya kütüphanelerinin kapasitelerinin ve bunlardan yararlanma usullerinin öğrenilmesi çok önemlidir. Günümüzde kütüphanelerin bir kısmı sanal ortamda hizmet vermektedir. Bu durum zaman tasarrufu bakımından önemli bir kolaylıktır. Ülkemizde Yakınçağ hadiselerine dair kaynak özelliği bulunan eser bulunduran kütüphanelerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz: **Millî Kütüphane** (Ankara), **TBMM Kütüphanesi** (Ankara), **Bayezid Devlet Kütüphanesi** (İstanbul), **Süleymaniye Kütüphanesi** (İstanbul), **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kütüphanesi** (Kağıthane), **Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi** (İstanbul), **Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi** (İSAM-İstanbul) **İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi**, **Osmanlı Bankası Kütüphanesi** (İstanbul), **Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi** (İstanbul), **Alman Kültür Araştırmaları Kütüphanesi** (İstanbul), **Fransız Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi** (İstanbul), **İtalyan Kültür Kütüphanesi** (İstanbul), **Amerikan Kültür Kütüphanesi** (İstanbul), **Koç Müzesi Kütüphanesi** (İstanbul), **İstanbul Üniversite Genel Kitaplığı**, **İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi**, **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi**, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi** ve **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Seminer Kütüphanesi** şeklinde sayılabilir.

Son yıllarda İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentler dışında kurulu devlet, vakıf ve özel Üniversite kütüphanelerinin zenginleştiğini görmek sevindirici bir gelişmedir. Bunlara bir örnek olarak **Erzurum Atatürk Üniversitesi**'nin sayıları on binleri bulan **Mehmet Seyfettin Özege** bağış kitaplarını kullanıma sunmasını verebiliriz. Ayrıca **Boğaziçi, Koç** ve **Sabancı** üniversiteleri kütüphanelerinin nitelikli koleksiyonlarını da dikkate almak gerekir.

14.2. Yakınçağda Vakanüvisler ve Eserleri

19. ve 20. Yüzyıllar, hemen her alanda olduğu gibi tarih yazımında da önemli değişimlerin ortaya çıktığı bir süreçtir. 19. Yüzyılda Avrupa'da tarih yazımı altın çağını yaşarken bunun etkileri Osmanlı'da da görülmeye başlamıştır. Bir yandan eski geleneğin devamı niteliğinde umumî, hususî ve resmî özellikte kronikler kaleme alınırken; monografik nitelikte sefer, zafer ve şehir tarihleri oluşturulmuştur. Bu süreçte bilhassa bibliyografik mahiyetteki eserler ile ansiklopedi türlerindeki kaynakların ciddi ve kalıcı çalışmalara dönüşmesi dikkati çekmektedir. İlk dönemlerden itibaren Osmanlı tarih yazıcılığı edebî etkilerle zaman zaman İran ve zaman zaman Arap-İslam etkisinde gelişme göstermiştir. Avrupa'da olduğu gibi muntazam ve kronolojik tarih yazma geleneği ise ancak 18. yüzyıl başlarından itibaren yerleşmeye başlamıştır. Bu yüzyılda matbaanın da devreye girişi ile resmi tarih yanı sıra belirli kapsamlarda olmak üzere hususi tarih yazımında ve tarihin popülerleşmesinde önemli gelişmeler oldu.

Yakınçağ müracaat kaynakları arasında Vakanüvis tarihlerinin ayrı bir önemi bulunmaktadır. Osmanlı'da olayları kaleme alan vakanüvislerin ürettikleri tarihler, dönemin neredeyse bütün önemli hadiselerini aktarmaları itibarıyla muhakkak dikkate alınması gereken kaynak eserlerdir. Vakanüvisler ilk dönemlerde **Divân-ı Hümayun**'a bağlı olarak **Reisülküttap**'ın emrinde çalışırlardı. Osmanlı resmî tarihçilerine vekayinüvis (vakanüvis) adının verilmesine 17. Yüzyılda başlandı. Vakanüvisler, Padişahın emri ile atanmaktaydı. Bunların bilgin ve güvenilir olması gerekiyordu. Zira devletin en gizli resmi belgelerini de görme yetkisine sahiptiler. Vakanüvis sıfatıyla atanan ilk resmî görevli ise **Mustafa Naima Efendi** oldu. Naima Efendi, **Naima Tarihi** adıyla bilinen eserini kaleme aldı. Bu öncü eser Osmanlı'da matbaayı kuran **İbrahim Müteferrika** tarafından birkaç defa basıldı. Bu kurum 1924 senesinde kaldırılmıştır.

Yakınçağ olaylarının gelişim periyodu dikkate alındığında Vakanüvis **Ahmet Vasıf Efendi** döneminden itibaren kaleme alınan eserlerden yararlanılabileceği görülür. Bilhassa seleflerine karşı tenkitçi bir yaklaşımı benimseyen Vasıf'ın tarihe dair eserleri arasında **Vâsıf Tarihi (Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâyikü'l-ahbâr)** en bilinenidir. Muntazam bir kronolojik sıranın takip edildiği bu önemli eser, 1752-1804 yıllarındaki tarihî olayları 2 cilt halinde, fakat ağır bir dille anlatır. Vâsıf, bu eserinde kendisinden önce Vakanüvis olan ve 1768-1792 yılları Rusya ile savaş ve barış dönemi hadiselerini kaleme alan **Enverî Tarihi**'nden faydalanmıştır. Ayrıca eseri diğer **Vakanüvis İzzî Efendi**'nin tarihinin devamı sayılır.

Yakınçağın bir sonraki Vakanüvisi **Mehmet Emin Edip Efendi**'dir. Edip Efendi'nin vakanüvisliği bu müessesenin gelişimi açısından ayrı bir öneme sahiptir. Sultan III. Selim'in **Nizam-ı Cedit** reformları çerçevesinde vakanüvisliğe de yeni bir düzen getirilmişti. Sultan,

Edip Efendi'den olayları açık ve doğru yazmasını, dalkavukluk ve riyadan kaçınmasını istemiş ve vakanüvisten resmi evrakların gizlenmemesini emretmiştir. Edip Efendi, 1786-1787 ve 1792-1794 yılları arasında iki kez bu görevi yapmıştır. Tarihe dair eseri **Tarih-i Edib** adını taşır. Bu eserinde 1787-1792 yılları arasında geçen olaylara değinmiştir. Eser, ünlü tarihçimiz **Ahmet Cevdet Paşa**'nın tarihine kaynak olması bakımından da önem taşımaktadır.

Edip Efendi'den sonra vakanüvis tayin edilen **Halil Nuri Efendi**, 1794-1799 yılları arasında görevde kalmıştır. Eseri altı cilt halinde **Tarih-i Nuri** (1794-1798)'dir. Dördüncü ciltte III. Selim reformlarına yer verilmesi önemlidir. Halil Nuri ardından **Muvakkitzâde Seyyit Pertev Mehmet Efendi** tayin edilmiş ve 1805-1807 yılları arasında vakanüvislik görevinde bulunmuştur. Tanınmış bir Divan şairi olan Mehmet Efendi'nin eseri **Tarih-i Pertev**'dir. Eser, bir sonraki Vakanüvis **Seyyit Âmir Ömer Efendi** tarafından ilavelerle devam ettirilmiştir. Vakanüvis **Ömer Efendi** 1807 yılı içinde üç buçuk ay kadar görev yapmıştır. Eseri olan **Tarih-i Âmir**, vakanüvis Pertev'in tarihine eklediği 1807 yılına ait olayları kapsar. Bunlar bir sonraki tarihçi olan **Mütercim Asım Efendi** tarafından kullanılmıştır.

Sultan **II. Mahmut**'un Mütercim Ahmet Asım Efendi tercihi, 19. Yüzyıl vakanüvisliğine damga vuran seçkin ulema zinciri geleneğinin başlangıcı olması bakımından önemlidir. **Asım Efendi**, 1807-1819 yılları arasında görevde kalmıştır. 2 cilt halinde kaleme aldığı **Asım Tarihi** (**Tarih-i Osmanî**) adlı eseri, 1788-1808 yılları arasında geçen hadiseleri tenkitçi bir üslupla nakleder. Bu eser de Ahmet Cevdet Paşa'nın başlıca kaynaklarından biridir.

Asım'ın ardından göreve gelen **Şanizâde Ataullah Efendi**, 1819-1825 yıllarında vakanüvislik yapmıştır. III. Selim ve II. Mahmut döneminin büyük ilim adamlarındandır ve aslen tabiptir. Arapça, Farsça, Fransızca ve Latince bilen Şanizâde, 16 eser kaleme almıştır. Tarihe dair eseri olan **Tarih-i Şanizâde**'de 1808-1821 yılları arasında geçen olayları 4 cilt halinde toplamıştır. Eser, **Mütercim Asım Tarihi**'nin devamıdır. Ataullah Efendi, Yeniçeri isyanının bastırılışı esnasında İzmir'de vefat etmiştir (1826).

Vakanüvis **Sahaflarşeyhizâde Mehmet Esat Efendi**, bugün hâlâ Bayezit'da faaliyette olan **Sahaflar Kitap Çarşısı**'nın, **Sahaflar Şeyhi** olan **Kadı Hacı Ahmet Efendi**'nin oğludur. 1825-1848 yılları arasında vakanüvislik görevini yürütmüştür. Meşhur **Halet Efendi**'nin himayesini görmüştür. 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'nda **Ordu Kadısı** olarak cepheye gitmiş, 1831 yılında yapılan ilk Osmanlı nüfus sayımında **Sofya** ve **Şehirköy** bölgesinde görev yapmıştır. Aynı yıl **Takvim-i Vekayi** gazetesini müdürü olmuştur. 1826 yılında **Yeniçeri Ocağı**'nın kaldırılışını duyuran fermanı Sultanahmet Cami'nde okuyan kişidir. 1845 yılında kurduğu kütüphanesinin değerli kitapları bugün Süleymaniye Kütüphanesi'nde araştırmacıya açıktır. Tarihe dair eseri olan **Tarih-i Esat**, 1821-1826 yılları arasında geçen olayları 2 ciltte toplamıştır. **Şanizâde Tarihi**'nin devamıdır. Esat Efendi **Üss-i Zafer** adlı çok önemli bir eseri kaleme almıştır. Burada Yeniçeri Ocağı'nın nasıl kaldırıldığını ve yerine kurulan askeri sistemin ayrıntılarını izah etmektedir.

Esat Efendi'den sonra gelen **Mehmet Şakir Recai Efendi** 1848-1849 yılları arasında vakanüvislikte, 1850-1853 yılları arasında Takvimhane Nazırlığı'nda görev almıştır. Eseri olan **Recai Tarihi**, diğer tarihçilerin eserlerine ilave edilmiştir. Onun halefi **Mehmet Nâili Efendi**,

1849-1855 yılları arasında görevde bulunmuştur. Recaî Efendi'de olduğu gibi görevi esnasında kaleme aldığı notları diğer tarihçilerin eserlerine ilave edilmiştir.

Yakınçağın en önemli vakanüvisleri arasında devlet adamı ve tarihçi **Ahmet Cevdet Paşa**'nın ayrı bir önemi bulunmaktadır. Cevdet Paşa'nın hususî kitapları **Bayezit Devlet Kütüphanesi**'nde okuyucuyu beklemektedir. Tarihe dair kaynak eserleri arasında vakanüvis iken kaleme aldığı **Tarih-i Cevdet** öne çıkar. Osmanlı Tarihi yazarı **Hammer**'in olayları bıraktığı 1774'ten başlayarak Yeniçeri Ocağı'nın kaldırdığı 1826'ya geçen tarihi olayları akıcı bir üslûpla, ilmi ve edebi olarak 12 ciltte aktarır. Olayların takibi bakımından **Vasîf Tarihi**'nin devamıdır. Bu önemli eser, **Encümen-i Dâniş**'in teklifi ile 30 yılda (1854-1884) tamamlanmıştır. Cevdet Paşa bu eserinde Osmanlı'nın çöküş sebeplerini iyi bir tarihçi gözüyle tahlil etmiştir. Ahmet Cevdet Paşa'nın tarihe dair önemli bir diğer eseri **Maruzât** adını taşır. Sultan II. Abdülhamit'in emriyle hazırlanmıştır. Bu eser Tanzimat dönemini ve başarısızlık sebeplerini içerir. Kitapta 1839-1866 yılları bir önsöz gibi, 1866-1876 yılları arası olayları ise sosyal, siyasi ve tarihi açıdan geniş olarak 5 ciltte anlatır. Cevdet Paşa'nın diğer eseri **Tezâkir-i Cevdet**, kendi zamanına ait gördüğü ve işittiği tarihi olayları aktaran notlarıdır. Rumeli ve Anadolu'daki ıslahatların başarısızlık sebeplerini akıcı bir üslupla aktarır.

Resim-33: Vakanüvis Ahmet Cevdet Paşa (*ÖRENÇ*).

Cevdet Paşa'dan sonra **Ahmet Lütfi Efendi** vakanüvis olmuştur. Ahmet Efendi, 1866-1871 yılları arasında vakanüvislikte bulunmuştur. Bu görev dolayısıyla kaleme aldığı **Tarih-i Lütfi (Devlet-i Aliyye Tarihi)** isimli önemli eseri, 1825-1876 yılları arasında geçen hadiseleri 15 ciltte aktarır. Cevdet Tarihi'nin devamıdır. Lütfi Efendi, eserinde kendisinden önceki vakanüvislerin listesini de verir. Eserinin ilk 7 cildini kendisi yayınlamıştır. 8. Cilt sonraki vakanüvist **Abdurrahman Şeref Efendi**'nin ilaveleriyle basılmıştır. **Türk Tarih Kurumu**'nda bulunan son 7 cildi **Münir Aktepe** tarafından yeni harflere çevrilerek basılmıştır. 15. cildin yayın tarihi 1991'dir. Eserin el yazması halindeki ilk sekiz cildi yeni harflere kazandırılmıştır. Paşanın diğer bir eseri **Lügât-ı Kamus**, 53 bin kelimelik bir sözlüktür. 2 cildi yayınlanmıştır.

Lütfi Efendi'den sonra göreve getirilen **Abdurrahman Şeref Efendi** son Osmanlı vakanüvisidir. 1909-1922 yılları arasında bu görevde bulunan Abdurrahman Şeref, devlet vazifeleri yanı sıra **Mekteb-i Sultani**'de 42 yıl tarih hocalığı ardından **İstanbul Darülfünun**'unda **Devletler Tarihi** müderrisliği hizmetini görmüştür. Türk tarihinin önemli kaynaklarından olan **Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası**'nda büyük hizmetleri olmuştur. Abdurrahman Şeref'in Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde yazma halindeki **11 Temmuz 1324 Tarihinde İlan-ı Meşrutıyyeti İcab Eden Esbab ile Ahval-i Ahire Hakkında Bazı Mütalaat** adını taşıyan ve II. Meşrutiyet olaylarını (1908-1909) anlatan eseri yayınlanmıştır. **Tarih-i Devlet-i Osmaniye** adlı eseri Osman Gazi'den 1861 yılına kadar geçen tarihi olayları anlatırken, medeniyetler tarihi hakkında da özet bilgiler verir. Bu eserde özellikle devlet teşkilatı hakkında mühim tespitler yapmıştır. Abdurrahman Şeref'in **Tarih Musahabeleri** adlı eseri, 1917-18 yıllarında **Sabah** ve

1921-1922 yıllarında **Vakit** gazetelerine yazdığı makalelerin bir kısmından oluşur. Özellikle Tanzimat süreci hakkında önemli tespitleri bulunmaktadır. Müellif, **Lütfi Tarihi**'nin 8'nci cildini **Fezleke-i Ahvâl** adlı 390 sayfalık ek kısmını da yayınlamıştır. **Sultan Abdülhamid-i Sanîye Dair** isimli eseri, II. Sultan Abdülhamit dönemini inceler. Bu eseri Türkiye'de popüler tarihin öncüsü tarihçi **Ahmet Refik Altınay** ile birlikte hazırlamıştır. **Memalik-i Osmanîye Coğrafyası** adını verdiği eseri ise Osmanlı ülkeleri coğrafyasını ele alır.

19. Yüzyılda vakanüvis geleneğinden ayrı olarak resmî olmayan vekayinâmecilik de gelişme göstermiştir. Bu gibi eserlerin tipik örnekleri arasında **Zaimzâde Mehmet Sadık**'ın I. Abdülhamit devriyle ilgili **Vak'a-i Hamîdiye**'si, **Mahmut Celalettin Paşa**'nın üç cilt halinde **Mir'ât-ı Hakikat**'i, III. Selim ve II. Mahmut devirlerini monografi mahiyette zikreden **Cabi Tarihi** sayılabilir.

14.3. Basılı Birincil Kaynaklar

14.3.1. Osmanlı Basını

19. Yüzyıl Osmanlı'da matbaanın etkili kullanılmaya ve yayınların daha geniş kitlelere ulaşmaya başladığı bir dönemdir. Bu durumda doğal olarak basılı kaynak çeşitliliği oluşmuştur. Bu kaynaklar arasında olayların günlük takibine imkân verdiği için gazetelerin ayrı bir önemli bulunmaktadır. Avrupa'ya göre daha geç gelişme gösteren Osmanlı basını resmi ve özel olarak iki grupta değerlendiriliriz. Osmanlı'nın ilk resmi gazetesi **Takvim-i Vekayi**'den önce İslam dünyasında ilk gazete 1828'de Mısır'da yayınına başlanan **Vekayi-i Mısıriyye**'dir. İlk Osmanlı gazetesi 1831 tarihinde yayına başlayan **Takvim-i Vekayi**'dir. Resmi yayın organı olan bu gazete 4 Kasım 1922'ye kadar yayınlanmıştır. Bu tarihten sonra **Ceride-i Resmîye** adıyla çıkmış, 1928'den günümüze kadar ise **Resmî Gazete** unvanıyla devam etmiştir. Takvim-i Vekayi'nin ismi bizzat Sultan II. Mahmut tarafından konulmuştu. Haftada bir çıkan gazetede devletin yayınladığı kanun ve nizamnameler, yabancı devletlerle yapılan antlaşmalar, İstanbul Limanı'na gelip giden gemiler gibi gelişmelere resmi kaynaklara dayalı yer verildiğinden, birincil kaynak olma özelliği taşımaktadır.

Osmanlı'da Tanzimat reformlarıyla başlayan yeni dönemde çıkan ilk gazete **Ceride-i Havadis**'tir. Gazete 1840-1864 arasında yayınlanmıştır. Sahibi **William Churchill**'dir. Dönemin önemli gazetelerinden biri de **Tercüman-ı Ahval**'dir ve **Yusuf Agah Efendi** tarafından çıkarılmıştır (1860-1866). Çok mühim yazılara yer verilen **Tasvir-i Efkâr Gazetesi** (1862-1870) ünlü edebiyatçımız **Şinasi** tarafından neşredilmiştir.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti tarafından yayınlanan ve sisteme muhalif bir gazete olarak bilinen **Muhbir**, 1867-1869 yılları arasında Londra'da çıkarılmıştır. Bunlardan başka **Basiret** (1869-1878-İstanbul, Alman Başbakanı Bismark'ın desteklediği bir gazetedir), **Ulum** (1869-Paris), **Hürriyet** (1869-1870-Londra), **İnkılâp** (1870-1871-Cenevre), **Terakki** (1868 - 1870), **İbret** (1870-1873 tarihlerinde çıkmıştır. Kurucusu **İskender Efendi**'dir. Burada **Ahmet Midhat**, **Namık Kemal**, **Ebüzziya Tevfik**'in yazıları da bulunuyordu. Vatan Yahut Silistre Piyesi yüzünden kapatıldı), **Diyojen** (1870-1872 tarihlerinde yayınlandı. İlk Türkçe olarak yayınlanmış mizah gazetesidir. Kurucusu Teodor Kasap'tır), **Osmanlı** (1877-1916 tarihlerinde Ebüzziya

Tevfik ve Ahmet Midhat tarafından; 1880-1885 yılları arasında ise Abdullah Cevdet tarafından günlük olarak yayınladı. 1897-1902 yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti yayını olarak 15 günde bir toplam 102 sayı çıktı. 1912-1916 yılları arasında ise Ahmet Fazlı eliyle günlük olarak yayımlandı).

İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı basınında çok önemli değişimler yaşanmıştır. Bu süreçte gazetelerde tarihi konulara olan ilginin arttığı görülmektedir. Özellikle yazı dizisi (tefrika) biçimindeki yayınlar halkın büyük ilgisini çekmekteydi. Bunun öncüsü **Ahmet Refik** oldu. Bu dönemde gündem belirleyen gazeteler arasında **Sabah** (1876-1922), **İkdam** (1894-1928), **Millet** (1908), **Yeni Gazete** (1908-1919), **Tanin** (1908-1925), **Yeni Tasvir-i Efkâr** (1909-1925) ve **Akşam** (1918-1982)'ı sayabiliriz. **Tercüman-ı Hakikat** (1878-1912) gazetesinin kurucusu **Ahmet Midhat Efendi**'dir. Gazete bir ansiklopedi fasikülüne benzemektedir.

Volkan Gazetesi (1908-1909) **İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti** yayınıdır ve kurucusu **Derviş Vahdedi**'dir. Bu gazete İkinci Meşrutiyet sürecinde **31 Mart Vakası**'nı köriklediği iddiasıyla kapatılmıştır.

Bu gazeteler dışında yerel basını da önemsemek gerekir. Vilayet gazeteleri içinde ilki **Tuna**'da çıkan gazetedir. Bunların sayısı zamanla artmıştır. Bir de Osmanlı döneminde Türkçe dışında başta Fransızca, Rumca ve Ermenice olmak üzere değişik lisanda birçok gazete yayınlanmıştır. Yukarıda ancak önemli bir kısmını ele alabildiğimiz gazeteler, Yakınçağ hadiselerinin anlık olarak takibini sağlamaktadır. Son dönemlerde gazetelerin bir kısmının elektronik ortama aktarımı gerçekleşmiştir.

14.3.2. Salname ve Düsturlar

1789-1908 hadiselerinin gelişiminde, devlet teşkilatlanmasındaki büyük ve hızlı değişimler yönlendirici olmuştur. Dolayısıyla olaylara nüfuz edebilmek için devlet sisteminin işleyişine hâkim olunması önemlidir. Bu hususta ilk müracaat edilecek kaynaklar arasında **Salnameleri** sayabiliriz. Salnameler, bir yıl içindeki olayları topluca göstermek amacıyla düzenlenmiş eserlerdir. Bu tür çalışmalar Avrupa'da çok yaygındır (Fransa'da **Annuaire**, İngiltere'de **Yearbook**, Almanya'da **Almanak**).

1839 Tanzimat Fermanı'nın mimarı **Sadrızam Mustafa Reşit Paşa**, Avrupa'daki bu eserlerden etkilenmişti. Onun girişimi ile Osmanlı'da ilk Salname (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye), 1847 (Hicri 1263 senesi) yılında çıkmıştır. İlk Salname tarihçi **Hayrullah Efendi** tarafından hazırlanmış ve Maarif Nezareti yayını olarak basılmıştı. 1847-1922 tarihleri arasında yayınlanan Salnameler, özenle hazırlandığından devlet sistemine dair önemli bilgiler ihtiva eder. 1881 yılına kadar yayını yapılan ilk 35 Salname taş baskıdır. Osmanlı'da Salname yayını yapılan 75 senede 68 adedi devlet ve 494 de vilâyet salnamesi çıkmıştır. Diğer resmî ve özel kuruluşlarca çıkarılan 75 adet de ilave edilince resmi olarak 637 Salname yayınlanmıştır. Bu Salnamelerde devlet teşkilatına dair genel mahiyette her türlü bilgi yer almaktadır. 1880-1922 yılları arasında yılbaşı sayısı olarak yayınlanan 48 adet de **Nevsâl** bulunuyordu. Bunlarda da çok önemli tarih ve edebiyat bilgilerine yer verilmiştir.

Devlet Salnamesinin yararı görülünce **vilayet** ve **nezaret** Salnameleri basılmaya başlanmıştır. İlk vilayet salnamesi 1866'da **Bosna**'da yayımlandı. Sonuncusu ise 1918'de çıkan **Müstakil Bolu Sancağı Salnamesi**'dir. Bu salnameler incelendiğinde vilayetlerin ve buralara bağlı mahallerin her türlü idari ve mülki yapısı hakkında bilgi edinilebilir. Fakat nezaret ve devlet kurumlarının çıkardığı Salnameler diğerleri kadar düzenli değildir. Bunlara örnek olarak **Hariciye Nezareti** (1885-1902), **Bahriye Nezareti** (1890-1925), **Dahiliye Nezareti** ve **Evkaf Nezareti**'ni gösterebiliriz. Devlet kurumlarının çıkardığı diğer Salnameler arasında **Salname-i Askeri** (1914), **Rasathane-i Amire Salnamesi** (1872), **İlmiye Salnamesi** (1914), **Türkiye Fi 1288**'i göstermek mümkündür.

Salnameler gibi devlet teşkilatını hakkında bilgi veren diğer önemli bir yayın türü **Düstur**'dur. Bunlar hukuk ve idare metinleri olarak son derece önemli mevzuları içermektedir. **Düsturlar**, kanun derlenen eserlerdir ve **Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye** yayınıdır. Tanzimat Fermanı sonrasında çıkarılan her türlü kanun ve nizamnamelere yer verilen Düsturlar, üç tertip halinde çıkarılmıştır. **I. Tertip Düstur** (1839-1908) tarihleri; **II. Tertip Düstur** (1908-1922) tarihlerini ve **III. Tertip Düstur** 1920'den günümüze kadar gelen kanun ve mevzuatları içermektedir. Düsturlar **TBMM** yayını olarak devam ettirilmektedir. Bunlardan ayrı olarak yine tüm kanunların dizini biçiminde yayınlanan **Sicill-i Kavanin** adlı eser yararlı bilgiler içerir. Türk Tarih Kurumu, **Sarkis Karakoç**'un bu eserini **Külliyat-ı Kavanin** adıyla basmıştır. İlk olarak 1924'te İzmir'de **Rehber** adıyla yayınlanan, daha sonra **Danıştay** tarafından **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Yasalarımız Dizini 1839-1923** adıyla çıkan eser ilgili kanun ve nizamlara ulaşmayı kolaylaştırır.

14.3.3. Ansiklopediler

Yakınçağ dönemi araştırmalarında başvuru kaynakları arasında **ansiklopediler** önemli yer tutar. Dünyada çağdaş anlamda ansiklopedi çalışmaları 19. Yüzyılda başlamıştır. Osmanlı döneminde şahsî girişimlerden olarak **Yağlıkçızâde Rifat Efendi** 7 cilt halinde **Lügat-i Tarihiye ve Coğrafiye** (İstanbul 1299-1300) adlı eserini ansiklopedik tarzda kaleme almıştır. Yine **Şemseddin Sami Bey**'in 6 cilt halinde alfabetik hazırladığı **Kâmûsü'l-A'lâm** (1306-1316) isimli eseri, günümüzde dahi sıklıkla müracaat edilen önemli bir tarih-coğrafya kaynağıdır. Eserde İslamiyet'in ilk devirlerinden 20. Yüzyılın başına kadar dönemde yaşamış büyük ilim adamlarının hal tercümelerini, şehirlerin ve kasabaların kısa tarihlerine yer verilmiştir. Benzer tarzda **Ali Cevat Bey**'in **Memâlik-i Osmâniye Tarih ve Coğrafya Lügati** (İstanbul 1313-1317) adlı çalışması 4 ciltte toplanmıştır. Bir de tarihi terimlerin öğrenilmesi için **Mehmet Zeki Pakalın**'ın üç cilt olarak hazırladığı ve 1983'de 3 cilt halinde basımı yapılan **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü** (İstanbul 1983) adlı eserini bu türden kabul etmek mümkündür.

Ülkemizde bilimsel kriterlere uygun olarak hazırlanan ilk ansiklopedi **Milli Eğitim Bakanlığı** tarafından **İslam Ansiklopedisi (İA)** adıyla yayınlanmıştır. Bu ansiklopediden önce **Hollanda**'nın **Leiden** şehrinde 1901-1939 yılları arasında ve üç Batı dilinde olmak üzere 5 ciltten ve 6176 madde oluşan **The Encyclopaedia of Islam** basılmıştı. Bu eser Milli Eğitim Bakanlığı tarafından İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde tercüme edilmeye başlanmış ve 1940-1987 yılları arasında 15 cilt halinde tamamlanmıştır. Bahsi geçen

İslam Ansiklopedisi'nde Türk ve İslam dünyasıyla ilgili maddelerde görülen eksiklikler yeniden yazılarak giderilmeye çalışılmıştır. Bu yeniden yazılan üçte birlik kısım, hacim olarak ansiklopedinin üçte ikisine tekabül etmektedir. Diğer taraftan Leiden'de yayımlanan **The Encyclopaedia of Islam**'ın ikinci baskısına 1954 yılında başlanmış ve 2002 yılında 11 ciltte tamamlanmıştır. Bu baskıdaki madde sayısı 10 bin civarındadır.

Tarih alanında güncel bilimsel ansiklopedi **Türkiye Diyanet Vakfı** tarafından yayımlanan **Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**'dir. İlk cildi 1988 yılında neşredilen bu ansiklopedide, gerek ülkemizin ve gerekse dünyanın birçok yerinden bilim insanları telif maddeler kaleme almışlardır. 2017 itibariyle zeyilleri de yayımlanan bu ansiklopedi son dönem Türk tarihi için çok önemli kaynak olma özelliğini taşımaktadır.

Bu iki ansiklopediden başka istifade edilebilecek kaynaklar arasında 1943 yılında yayımlanan **İnönü Ansiklopedisi** (daha sonra **Türk Ansiklopedisi** adını aldı); **Reşat Ekrem Koçu** tarafından 1938 yılında çıkarılmaya başlanan ve yarım kalan **İstanbul Ansiklopedisi** (11. cildin 173. sayısına kadar gelebildi); **İletişim Yayınları** arasında çıkan **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi** (6 cilt) ve **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi** (10 cilt)'ni zikredebiliriz.

14.3.4. Genel Osmanlı Tarihleri

19. Yüzyıldan itibaren biyografi türünde eserlerde büyük çeşitlilik oluşmuştur. Bir yandan geleneksel tezkirecilik ve devlet ricali ile ulema biyografilerine ilaveler (zeyiller) yapılırken, diğer yandan da yeni tarzda eserler ortaya çıkmıştır. Mesela 18. Yüzyılda yazılmış **Hadikatü'l-vüzerâ** (İstanbul 1271), **Sefinetü'r-rüesâ** (İstanbul 1269) ve **Devhatü'l-meşâyih** gibi biyografyalara devam niteliğinde ilaveler yapılmaktaydı. **Karşızâde Mehmet Cemaleddin Efendi**'nin Osmanlı tarih yazarları biyografilerini bir araya getirdiği **Âyine-i Zurefâ** (İstanbul 1314) adlı eser sahasında bir ilktir. Bu eser **İkdam Gazetesi** sahibi Ahmet Cevdet (Oran) Bey tarafından ilavelerle Vakanüvis Abdurrahman Şeref Bey'e kadar geliştirilmiştir. Bu türün en önemli örneklerinden biri **Mehmet Süreyya Bey**'in 4 cilt halinde kaleme aldığı **Sicill-i Osmanî** adlı eserdir. Bu eser adeta bir Osmanlılar ansiklopedisidir. Yine **Bursalı Mehmet Tahir**'in kaleme aldığı 3 ciltlik **Osmanlı Müellifleri** adlı eseri biyobibliyografik bir çalışmanın en güzel örneğini teşkil eder.

Alman tarihçi ve oryantalist **Franz Babinger**'in hazırladığı ve 1983'de **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri** ismiyle çevrilen kitap, kaynak temininde önemli başvuru eseridir. Bahsi geçen bu eserler müellifler ve eserleri hakkında genel bilgi edinmemizi sağlar. Türkiye'de İbrahim Müteferrika Matbaası'nın kuruluşundan itibaren tarih ve yardımcı disiplinlerde (sosyoloji, felsefe, arkeoloji, etnoloji ve meskukat gibi) sahasında yayımlanan eser ve makaleler sistematik bir şekilde **Enver Koray** tarafından **Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası** adı altında neşredilmiştir. Yine **Abdülkadir Özcan**'ın 1976 yılına kadar İÜEF Tarih Bölümü'nde yapılan Lisans ve Lisansüstü tezleri gösteren eseri, başvurulacak önemli bir kaynaktır. Alaattin Gövsa'nın hazırladığı **Türk Meşhurları** adlı 4 ciltlik eser, Osmanlı ve Batı dünyasındaki önemli şahsiyetler hakkında bilgi vermektedir. M. Orhan Bayrak'ın **Osmanlı Tarihi Yazarları** (İstanbul 2002) isimli kitabı benzer bilgileri ihtiva eder

Tayyazade Ataullah Ahmet Bey'in **Tarih-i Ata** (5 cilt) adlı eserinin ilk cildinde bilhassa Enderun'da yetişmiş zevat hakkında önemli bilgiler verilmektedir. Diğer ciltlerde devlet teşkilatı yanı sıra edip ve şairlerin hal tercümelerine, saraydaki hayata, III. Selim ile II. Mahmut dönemlerine dair önemli bilgiler yer alır. Eserde, III. Selim'in dramatik ölümü ve öldürenlerin karakteri hakkında ilgi çekici tespitler yer alır.

19. Yüzyıldan itibaren kaleme alınan eserlerin önemli bir özelliği, bilhassa Tanzimat Fermanı'ndan sonra Batı dillerini öğrenen yazarların Avrupa'dan daha fazla bahsetmeleri; Batı kaynaklarından faydalanan sentez eserler meydana getirmeye başlamalarıdır. Mesela genel tarih mahiyetinde **Feraizîâde Mehmet Sait** tarafından kaleme alınan **Tarih-i Gülşen-i Maarif** (c. I-II, İstanbul 1252) adlı eseri güzel bir numune olarak zikretmek mümkündür. Yine Hayrullah Efendi'nin **Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Tarihi** (İstanbul 1273-1292) olaylara yaklaşım tarzı bakımından tipik bir örnektir. Hayrullah Efendi, Avrupa tarzında eser kaleme alan Türk tarihçilerinin öncüsü kabul edilir. Sadrazam Mehmet Kâmil Paşa'nın **Târih-i Siyasî-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye** (c. I-III, İstanbul 1325) **adıyla** bir genel tarih yazması önemli bir aşamadır.

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi rengi: Yeşil

Gazeteci Ahmet Rasim'in **Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi** (I-IV, İstanbul 1328-1330) adlı eseri yarı **popüler** niteliktedir. Ancak özellikle teşkilât ve kültürel hayatla ilgili verdiği bilgiler önemlidir. Sonraları daha popüler ve ders kitabı mahiyetinde **Ahmet Hilmi, Cevdet Paşa, Namık Kemal, Mizancı Murat, Atıf Mehmet, Ahmet Vefik Paşa, Ali Cevat, Abdurrahman Şeref ve Ahmet Refik** gibi yazarlar, genel tarih tarzında eserler kaleme almışlardır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayan genel tarihlerin 19. Yüzyılda daha çağdaş örnekleri verilmeye başlanmış ve bu gelenek zamanla önemli aşamalar kaydederek günümüze intikal etmiştir.

Yakınçağın öğrenilebileceği kaynaklar arasında genel Osmanlı tarihleri önemli yer tutar. Çoğunlukla sistematik ve külliyat şeklinde hazırlanan bu eserlere sıklıkla müracaat edilmektedir. Bu eserler içinde İstanbul Üniversitesi eski öğretim üyelerinden **İsmail Hakkı Uzunçarşılı**'nın 1299-1789 yılları olaylarını kapsayan tarihini belirtmemiz gerekir. Bu eserin Osmanlı klasik dönemi ele alan ilk 4 cildini Uzunçarşılı, kalan 5 cildini yine İstanbul Üniversitesi mensuplarından **Enver Ziya Karal** tamamlamıştır. E. Z. Karal, Yakınçağı ilgilendiren **Osmanlı Tarihi**'nin 1789-1918 yılları arasında geçen olaylarını aktadır. 5. cilt 1789-1856 hadiselerini, 6. cilt 1856-1861 olaylarını, 7. cilt 1861-1876 olaylarını, 8. cilt 1876-1907 hadiselerini, 9. cilt ise 1908-1918 yılları gelişmelerini ele alır.

Yakınçağ için diğer bir önemli genel tarih kaynağı **İsmail Hami Danişmend**'in **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi** adlı eseridir. Altı ciltten oluşan bu eser, 1258-1924 yılları hadiselerini kronolojik olarak anlattıktan sonra Sadrazam, Şeyhülislâm, Kaptanıderya, Başdefterdar, Nişancı ve Reisülküttap gibi büyük devlet adamlarının biyografilerini verir. 4 ve 5. ciltler Yakınçağ tarihi olaylarını kapsar.

Mithat Sertoğlu ve Mustafa Cezar öncülüğünde anonim tarzda hazırlanan **Mufassal Osmanlı Tarihi** isimli eser, Osmanlı kroniklerine dayalı bilgileriyle kaynak değeri taşımaktadır. Türk Tarih Kurumu tarafından yeniden basılan eserin resimli ve haritalı 5 ve 6.

ciltleri 1789-1908 hadiselerini yansıtır. Bunlardan başka **Yusuf Hikmet Bayur**'un 10 ciltlik **Türk İnkılâp Tarihi** (TTK Yay., Ankara 1991) isimli külliyat eseri, bilhassa Meşrutiyet dönemi olaylarını çok ayrıntılı aktarır. Yakınçağ hadiselerine değişik bir perspektiften bakan **Nikolas Iorga**'nın tarihi, hadiselere Avrupa bakış açısını göstermesi bakımından önem taşır.

Yakınçağ gelişmeleri için bir diğer kaynak türü genel tarih tarzında hazırlanan **Osmanlı ve Türkler** adı verilen külliyatlardır. Bu eserler biraz da ansiklopedik mahiyettedir. 1999'da yayınlanan **Osmanlı** adlı eser 12 ciltten oluşur: **Siyaset** (1-2. ciltler), **İktisat** (3. cilt), **Toplum** (4-5. ciltler), **Teşkilat** (6. cilt), **Düşünce** (7. cilt), **Bilim** (8. cilt), **Kültür ve Sanat** (9-10-11. cilt) ve **Hanedan** (12. cilt) kısımlarına yer verilmiştir. **Türkler** külliyatı ise 21 ciltte tamamlanmıştır (Ankara 2002). Eserin 11. cildinden itibaren yakınçağ dönemi olayları incelenir. Eser çok zengin bir kaynakçaya da sahiptir.

Son olarak **İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi (IRCICA)** kurumu tarafından hazırlanan **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**—adlı eser, zengin içerik ve kaynakçasıyla yararlanılabileceğimiz önemli bir çalışmadır. Yine Tanzimat'ın ilanının 100. yılında **Milli Eğitim Bakanlığı** tarafından yayınlanan **Tanzimat-I** (Ankara 1940) adlı eser döneme dair çok faydalı bilgiler içermektedir.

Genel Osmanlı tarihler gibi **Siyasi Tarih** adıyla kaleme alınan eserler de başvuru kaynağı olma özelliği taşırlar. Bu kitaplar yakınçağın siyasi hadiselerini genel mahiyette aktarırken, bahsedilen konulara dair güvenilir kaynaklara ulaşılmasına da rehberlik ederler. Ülkemizde yayınlanan siyasi tarihler arasında İstanbul Üniversitesi eski mensuplarından **Dr. Rifat Uçarol**'un eserinin ayrı bir önemi bulunmaktadır. Zira bu eser, mümkün olduğunca güncel olayları da içermektedir. Aynı şekilde **Fahir Armaoğlu**'nun tarafından yazılan ve iki ayrı cilt halinde 19. ve 20. Yüzyıl siyasi hadiselerini aktaran eseri, mühim bir kaynak olma özelliğini taşımaktadır. Bunlardan başka **Coşkun Üçok** tarafından hazırlanan **Siyasal Tarih (1789-1960)** (Ankara'da 1960), **Oral Sander**'in kaleme aldığı **Siyasi Tarih: 1918-1994** (Ankara 2003) ile **Prof. Dr. Toktamış Ateş** tarafından hazırlanan **Siyasi Tarih** (İstanbul 2009) isimli eserleri kayda değer diğer önemli çalışmalardır.

Yakındönem olaylarını değerlendirmede, bu süreçte yapılan uluslararası anlaşmaların önemi bulunmaktadır. Bu hususta **Nihat Erim** tarafından hazırlanan **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri-I** (Ankara 1953) adlı eser ile **İsmail Soysal**'ın kaleme aldığı **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları-I (1920-1945)** (Ankara 2000) adlı çalışmalara müracaat edilmesi yararlı olacaktır.

Yakınçağda Osmanlı sınırlarında önemli değişimler yaşanmıştır. Bu nedenle hadiselerin kavranmasında harita bilgisi gerekmektedir. **Tarih Atlası** olarak **Faik Reşit Unat**'ın hazırladığı eser (İstanbul 2000), ilk aşamada yararlı olacaktır. Eski Türkçe bilinmesi durumunda Osmanlı ve Cumhuriyet arşivlerinde ve koleksiyon sahibi kütüphanelerde döneme ait çok sayıdaki harita ve krokiden istifa edilebilmektedir.

14.3.5. Tarih Dergileri

Yakınçağ olaylarını daha ayrıntılı öğrenilmesinde ülkemizde veya yurt dışında yayınlanan bilimsel dergilerdeki özgün makaleler önemli başvuru kaynaklarıdır. Darülfünun, 1933'te İstanbul Üniversite olarak yapılandırıldıktan sonra çıkarılmaya başlanan ilk dergi 1937-1938 yılları arasında yayınlanan **Tarih Semineri Dergisi**'dir. Bu dergiye ayrıca değinmek gerekir. Zira dergi aynı zamanda Cumhuriyet döneminin sadece tarih araştırmalarına yer veren ilk akademik dergisi olma özelliğini taşımaktadır. Fakat yayın hayatı kısa olmuştur.

Ülkemiz tarih yayıncılığı alanında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü yayın organı olan **Tarih Dergisi**'nin de çok özel ve öncü bir yeri bulunmaktadır. Derginin ilk sayısı 1949 yılında çıkarılmıştır ve halen yayını sürmektedir. 1970'de yayına başlayan **Tarih Enstitüsü Dergisi** ile 1972'de ilk sayısı çıkan ve basımı süren **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi** İÜ. Edebiyat Fakültesi bünyesinde doğmuştur. Bunlardan başka bilhassa 1937 yılından itibaren Türk Tarih Kurumu tarafından 3 ayda bir neşredilen **Belleten** ile **Belgeler** adlı dergiler önemli makaleler ihtiva etmektedir. Diğer Üniversitelerin Tarih Bölümlerinde çıkarılan dergilerin takibinde de yarar bulunmaktadır.

Akademik dergiler yanında **popüler** tarzda yayınlanan ve tarihe olan ilginin artmasında hizmetleri bulunan dergilere değinmek gerekir. Bunlardan ilki 1912-1931 yıllarında faal olan **Türk Ocakları**'nın bünyesinde yayınlanan **Türk Yurdu** dergisidir. 1931'de Türk Ocakları kapatılınca yerine **Halkevleri** kuruldu (1932). Bu dönemde başta **Ülkü** olmak üzere bir çok dergi ve yayın yapılarak tarih tezi güçlendirilmeye çalışıldı. Yine 1943-45 yıllarında İskender **Fahrettin Sertelli** tarafından yayınlanan **Tarihten Sesler** dergisi özel teşebbüsün yayınladığı ilk popüler dergi olma özelliğini taşımaktadır. Yine Server İskit'in gayretleriyle 1950-1956 yıllarında 7 cilt, 84 sayı halinde çıkan **Resimli Tarih Mecmuası** önemli konuları ele alarak tarihe ilginin devamını sağlamıştır.

Türk tarihi alanında zaman içinde oluşan birikimin yansımalarının takibi bakımından belirli periyotlarda yapılan **Türk Tarih Kongreleri** ve basılan bildirileri zikretmek gerekir. İlk kongre Türk tarih tezi tartışmaları gölgesinde 1932'de toplandı ve bildiriler basıldı. Atatürk, kongrelerin hamiliğini yapmıştır. Kongreler günümüzde de devam etmektedir ve bildiriler Türk Tarih Kurumu tarafından basılmaktadır.

Son olarak bir kısmı Osmanlı döneminde yayınlanan ve ilmî değeri bulunan ve Osmanlı Türkçesi bilgisi gerektiren bazı dergilere değinmek yararlı olacaktır. Bunlar arasında **Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası (TOEM)** 1912-1920 yılları arasında 9 cilt, 77 sayı halinde Tarih-i Osmanî Encümeni yayını olarak çıkmıştır. Bu mecmua İttihat ve Terakki Partisi'nin Türk kültürü ve medeniyetinin aydınlatılması politikaları çerçevesinde yayına başlamıştır. Burada yer verilen makaleler çoğunlukla Osmanlı arşiv belgelerine dayalı hazırlanmıştır. Bu yayın Cumhuriyet döneminde ise 1924-1931 yılları arasında **Türk Tarihi Encümeni Mecmuası** ismini almış ve 4 cilt (24 sayı) daha çıkarılmıştır. Aynı şekilde **Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası**, 1916-1933 yılları arasında Edebiyat Fakültesi bünyesinde 9 cilt, 31 sayı halinde yayınlanmıştır. Dergide tarihçi **Ahmet Refik Altınay**'ın birçok makalesi yayınlanmıştır. **Prof. Fuat**

Köprülü yönetiminde olarak **Millî Tettebbular Mecmuası**, 1915-1916 yılları arasında neşredilmiştir.

Bunlardan ayrı olarak **Şehbal** (1909-1914 arasında 100 sayı), deniz tarihi alanında **Ceride-i Bahriye** (1889-1914, 674 sayı), **Mecmua-i Fünun-ı Bahriye** (1889-1914, 214 sayı), **Risale-i Mevkute-i Bahriye** (1914-28, 94 sayı), **Donanma** (1914-1928), diğer askeri tarihi konularında **Harp Mecmuası** (1915-1918 yılları arasında Harbiye Nezareti tarafından 1 cilt (27 sayı) halinde); popüler tarzda **Yeni Mecmua** (1917-1918 yılları arasında 3 cilt, 1923 yılı içinde 1 cilt (yeni seri) halinde olmak üzere 90 sayı); **Ayın Tarihi** (İlk önce 1923-1931 yılları arasında Başbakanlık Basın Yayın Genel Müdürlüğü tarafından Ankara'da 86 sayı yayınlandı. Bu derginin kurucusu Zekeriya Serter'dir. Resimli aylık bir dergidir. 1931-1933 yılları arasında hiç yayınlanmamıştır. 1934 yılından itibaren aynı isimle ikinci kez Vedat Nedim Tör'ün yönetiminde ilk sayısını vererek 285 sayı daha devam etti. 1957-1976 yılları arasında yine hiç yayınlanmadı. 1976 yılında üçüncü kez **Ayın Olayları** adı ile üç ayda bir yayımına başlandı. 1978 yılında adı yine **Ayın Tarihi** oldu (1987 yılının aralık ayına kadar yayınlandı).

1925 yılında **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü**'nün yayını olan **Türkiyat Mecmuası**, Fuat Köprülü tarafından yayımlanmaya başlandı (İlk 6 cildinde Fuat Köprülü, 7. ciltten itibaren **Prof. Reşit Rahmetî Arat** yönetmiştir). Yine popüler içerikte **Hayat Mecmuası** (1926-1930 yılları arasında Prof. Mehmet Emin Erişirgil tarafından 146 sayı (5 cilt) halinde); **Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi** (1933-1937 yılları arasında Türk Tarih Kurumu yayını olarak **H. Zübeyir Koşay** tarafından 6 sayı yayınlandı. **Belleten**'in yayınlanması üzerine yayını durduruldu); **Yedigün Mecmuası** (1933-1950 yılları arasında, Sedat Simavi tarafından 32 cilt, 821 sayı); **Vakıflar Dergisi** (1938 yılında **Vakıflar Genel Müdürlüğü** yayını olarak Ankara'da yayımına başlandı. Resimli bir dergidir. Günümüzde neşrine yeniden başlanmıştır); **Tarih Vesikaları** (1941-1967 yılları arasında Millî Eğitim Bakanlığı yayını olarak İstanbul'da 18 sayı); **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi** (1942-1978 yılları arasında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayını olarak Ankara'da 29 cilt), **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi** (1952 yılında Genelkurmay yayını olarak Ankara'da neşrine başlanmıştır. İlk sayıları 3 ayda, son sayılan 6 ayda bir yayınlandı. Adı sonlara doğru **Askeri Tarih Belgeleri** olarak değişti. 1994 yılında 93. sayısı yayınlandı); **Türk Kültürü** (1962 yılından itibaren **Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü** tarafından Ankara'da aylık yayımlanmaktadır); popüler içerikte **Hayat Tarih Mecmuası** (1965-1982 yıllarında Şevket Rado marifetiyle yayınlandı); **Belgelerle Türk Tarih Dergisi** (1967-1974 yıllarında 14 cilt); **Tarih ve Toplum** (1984 yılında **İletişim Yayınları** bünyesinde tarih dergisi halinde İstanbul'da aylık olarak yayınlanmaya başlandı); **Türk Dünyası Tarih Dergisi** (1987 yılından itibaren Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nın yayını olarak devam etmektedir. Yayın yönetmeni Prof. Dr. Turan Yazgan'dır); **Toplumsal Tarih** (1994 yılından itibaren Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'nın yayını olarak çıkmaya başladı); **Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)** (Ankara Üniversitesi yayını olarak 1. sayısını 1990'da çıkardı. Yayını sürdürmektedir) ve **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi** (Bilim Sanat Vakfı tarafından 2003 yılında yayımına başlandı)'ni zikredebiliriz. Bu dergilerde yer alan makalelerin birçoğu Yakınçağ periyodunu konu almaktadır.

14.3.6. Hatıratlar

Yararlanılabilecek yayın türleri arasında **Hatıratlara** da değinmek gerekir. Hatırat, bir kimsenin kendi hayatını, yaşadığı dönemde şahidi olduğu veya duyduğu olayları anlattığı yazılara verilen ortak addır. Edebiyat ve tarih sahasının yaygın türlerinden biridir. Bu türde verilen eserlerin çok değişik sahalarda oluşu, bunlara belli bir sınır çizme imkânını zorlaştırmaktadır. İçlerinde hatıra özelliği bulunabilecek **seyahatname**, **sefaretname**, **ruzname** (günlük), **muhtıra**, **tezkire**, **menkıbe**, **mektup**, **otobiyografi** ile karıştırılmamaları gerekir. Bu türlerin her birinin kaleme alınış gayeleri farklıdır. Yakınçağda 1870'den sonra hatıratlarda artış görülür. Ancak esas önemli gelişme bilhassa II. Meşrutiyetin ilanından sonra olmuştur. Bir önceki dönemin tartışmalı konuları hakkında hatıratlarda önemli bilgilere ulaşılabilmektedir.

Yakınçağa ışık tutacak hatıratlardan bazıları: Tanzimata yakın yıllara da yazılmış olup dönemin sosyal yapısını aktaran İzzet Molla'nın **Mihnet-i Keşan** (İstanbul 1269)'ı; Akif Paşa'nın **Tabsıra** (İstanbul 1300)'sını; Muallim Naci'nin **Medrese Hatıraları**, (İstanbul 1302), Cevdet Paşa'nın **Tezâkir** ve **Maruzât**'ını; Ali Sait'in, **Saray Hatıraları-Sultan Abdülhamid Hanın Hayatı** (Haz: A. N. Gültekin, İstanbul 1994) öncü eserlerdi. Bekir Sıtkı Baykal, **İbretnüma**, **Mabeynci Fahri Bey'in Hatıraları ve İlgili Bazı Belgeler**, (Ankara 1968); bir döneme damgasını vuran İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey'in **Twenty five years, 1892–1916**, (London 1925); Halilefendizade Cemalettin Efendi'nin **Şeyhülislam Merhum Cemalettin Efendi Hazretlerinin Hatırat-ı Siyasiyesi**, (İstanbul 1336); Hasan Rami Paşa'nın **II. Abdülhamid'in Bahriye Nazırlarından Hasan Rami Paşa'nın Hatırları**, (Hayat Tarih Mecmuası Eki, İstanbul 1972); İbrahim Temo'nun, **İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kurucusu ve 1/1 No'lu Üyesi İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları**, (Sad: B. Demirbaş), İstanbul 1987; Hüseyin Kazım Kadri'nin **Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım**, (İstanbul 1957); Kamil Paşa'nın **Belgelerle Mısır, Ermeni, Kürt-Doğu Rumeli Meseleleri, Kamil Paşa'nın Anıları**, (Haz: G. Ç. Güven), İstanbul 1991; bu hatıratı cevap olarak iki cilt halinde Sadrazam Sait Paşa'nın, **Sait Paşa'nın Hatıratı**, (Sad: Ş. Kutlu), İstanbul 1977; Kazım Karabekir'in, **İttihat ve Terakki Cemiyeti**, (İstanbul 2005); Ayşe Osmanoğlu'nun **Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralar)**, İstanbul 1960; Galip Kemali Söylemezoğlu'nun **Abdülhamid Anlatıyor (Abdülaziz'in Öldürülmesini, Hürriyet'in İlanını, Midhat Paşa Meselesini, 31 Mart Vakasını, Balkanlar ve Ermeni Meselesini, Saltanattan Düşürülmesini)**, (Ankara 1964); yine Galip Söylemezoğlu'nun **İkinci Abdülhamid'in Hatıra Defteri ve Midhat Paşa'nın Taif Zindanından Gönderdiği 8 Mektup** (Bursa 1340/1924) adlı hatıratları da sayabiliriz. Hatıratlardan bir kısmı gazete ve dergilerde tefrika biçiminde yayınlanmış, bir kısmı kitap haline getirilmiştir.